

ISPARTA UYGULAMALI BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
GÖNEN MESLEK YÜKSEKOKULU
UYGULAMALI
SOSYAL BİLİMLER VE
GÜZEL SANATLAR DERGİSİ

Yıl: 2024

Cilt: 6

Sayı: 16

ISSN: 2687-4903

Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Prof. Dr. Yılmaz ÇATAL

(Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Adına / On Behalf of Isparta University of Applied Sciences Applied)

Sorumlu Müdür / Engagement Manager

Prof. Dr. Murat ÇELİKER

(Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Adına / On Behalf of Isparta University of Applied Sciences Applied)

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. / Assist. Prof. Dr. Nihat ALTUNTEPE

Editörler/ Editorials

Dr. Öğr. Üyesi/ Assist. Prof. Dr. Hatice E. TÜTÜNSATAR

Dr. Öğr. Üyesi/ Assist. Prof. Dr. Elif Bayrak KAYA

Öğr. Gör. Dr. Murat Yusuf UÇAN

Yayın ve Danışma Kurulu / Editorial and Advisory Board

Prof. Dr. Yahya FİDAN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Şebnem ASLAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet KARADAL	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARADAĞ	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Özhan ÇETİNKAYA	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk İPEK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Olcay Bige AŞKUN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan PAPTAYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ALTAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mirzahan EGEMBERDİYEV	El Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Doç. Dr. Özcan DEMİR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet UÇAR	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Gürcan PAPTAYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. İzzet TAŞAR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Gülnar TAUBAEVA	M. Auezov Güney Kazakistan Ulusal Ün.
Doç. Dr. Musa TÜRKOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Raşit TACİBAYEV	Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Ün.
Doç. Dr. Beyhan AKSOY	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa GENÇ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Fatima DURSUNOVA	Mehmet E. Resulzade Bakü Devlet Ün.
Doç. Dr. Mete Kaan NAMAL	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan ÖZKUL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Adem BABACAN	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ece Çalış ZEGEREK	Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAŞARAN

Celal Bayar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şerife DURMAZ

Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emrah DOĞAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mine Ülkü Öztürk

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Begül ÖZKOCA

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Web Editörü / Web Editor

Öğr. Gör. Harun ÇAKIR
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Kapak Tasarım / Cover Design

Öğr. Gör. Yasemin DURAN
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

İletişim Adresi / Contact Info

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Gönen MYO, Gönen/ISPARTA
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosguz>
sosguz@isparta.edu.tr
0 246 2812300

Amaç / Aim

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ) Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi bünyesinde yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarındaki hem teorik hem de uygulamalı çalışmaların yer aldığı dergi, sosyal bilimler ve güzel sanatların hızla gelişen alanlarına ilişkin makalelerin yayınına öncelik tanır ve disiplinler arası yöntem ve teknolojiler üzerine yoğunlaşmayı, sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarındaki en güncel bilimsel ve sanatsal gelişmeleri araştırmacılara, sanatçılara ve ilgili kitlelere ulaştırmayı hedefler. Dergiye gönderilen bilimsel çalışmaların yayımlanmamış ve sözlü veya poster sunum olarak başka yerde yayın için değerlendirme aşamasında olmaması gereklidir.

Kapsam / Scope

Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi" sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarındaki bütün konuları kapsayan bir dergidir. Dergi ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarında orijinal bir araştırmayı bulgu ve sonuçlarıyla yansıtan ve bilime katkısı olan araştırma makalelerini veya yeterli sayıda bilimsel makaleyi tarayıp, konuyu bugünkü bilgi ve uygulama düzeyinde özetleyen, değerlendirme yapan ve bulguları karşılaştırarak yorumlayan tarama makalelerini kabul etmektedir

“Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)” sosyal ve sanatsal konuları içerisine alan uygulamalı bilimler konusundaki araştırmaları yayımlayan uluslararası, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Dergi, uluslararası düzeyde sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarında en güncel gelişmeleri araştırmacılara, sanatçılara ve ilgili kitlelere ulaştırmayı hedefler. Dergi sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarında orijinal bir araştırmayı bulgu ve sonuçlarıyla yansıtan ve bilime katkısı olan araştırma makalelerinin yayınına öncelik tanır ve disiplinler-arası yöntem ve teknolojiler üzerine yoğunlaşmayı amaç edinir.

“Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)” evrensel bilime ve uygulamaya katkıda bulunmak şartıyla, her türlü yapıcı, yaratıcı ve yenilikçi görüşlere açıktır. Dergi yılda 2 sayı yayımlanmakta (Haziran - Aralık) olup, Türkçe ve İngilizce dillerinden birinde yazılmış makaleleri kabul etmektedir. Teorik (kuramsal) veya uygulama içeren araştırma ve çalışmaların yayımlandığı disiplinlerarası bir dergidir. Özgün araştırma makalelerinin başka dergilerde yayımlanmamış olması, teorik ve uygulama sonuçları içermesi beklenir. Derleme makalelerinde ise belirli bir konu üzerinde bilimsel, uygulama ve güncel gelişmelerin geniş bir kaynakça kullanılarak yansıtılması ve bunların doyurucu bir değerlendirilmesinin yapılması aranır.

Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar alanlarında;

- Özgün araştırma makaleleri,
- Derleme ve tarama makaleleri,
- Lisansüstü ve doktora tez makaleleri
- Kongre, konferans, sempozyum bildirileri,

kabul edilmektedir. Dergide yayımlanan makaleler izin alınmaksızın başka bir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Makalelerin bir kısmı veya tamamı Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar dergisi (SOSGÜZ) kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

İndeksler / Indexes

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ) aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Isparta University of Applied Sciences Journal of Applied Social Sciences and Fine Arts (JASSFA) are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:

ASOS
indeks

Asos Index (2020)

Central And East European Index
(CEENDX) (2020)

Citefactor Academic Journals
(2020)

International Institute Of Organized
Research (I2OR) (2020)

kaynakça.info (2020)

ideal online (2020)

Scientific Indexing Services (SIS)
(2020)

Directory of Academic and
Scientific Journals (2020)

Hakem Kurulu / Referee Board

Prof. Dr. Selim YILDIRIM
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM
ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Sagip ATLI
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet Ozan UYAN
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mustafa Necati ÇOBAN
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Taha Yasir CEVHER
HAKKÂRİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Kemal BOSTAN
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

Dr. Serdar ÖZDOĞAN
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

Liste dergimizin bu sayısında yayınlanan makaleleri değerlendiren hakemlerden oluşmaktadır. Hakemlerimize dergimize yapmış oldukları katkıdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

This list constitutes of the referees that evaluate the articles published in this volume of our Journal. We thank all the referees for their priceless contributions to our Journal.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Prof. Dr. Halil Altay GÖDE

Öğr. Gör. Tark ÜLÜFER

Gelenekselden Küresele Türk Mutfağında Köftenin Dönüşümü

The Transformation of Meatballs in Turkish Cuisine from Traditional to Global

126-134

Doç. Dr. Utku ONGUN

Ekonomik Büyüme ve Turizm Çalışmalarının Biblioshiny Programı ile Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Economic Growth and Tourism Studies with Biblioshiny Program

135-162

Doç. Dr. Songül ÇAKMAK

İki Gezgin Ha(1)k Aşığı: Erzurumlu Emrah ve Ercişli Emrah (Aşıklık Geleneğinde Sözlü Kültürden Dijital Kültüre)

Two Wandering Folk/God Minstrel: Erzurumlu Emrah and Ercişli Emrah (From Oral Culture to Digital Culture in the Minstrel Tradition)

163-184

Prof. Dr. Eugeniusz KWIATKOWSKI

Assoc. Prof. Dr. Mehmet BÖLÜKBAŞ

The Impact of Modern Technologies on Employment and Unemployment in Economic Theory and Economic Practice

Ekonomi Teorisinde ve Ekonomi Pratiğinde Modern Teknolojilerin İstihdam ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi

185-203

YAYIN İLKELERİ / PUBLICATION PRINCIPLES

1. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ) yılda 2 sayı yayınlanmakta (Haziran- Aralık) olup, Editör Kurulu gerekli gördüğü takdirde belirlediği başlıklarda özel sayı çıkarma yetkisine sahiptir.
2. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır.
3. Dergide sosyal ve sanatsal konuları içerisine alan uygulamalı bilimler konusundaki araştırmalara yer verilir.
4. Türkçe ve İngilizce dillerinden birinde yazılmış makaleler kabul edilmektedir.
5. Dergiye gönderilen bilimsel çalışmaların yayımlanmamış ve sözlü veya poster sunum olarak başka yerde yayın için değerlendirme aşamasında olmaması gereklidir.
6. Dergide yayımlanan makalelerde ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
7. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler çifte kör hakemlik sürecine ve benzerlik/intihal kontrolüne tabiidir. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olduğu durumda, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir ya da son karar yayın kurulu tarafından mevcut raporlara göre verilir. Yayımlanmasına karar verilen yazılar dergi yönetimince uygun görülen bir sayıda yayımlanır.
8. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayımlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç üç ay içinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir.
9. Çalışmalarını gönderen yazarlar; makalede hiçbir şekilde intihal yapmadığını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmaktadır.
10. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ilk olarak intihal programından geçirilmektedir. Benzerlik indeksi oranı yüksek olan makaleler değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmektedir.
11. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarına aittir. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır.
12. Derginin tüm giderleri Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti alınmaz.
13. Gönderi dosyası Microsoft Word dokümanı dosyası biçimindedir.
14. Gönderilen makalelerde SOSGÜZ yazım kuralları aranır.
15. Makaleler akademik intihal engelleme programından (Örneğin: Ithenticate, intihal.net vb.) alınmış orijinallik raporu ile birlikte gönderilmelidir. Bu oran %20'ye kadar kabul edilmektedir. %20'nin üzerinde benzerlik oranı olan çalışmalar ön kontrol aşamasında iade edilir.
16. Yazarlar Telif hakkı formunu imzalayarak sisteme yüklemek zorundadırlar.
17. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.
18. Derginin ilke ve kurallara uymayan ve yazım kurallarında belirtilen şartları taşımayan makaleler değerlendirmeye alınmaz ve gerekli düzenlemelerin tamamlanması için makale yazara iade edilir ya da reddedilir.
19. Daha önce yayımlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.
20. Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası çift kör olarak hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.
21. Kabul edilen yayından önce veya sonra etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır.
22. Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.
23. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.
24. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmayacaktır.

YAZIM KURALLARI / SPELLING RULES

ÇALIŞMANIN TÜRKÇE BAŞLIĞI 12 PUNTO İLE BU ALANA YAZILIR ÇALIŞMANIN İNGİLİZCE BAŞLIĞI 12 PUNTO İLE BU ALANA YAZILIR

ÖZ

Özet metni Times New Roman yazı tipinde 10 punto ile yazılmalı, içerisinde kısaltma kullanılması halinde, kısaltmanın açık adı parantez içinde belirtilmelidir. Özette çalışmanın amacı ve kullanılan yöntemler kısaca belirtilmeli, bulgular yeterli sayısal ayrıntıyla birlikte özetlenmeli ve sunulan bulgular çerçevesinde sonuç açıklanmalıdır. İstenildiği takdirde özet; amaç, yöntem, bulgular ve sonuç başlıkları kullanılarak alt başlıklara ayrılabilir. Özet 200 kelimeyi aşmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kurallar, Makale, Sayfa, Şablon, Yazı Tipi. 10 punto
Jel Kodları :....10 punto

ABSTRACT

The abstract section should be written using in 10 pt. If the abbreviation is used, the abbreviated name should be specified in parentheses. The intent of the study and the methods used should be briefly stated, the findings should be summarized with sufficient numerical details and the results should be explained within the presented findings. Summarize if desired; purpose, method, findings and conclusions. The entire summary should not be exceed 200 words.

Keywords: Article, Font Style, Page, Rules, Template.
Jel Codes :

TAM METİN MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler "Office Word" programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır ve uzunluğu dergi formatında 30 sayfayı geçmemelidir.
2. Sayfa düzeni; Üst: 4,5 cm, Alt: 2,5 cm, Sol: 2,5 cm ve Sağ: 2,5 cm olmalıdır.
3. Makaleler 11 punto ve "Times New Roman" karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
4. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
5. Makalenin ilk sayfasında 12 punto ve ortalı olarak, büyük harflerle ve kalın yazı tipi Türkçe ve İngilizce başlık, 10 punto olarak en az 120 en fazla 200 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce öz ile en az 3 en fazla 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır.
6. Dergimiz JEL (Journal of Economic Literature) sınıflandırma kodu uygulaması olduğundan gönderilecek makalelerde yazarların en fazla 5 tane olmak üzere JEL sınıflandırma kodlarını da belirtmesi gerekmektedir.
7. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold), 11 punto ve sola yaslı (girintisiz) olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Ana başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır. Alt başlıkların ise hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır.
8. Makale içindeki tüm tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo ve şekle kalın yazı tipinde bir sıra numarası (**Tablo 1.**, **Şekil 2.** vb. gibi) ve normal yazı tipinde bir başlık verilmelidir. Başlık; tablolarda üstte, şekillerde altta, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde, 10 punto olarak, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Tablo ve şekil içindeki metin Times New Roman karakteri ile 8-10 punto aralığında ve tek satır olmalıdır. Grafik, çizelge, harita, çizim ve fotoğraf gibi tüm görseller şekil olarak nitelendirilmelidir. Tüm tablo ve şekiller yukarıda verilen sayfa düzenine uygun ve kolaylıkla okunacak biçimde olmalıdır. Tablo ve şekillerde açıklama ve kaynaklar tablo ve şeklin altında 8 punto olarak, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir. Tablo ve şekilden önce ve sonra satır boşluğu bırakılmamalıdır.
9. Dergiye gönderilen makaleler; referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stilinde hazırlanmalıdır. Bu bağlamda atıflar metin içerisinde

bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde ve 8 punto olarak ifade edilmelidir.

10. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır.

Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Derer, 2014:32).

İki yazarlı yayınlarda atıf: (Çakır ve Köklü, 2014:28).

Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Öztürk vd., 2017:68).

Birden fazla kaynağa atıf: (Mishkin, 1999:57; Bernanke, 2005:36).

Kaynağın tamamı için atıf: (Richard, 2017).

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TCMB, 2016:72).

11. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.

Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf: (Rahmani ve Maleki, 2009).

Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf: (IMF, 2018).

12. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir.

(Tütünsatar, 2017a:42).

(Tütünsatar, 2017b:78).

13. Yazarın adı cümle içinde geçiyorsa aşağıdaki gibi atıf yapılmalıdır.

Kaya'ya (2016:27) göre, ...

14. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri “en yeni tarihli” olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kitaplar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Kitabın Adı, Basım Yeri: Yayınevi.

Akdiş, M. (2011). Para Teorisi ve Politikası, Ankara: Gazi Kitabevi.

Orhan, O. Z. ve Erdoğan, S. (2015). Para Politikası, İstanbul: Umuttepe Yayınları.

Çeviri Kitaplar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Kitabın Adı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. Çevirmenin Soyadı (Çev.), Basım Yeri: Yayınevi.

Mevdudi, E.A., (2016). İslam Ekonomisinin temel İlkeleri, Ş.Haşimi (Çev.), İstanbul: Çıra yayınları.

Editörlü Kitaplar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). “Bölümün Adı”, Editörün Adının Baş Harfi. Editörün Soyadı (Ed.), Kitabın Adı, içinde (Bölümün Sayfa Aralığı), Basım Yeri: Yayınevi.

Aktay. (2010). “Kıdem Tazminatı Fonu Düzenleme Çalışmaları”, T. Topalhan (Ed.), Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar III, içinde (21-28), Ankara: Gazi Kitabevi.

Makaleler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). “Makalenin Adı”, Dergini Adı, Cilt(Sayı), Sayfa Aralığı.

Uçan, M., Y., (2015), “2050 Yılına 38 Yıl Kala, Balkanlar, Dünya ve Türkiye: Müzakere Yönetimi Yaklaşımı”, Yeni Türkiye Dergisi, 21 (70), 6050-6059.

Türkoğlu, M. ve Yetişen S., (2016), "Düzyey 2 Bölgelerinde Eğitim ve Sağlık Açısından Beşeri Sermaye Yapısının Panel Veri Analizi İle Karşılaştırılması", Vizyoner Dergisi, 7 (14), 66-80.

Tezler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Tez Başlığı, Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi, Üniversitenin Adı, Yayın Yeri.

Yetişen, S., (2015), İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzyey 2 Bölgelerinde Beşeri Sermaye Yapısının Karşılaştırılması: Panel Veri Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Sempozyum/Konferanslar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). “Bildirinin Adı”, Sempozyum/Konferans Adı, Düzenleyen Kurum, Düzenlenme Tarihi, Düzenlenme Yeri, Sayfa Aralığı.

Derer, E., Kocabıyık T. ve Altunay M., A., (2010), “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Çalışma Sermayesi ve Bazı Finansal Yönetim Uygulamaları”, 9.İşletmecilik Kongresi Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak. 12-15 Mayıs 2015,120-135.

Çalışma Metinleri (Working Paper):

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Çalışma Metninin Adı, Çalışma Metni, Yayın Yeri.

Özatay, F., Sak G., (2019). Ekonominin Seyir Defteri, Maliye Politikasında Manevra Alanı Var Mı?, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV).

Gazeteler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Tam Yayın Tarihi). “Makalenin Adı”, Gazetenin Adı, Varsa Sayfa Aralığı.

Alkin, K., (12.04.2019), “İhracat Odaklı Sürdürülebilir Ekonomi”, Sabah.

Gazetede yayınlanmış yazarsız makaleye gönderme;

..... (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca, geçen yıl sabit yatırım tutarı toplam 5 milyar lira olan 270 turizm yatırımı için teşvik belgesi düzenlendi, Sabah, 15.04.2019).

İnternet Kaynakları:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yayınlanma Tarihi). Başlık, İnternet Adresi. (Erişim Tarihi: Tarih).

Salah K., (2018), Entrepreneurship From An Islamic Perspective, Theoretical Framework And Research Methodology,

https://www.researchgate.net/publication/293488871_Entrepreneurship_From_An_Islamic_Perspective_Theoretical_Framework_And_Research_Methodology(Erişim Tarihi:30 Kasım 2011).

15. Makalenin yazarı/yazarları, adını, soyadını makalenin başlığının altında, varsa akademik unvanıyla birlikte sağa dayalı şekilde, görev yaptığı kurumu, ORCID Kodunu ve e-posta adresini sayfa sonunda dipnot şeklinde tam ve açık olarak belirtmelidir.
16. Yazar/Yazarların DOSYALAR kısmında yer alan Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi Telif Hakkı Devri Formunu doldurup imzaladıktan sonra makale başvuru sırasında makale ile birlikte sisteme yüklemeleri gerekir.
17. Metnin sonunda KAYNAKÇA başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır. Kaynakça için asılı paragraf biçimi uygulanmalıdır (Ofis'te Paragraf-Girinti ve Aralıklar-Girinti-Özel-Asılı Paragraf).

Örnek:

Banerje, S (2017), “A Study Of Visual Pollution And Its Effect On Mental Health”, Scholarly Journal for Interdisciplinary Studies, 4(30), 4768-4771.

18. Makalenin sonunda Kaynakçadan sonra varsa Görsel kaynakçası yer almalıdır.

Örnek

Resim:1 İnal, G. (1995). Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara kadar). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

19. Görseller, JPEG formatında ve 300 dpi çözünürlüğünde ve çok temiz olmalıdır. (yani fotoğraflar yüksek çözünürlükte olmalıdır).
20. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH

GELENEKSELDEN KÜRESELE TÜRK MUTFAĞINDA KÖFTENİN DÖNÜŞÜMÜ
THE TRANSFORMATION OF MEATBALLS IN TURKISH CUISINE FROM
TRADITIONAL TO GLOBAL

Prof. Dr. Halil Altay GÖDE¹

Öğr. Gör. Tarık ÜLÜFER²

ÖZET

Binlerce yıllık geçmişe sahip olan Türk mutfağı, birçok değeriyle dünyanın önde gelen mutfaklarından biri olmuştur. Bugün gastro turizmin son derece önemli bir gelir kaynağı olduğu düşünüldüğünde mutfağımızdaki lezzetlerin gelişimi dikkate değerdir. Bunlardan biri de şüphesiz köftedir. Köfte elbette tüm dünyada farklı yöntemlerle yapılan bir lezzet olmakla birlikte Türk mutfağında önemli bir ağırlığı olan bir yemektir. Bu çalışmada köftenin geçmişten günümüze kadar gelişimi verildikten sonra özellikle son yüzyılda nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiği incelenmiş, küreselleşen dünyada mutfak lezzetlerimizi nasıl muhafaza edeceğimiz yönünde öneriler de sunulmuştur. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan çalışmada, köftenin marka değeri olarak önemli kurumlar tarafından nasıl değerlendirildiği, patent durumu ve ülkemize bu konuda ilerleme sağlamış köfte markalarına da çalışmada değinildikten sonra internet ve sosyal medyanın köftenin değişim ve dönüşümdeki etkisi de irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Mutfağı, Köfte, Değişim ve Dönüşüm.

ABSTRACT

Turkish cuisine, which has thousands of years of history, has been one of the world's leading cuisines with its many values. Considering that gastro tourism is an extremely important source of income today, the development of flavors in our cuisine is remarkable. One of these is undoubtedly meatballs. Although meatballs are of course a delicacy made with different methods all over the world, it is a dish that has an important weight in Turkish cuisine. In this study, after the development of meatballs from the past to the present, how it has changed and transformed especially in the last century will be examined, and suggestions will be presented on how to preserve our culinary delicacies in the globalizing world. In this context, in the study prepared with qualitative research method, how meatballs are evaluated by important institutions as brand value, patent status and meatball brands that have made progress in our country in this regard will be mentioned in the study, and the effect of the internet and social media on the change and transformation of meatballs will also be examined.

Keywords: Turkish Cuisine, Meatballs, Change and Transformation.

1. GİRİŞ

İnsan doğar, büyür ve ölür. Bu süre zarfında insanın da tıpkı diğer canlılar gibi en temel ihtiyaçlarından birisi beslenmedir. Beslenmek insan hayatının devamı için şarttır. Fakat insanoğlunu beslenme konusunda diğer canlılardan ayıran birtakım özellikler vardır ki bunlar tarihin sıfır noktasından günümüze kadar düşünüldüğünde diğer canlılardan farklı bir seyir izlediği görülmektedir. Keza insan yemeği, zaman serüveni içerisinde doğal bir ihtiyaç olmasının yanında ona farklı hususiyetler- lezzet, estetik, sunum, sağlık vb.- eklemleyerek onun

¹Prof. Dr, Süleyman Demirel Üni., Fen-Edb. Fakültesi, halilgode@sdu.edu.tr, ORCID:0000-0003-2132-0671

²Öğr. Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üni., Gönen MYO, trkulifer@gmail.com, ORCID:0000-0001-5696-2872

bir kültürel değer olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bununla birlikte millî şuurun toplumlara yerleşmesiyle beraber her milletin kendine has mutfakları, mutfak kültürleri yani yeme kültürleri oluşmuştur. Bu minvalde köklü bir geçmişe sahip olan Türklerin de güçlü bir yemek ve mutfak kültürüne sahip olduğunu hatta dünyanın en büyük, en zengin mutfakları arasında yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Binlerce yıllık bir kültürel birikime sahip Türklerde geçmişten günümüze yeme alışkanlıklarına bakıldığında göçebe hayatın hüküm sürdüğü yıllarda daha çok hayvancılık üzerine kurulu olan mutfağımız daha sonraları farklı medeniyetlerle tanışılması ve yerleşik düzene geçilmesiyle farklı özellikler kazanmıştır. Önceleri et ve hamur ürünlerinin yoğun bir şekilde kullanıldığı Türk mutfağına sonradan muhtelif sebzeler ve tahıllar girerek yeme kültürünün iyiden iyiye çeşitlenmesini ve zenginleşmesini de sağlamıştır. Bu süreç hâlen devam etmekte ve Türk mutfağı halihazırda halen gelişmeye ve değişmeye devam etmektedir. Peki bu gelişim ve değişim içerisinde bazı yemeklerimiz varlığını nasıl korumuştur? Geleneksel hayatımızda var olan bazı yemeklerimiz küreselleşen dünyadan nasıl etkilenmiş ya da küresel dünyayı nasıl etkilemiştir? Bu makalede Türk mutfağında önemli bir yere sahip köftenin gelişim ve değişimini ele alınmıştır.

2. GELENEKSELDEN KÜRESELE KÖFTE

Köfte kelimesi sözlükte, “Genellikle çekilmiş etten, bazen de tavuk, balık veya yapılan, türlü biçimlerle pişirilen bir yemek.” Şeklinde tanımlanmaktadır (TDK Sözlük, 2023). Köfte kelimesi *köfte* “(havanda) dövülmüş, çiğnenmiş” sözcüğünden alıntı olduğu, Farsça *köften*, *kūs* “dövmek, vurmak” fiilinin +a ekiyle geçmiş zaman sıfat-fiili olduğu belirtilmektedir (nisanyansozluk, 2023). Türkçe sözlükte belirtildiği ve bizimde köfte dediğimizde genellikle ilk olarak akla gelen etten kıyılarak çeşitli formlarda yapılan köfte türü aklımıza gelmektedir. Elbette bunun dışında sebze, bulgur ya da pirinç gibi çeşitli tahıllardan farklı tekniklerle hazırlanan köfte çeşitleri de bulunmakla birlikte bizim inceleyeceğimiz köfte, etten yapılan köfte türüdür. Bugün Anadolu’nun hemen her yerinde evlerden lokantalara kadar belirttiğimiz şekilde etten kıyılarak ve farklı teknikler ve şekillerde pişirilerek köfte elde edilmektedir. Bu köfteler farklı yerlerde yine farklı isimlerle yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Ama günümüzde geleneksel olarak evde yapılan köftelerin yanında çeşitli yerlerde birtakım standartlar getirilerek üretilen endüstri hâline gelmiş köftelerle karşılaşmaktayız. Tam bu noktada neden ve hangi sebeplerle, hangi köfte çeşitleri yerelden ulusala, ulusaldan küresele doğru gelişim ve değişim göstermiştir?

Köfte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de üretimi ve tüketimi yaygın olan bir yemektir. Yapılmasında et, balık, tavuk gibi temel hayvansal kaynakların yanında günümüzde sebze kaynaklı vegan köfte çeşitleri de bulunmaktadır. Köftelerin pişirilmesinde kızartma, haşlama, buğulama, fırınlama gibi teknikler kullanılmaktadır (Akman, Yılmaz, & Aslan, 2019, s. 71). Yapımındaki kullanılan hammaddenin farklılığının yanı sıra hazırlanışı itibarıyla günümüzde Türk mutfağında İnegöl, Tekirdağ, Muğla, Akçaabat gibi birçok köfte çeşidini saymak mümkündür. Bu köftelerin her birinin reçetesi farklıdır. Ama bazılarının serüveni ulusal bir boyuta taşınmışken bazıları yerel kalmaya devam etmektedir.

Dünyada şehirleşme ve devamındaki küreselleşme son yüzyıllarda gücünü iyiden iyiye arttırmaktadır. Batıda sanayileşmeyle birlikte büyük şehirler kurulurken yeme-içme alışkanlıkları da bunlara uyum sağlamış, sanayileşmenin getirdiği şehirleşme ve şehirlileşme sonucu yeme-içme ve mutfak kültüründe ciddi değişimler olmuştur. Günde on sekiz saatle yakın çalışan erkek bireylerin yanına zamanla kadınlar ve çocuklar da eklenmiş ve bunun doğal

sonuç olarak Batı mutfağında zaman içerisinde hazır, hızlı hatta dondurulmuş yemeklere doğru bir evrilme başlamıştır. Aynı şekilde ülkemizde ise 20. yüzyılın ortalarından itibaren hızlanan sanayileşme ve şehirleşmenin etkisiyle Türk mutfağında da değişikliklerin ve gelişmelerin olması kaçınılmazdır. Önceleri dışarıda çalışmayan ev kadınlarının kurbandaki etten ya da kemikli olarak alınan etten tasarruf etmek ve arta kalan etlerden bir yemek yapmak fikriyle yola çıktığı köfte zamanla farklı bir ürüne doğru gelişmiş ve evrilmiştir. Sanayileşme, şehirleşme, şehirlileşme ve son yirmi yıldan beri hayatımıza girmiş ve derin değişikliklere yol açan küreselleşme sonucunda farklı ülke mutfaklarından Türk mutfağına yemekler girmiş, yöresel olan bazı yemeklerimiz ise farklı ülke mutfaklarına doğru açılmıştır. Şüphesiz bunlardan biri de köftelerdir. Bugün zincir marketlerde, lokantalarda, kantinlerde ülkemizin yöresel mutfağından çıkıp gelen bir köfte çeşidini bulmak mümkündür.

Toplumsal hatta kişisel olanın global olanın etkisi altında kalması şeklinde açıklayabileceğimiz küreselleşme; ülkemizdeki etkilerini, özellikle Özal hükümeti zamanında yapılan birtakım düzenleme sonucu, serbest Pazar ekonomisine geçiş ve ithal malların dolaşıma girmesiyle başlamıştır. Yerel pazara giren hazır kahve, egzotik meyveler, teknolojik aletler gibi birçok ürün kısa zamanda sadık tüketicilerini yaratmayı başarmıştır (Bali, 2004, s. 17).

Küreselleşme konusundaki yaygın görüşe göre, sınırların, ekonomilerin ve millî kültürlerin çözüldüğü, küresel olanın belirleyici olduğu bir çağda yaşamaktayız (Thompson & Hirst, 2003, s. 8). Bu sürecin sonucunda doğal olarak özellikle ticari anlamda coğrafi sınırları ortadan kaldıran, her türlü ürünün farklı ülke ve kültürlerden farklı coğrafya ve kültürlerle doğru dolaşıma çıkmasını sağlayan bir küresel anlayışla; Türk mutfağına pizza, hamburger vd. gibi farklı ürünler girmiş, Türk mutfağından da döner ve baklava vd. yemekler dünyaya açılmıştır. Bu ürünlere ek olarak 21.yüzyılda geleneksel mutfağımızdaki köfte de eklenecek gibi görünüyor. Daha önce belirtildiği gibi bugün ülkemizdeki zincir marketlerde, süpermarketlerde, hatta yerel bakkalların dolaplarında dahi bahsettiğimiz köfteleri görmemiz mümkündür. Öncelikle bu köfteleri **coğrafi işaret**, **menşe adı**, **mahreç işareti** ve **geleneksel ürün adı** kapsamında incelemek gerekecektir. Bu kavramlar ise Türk Patent ve Marka Kurumunda şöyle tanımlanmaktadır:

Coğrafi işaret, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarettir. Coğrafi işaretler, menşe adı ya da mahreç işareti olarak tescil edilir. Gıda, tarım, maden, el sanatları, sanayi ürünleri coğrafi işaret tesciline konu olabilir (Türk Paten ve Marka Kurumu, 2023).

Menşe adı, bir ürünün, tüm veya esas nitelikleri belirli bir coğrafi alana ait doğal ve beşeri unsurlardan kaynaklanıyorsa bu durumdaki coğrafi işaretlere “menşe adı” denir. Ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinin tümünün belirlenen coğrafi alanın sınırları içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu çerçevede menşe adı olarak tescil edilen coğrafi işaretlerin kaynaklandıkları yöre ile bağları çok kuvvetlidir (Türk Paten ve Marka Kurumu, 2023).

Mahreç işareti, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla belirli bir coğrafi alan ile özdeşleşmiş olan; üretim, işleme ya da diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş coğrafi alan içinde gerçekleşmesi gereken ürünlerin konu olduğu coğrafi işaretlere “mahreç işareti” denir. Hammaddesi veya üretim, işleme aşamalarından bir tanesi yörede gerçekleşen bir ürün mahreç işareti olarak tescillendiğinde diğer üretim ve işleme aşamaları kaynaklandığı yöre dışında da gerçekleştirilebilir (Türk Paten ve Marka Kurumu, 2023).

Geleneksel Ürün Adı, menşe adı veya mahreç işareti kapsamına girmeyen ilgili piyasada bir ürünü tarif etmek için geleneksel olarak en az otuz yıl süreyle kullanıldığı kanıtlanan adlar; geleneksel üretim veya işletme yöntemi yahut geleneksel bileşimden kaynaklanması ya da

geleneksel hammadde veya malzemeden üretilmiş olması şartlarından en az birini taşıması koşuluyla geleneksel ürün adı olarak tanımlanır (Türk Paten ve Marka Kurumu, 2023). Buradan hareketle Türk Paten ve Marka kurumunda kayıtlı olan köfte türlerini ve başvuruları şu şekilde gösterebiliriz:

Türk Patent ve Marka Kurumuna Köfte Yemekleri İçin Yapılan Başvurular ve Son Durumu

1. Adana İçli Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
2. Adapazarı Islama Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
3. Adıyaman Etsiz Çiğ Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
4. Afyonkarahisar Göce Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
5. Afyon Karahisar Çullama Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
6. Akhisar Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
7. Akçaabat Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
8. Bakacak Köfte (Geleneksel Ürün Adı, Başvuru)
9. Bartın Şapşap Köftesi (Geleneksel Ürün Adı, Başvuru)
10. Bergama Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
11. Burdur Şiş Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
12. Bursa Pideli Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
13. Dinar Taptama Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
14. Diyarbakır Ayvalı Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
15. Diyarbakır İçli Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
16. Doğubeyazıt Abdigör Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
17. Düzce Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
18. Emirdağ Dolgulu Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
19. Gaziantep Ekşili Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
20. Gaziantep Malhıtalı Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
21. Gaziantep Haveydi Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
22. Gaziantep Arap Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
23. Gaziantep Omacı Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
24. Gaziantep Sini Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
25. Gaziantep Yağlı Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
26. Gaziantep İçli Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
27. Hayrabolu Çerkez Müsellim Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
28. Hınıs Köftesi (Mahreç İşareti, Başvuru)
29. Iğdır Taş Köfte Yemeği (Mahreç İşareti, Tescilli)
30. Karahmetli Tokmak Köfte (Mahreç İşareti, Başvuru)
31. Malatya Analı Kızlı Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
32. Malatya Hırçikli Köfte (Mahreç İşareti, Başvuru)
33. Malatya İspanaklı Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
34. Malatya İçli Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
35. Milas Ekşili Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
36. Milas Köftesi (Mahreç İşareti, Başvuru)
37. Muğla Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
38. Muş Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
39. Polatlı İçli Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
40. Sakarya Kazımpaşa Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)

41. Salihli Odun Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
42. Sivas Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
43. Tekirdağ Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
44. Tire Şiş Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
45. Tonus Köftesi (Mahreç İşareti, Başvuru)
46. Urfa Aya Köftesi (Mahreç İşareti, Başvuru)
47. Urfa Yumurtalı Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
48. Urfa İçli Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
49. Uzunköprü Köftesi (Mahreç İşareti, Başvuru)
50. Van Kürt Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
51. Yalıköy Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
52. Yeşilyurt Kiraz Yaprağı Sarma Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
53. Çine Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
54. Ödemiş Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
55. İnegöl Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
56. Şanlıurfa Çiğ Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)

Görüldüğü üzere Türk Patent ve Marka Kurumuna köfte başlığı altında 56 coğrafi işaret başvurusu yapılmış, bunlardan 8'i başvuru durumundayken 48'i ise tescil edilmiştir. Ayrıca yine aynı kuruma **köfte** başlığında marka başvurusu olarak 4977, patent başvurusu olarak 88, tasarım başvurusu olarak ise 59 başvuru yapılmıştır. Bu durum gösteriyor ki ülkemizde bu markalaşma, standardizasyon, ulusallaşma hatta uluslararasılaşma konusunda ciddi bir bilinçlenme söz konusudur. Bu istatistiksel verilerden sonra asıl konumuz olan köftelere döndüğünde yukarıdaki listede verilen bilgiler incelendiğinde köfte başlığı altında 48 ürünün tescil edildiği görülmektedir. Elbette ülkemizde henüz başvurusu yapılmamış daha birçok köfte olabileceği de düşünülmelidir. Bu 48 köfte çeşidinden ise çalışma alanımıza giren ızgara, tava ya da mangalda pişirilerek direkt etten üretilen köfteleri incelediğimizde ise şu liste ortaya çıkmaktadır:

Tescilli Et Köfteler

1. Adapazarı İslama Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
2. Afyon Karahisar Çullama Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
3. Akhisar Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
4. Akçaabat Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
5. Bergama Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
6. Burdur Şiş Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
7. Bursa Pideli Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
8. Dinar Taptama Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
9. Düzce Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
10. Hayrabolu Çerkez Müsellim Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
11. Muğla Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
12. Sakarya Kazımpaşa Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
13. Salihli Odun Köfte (Mahreç İşareti, Tescilli)
14. Sivas Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
15. Tekirdağ Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
16. Tire Şiş Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
17. Yalıköy Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
18. Çine Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)

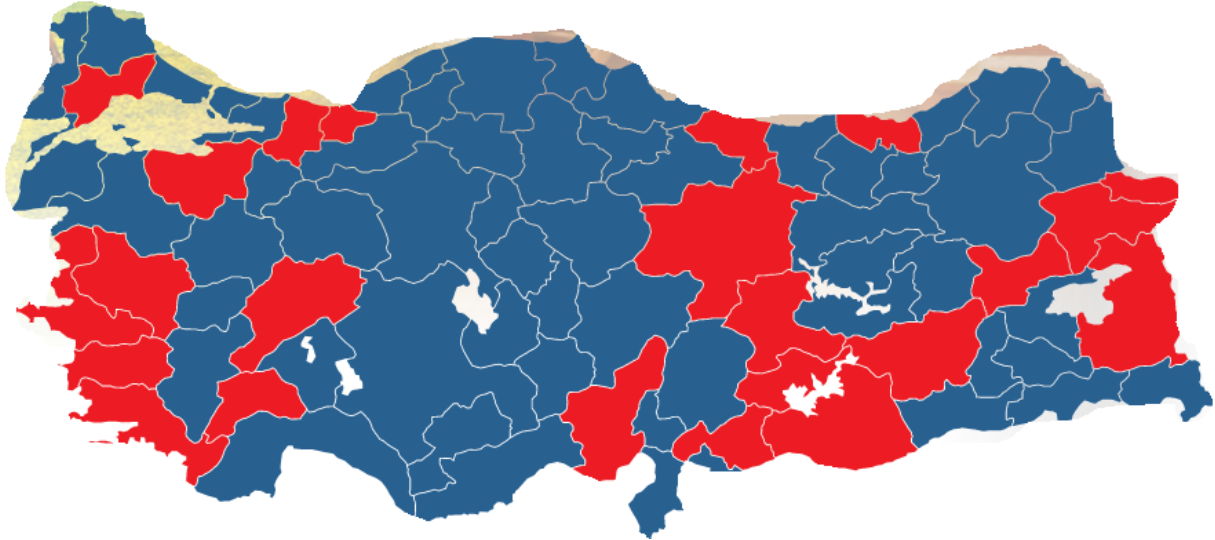
19. Ödemiş Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)
20. İnegöl Köftesi (Mahreç İşareti, Tescilli)

Yukarıdaki istatistiki verilerden hareketle ülkemizde televizyon, internet ve özellikle son on yılda internetin hayatımıza sunduğu sosyal medya platformları gibi kitle iletişim araçlarının sayesinde yerel olan birçok ürün- hamburger, pizza, tako, suşi gibi- kendi sınırlarını aşarak küreselleşme sayesinde tüm dünyaya mal olmuş durumdadır. Elbette her ürünün öyküsü kendi içerisinde farklılık gösterse de özellikle hamburger herhalde geleneksel bir ürünün tüm dünyayı nasıl kuşattığına örnek olması bakımından son derece dikkate değerdir.

Hamburgerin ortaya çıkışıyla ilgili olarak her ne kadar net bir bilgi olmasa da ilk olarak Amerika'da on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru küçük bir sokak yemeği olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir (Smith, 2008, s. 10). Bir başka teoriye göre ise Alman asıllı Amerikalıların bir ürünü olduğu 1884'te Wisconsin'de bir panayırda icat edildiği ileri sürülmektedir (Shore, 2008, s. 329). Fakat hamburgerin asıl serüveni McDonald's ve Burger King gibi uluslararası zincir restoranların tüm dünyada artması ve akabinde McDonald's'ın 1980'lerde Taksim'de ilk şubesini açtıktan sonra ülkemizde yayılmasıyla olmuştur. Tıpkı ülkemizde olduğu gibi diğer ülkelerde de farklı zamanlarda bu zincir restoranlar hızla artmış ve yeni yönelim ortaya çıkmıştır. Yerel bir yemeğin Amerika'nın bir şehrinde tüm dünyaya bu denli hızlı bir şekilde yayılmasında elbette küreselleşme kavramı ve onun dinamikleri son derece önemlidir. Amerikan menşeli firmaların ve zincir restoranların ülkemizde hızlı bir şekilde yayılmasıyla ve şube sayılarını ciddi şekilde arttırmasıyla birlikte bu durum Türk girişimcilerin de dikkatini çekmiş ve onları harekete geçirmeye başlamıştır (Görgülü, 2011, s. 54-63).

Öcal'ın bahsettiği gibi küreselleşme, kimi halk kültürü ürünlerinin ortadan kalkmasına neden olurken kimilerinin de küreselleşerek bütün dünyaya mal olmasını sağlayabilmektedir (Oğuz, 2002, s. 43). Amerikan menşeli hamburgerin Türkiye pazarında bu kadar ilgi görmesi elbette bazı yerel girişimciler için de bir fırsat ve fikir ortaya çıkarmıştır ki bu da hiç şüphesiz kendi kültürel ürünlerimizin yerelden ulusala doğru pazarlanmasıydı. Bu dinamikle birlikte yukarıda bahsetmiş olduğumuz hızlı ve pratik yemek alışkanlıkları beraberinde hazır ürünlere olan ilgiyi ve talebi arttırmıştır. Bu sebeple hem farklı tipte yerel kültür kaynaklı restoranlar hem de yine yerel ürünleri farklı tekniklerle hazırlayıp kendi zincir marketlerinde satışa sunan firmalar her geçen gün sayısını arttırmıştır.

Tescilli Et Köfteler başlığı altında belirttiğimiz köfteler bugün coğrafi olarak incelendiğinde hemen hemen ülkenin dört bir yanının köfte yemeği ve bu yemek kültürüyle ne kadar içli dışlı olduğunu göstermektedir. Bu durumu pekiştirmek için haritalaştırabiliriz.

Tablo 1. Coğrafi İşaret Almış Köftelerin İl Bazında Dağılımı

(Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur. Kırmızı renkli illerimiz köfte üzerine coğrafi işaret alan illeri göstermektedir.)

Tablo 1.'den anlaşılacağı üzere köfte yemeği sadece coğrafi işaret alanlar dikkate alındığında bile ülkemizde oldukça yaygın bir ürün. Kaldı ki bu haritada sadece coğrafi işaret alan köfte yemekleri yer almaktadır ki hala onlarca köfte yemeğinin bu işareti almadığı hatta başvuru dahil yapılmadı düşünüldüğünde bu yemeğin yaşadığımız coğrafyada ne kadar yaygın olduğu ve sevilerek tüketildiği kolayca anlaşılacaktır. Bir yemeğin bir coğrafyada bu kadar sevilmesi sonucunda elbette yaygınlaşmasının dışında farklı gelişmeleri de beraberinde getirecektir. Yerel olan bazı restoranlar, firmalar ya da girişimciler; dünyadaki bilginin son derece hızlı bir şekilde yayıldığı günümüzde küreselleşme rüzgarını da arkasına aldıktan sonra bezen amatör bazen ise profesyonel bir şekilde markalaşma yoluna gitmiş ve kendi ürün ve markalarını ulusal hatta uluslararası alana taşımayı hedeflemiştir. Bunun sonucu olarak bugün AVM'lerde, otoyollarda ve şehirlerin içerisinde birçok farklı isim altında bu firmalara rastlamak mümkündür. Bugün **Köfteci Yusuf (258 şube-ulusal), Köfteci Ramiz (105 şube-uluslararası), Tarihi Sultan Ahmet Köftecisi (8 şube- uluslararası)** gibi markalaşmış zincir restoranlar varken diğer taraftan da zincir marketlerde hazır olarak satılan **İnegöl, Tekirdağ, Akçaabat, Kasap** köftesi gibi çok bilinen köfteler farklı farklı firmalar tarafından üretilerek satışa sunulmaktadır. Bu ürünlerin alınıp evde yenmesinde ya da farklı şubelerine gidilerek oralarda yenilmesinde elbette farklı sebepler yer almaktadır. Bunun arka planında ise temel olarak zaman kavramı vardır. Günümüzde çalışan bireyler zaman, enerji, ekonomik olma gibi birçok sebepten dolayı evde bu hazır ürünleri tercih etmektedir. Yine aynı şekilde köfte seven kişiler de lezzeti, ekonomik olması, standardı, temizliği gibi sebeplerden dolayı ise şubelerinde bu ürünleri tercih edebilmektedir. Yüzlerce yıldan beri evlerde çeşitli teknikler ve farklı reçetelerle yapılan çeşitli köfte yemeği bugün farklı bir boyuta geçmek üzeredir hatta geçmiş diyebiliriz ki bu markalar ve ürünler güçlü bir şekilde ulusal pazarda yer alırken küçük küçük de olsa uluslararası pazarda yer olamaya çalışmaktadırlar.

Dünya mutfaklarındaki farklı ürünlerin yayılmasında olduğu gibi köftenin ulusal ve uluslararası alanda yaygınlaşmasında elbette internetin ve sosyal medyanın payı büyüktür. Ayrıca Türk televizyonlarındaki bazı mutfak programlarının da bu yaygınlaşmaya büyük katkı verdiğini söylemeliyiz. Masterchef Türkiye isimli yarışma programının her yıl düzenlenen

yarışmalarında farklı köfte türleri yarışmacılara verilerek onların yarışması sağlanırken aynı zamanda Türk köftesinin de tanıtım ve reklamını yapmaktadır. Örneğin aynı programın 20 Eylül 2022 tarihindeki 77. bölümünde Türk mutfağındaki İnegöl köfte, şiş köfte, Tekirdağ köfte, Sivas köfte, Kadınbudu köfte, ıslama köfte, abdigör köfte, Akçaabat köfte ve pideli köfte olmak üzere dokuz köfte türünün yarışması yapılarak yaklaşık üç saat süren yarışma boyunca bu köfteler de dolaylı olarak tanıtılmıştır. Aynı zamanda ilgili bölüm Youtube’de şimdiye kadar 219 bin defa izleyiciyle buluşmuştur (Youtube, 2023).

SONUÇ

Bugün bizler kendi yaşadığımız şehirlerde yer alan küçük ya da büyük marketlerde ya da zincir marketlerde çeşitli tekniklerle hazırlanan bu köftelere çok kolay şekilde ulaşabilmekteyiz. Küreselleşme üzerine günümüzde farklı perspektiflerden bakıldığında özellikle kültür açısından olumlu veya olumsuz yönlerinden daha çok olumsuz yönleri vurgulanmaktadır. Elbette olumsuz olarak birçok örnek gösterilebilir fakat bu durumu köfte üzerinden değerlendirmeye aldığımızda olumlu açıdan dikkate değerdir. Özellikle Türk mutfağına ait köftelerin ulusal ve uluslararası sahaya açılması, bu kültürel ürünlerin müzeleştirilmeden tüm dünyaya tanıtılması gerektiğini göstermektedir. Türk köftelerinin çeşitliliği ve zenginliği, farklı coğrafyalarda da ilgi görmekte ve bu da Türk mutfağının globalleşmesine katkı sağlamaktadır. Küreselleşme sürecinde, Türk köfteleri internet ve sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmakta ve televizyon programları bu yaygınlaşmaya büyük katkı sunmaktadır. Bu durum, köftenin ulusal ve uluslararası pazarda daha güçlü bir yer edinmesine olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, köfte gibi yerel lezzetlerin ulusal ve uluslararası arenada tanıtılması, kültürel mirasımızın korunması ve yayılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sayede, köfte gibi geleneksel yemeklerimiz, küresel mutfak kültüründe de önemli bir yer edinmeye devam edecektir. Oğuz’un küreselleşmeyle ilgili olarak, kültürün sürekliliğinin **“korunarak”** değil **“yayılarak”** sağlanabileceğini aksi durumda yerel kültürlerin yok olma sürecine gireceğini vurgulamaktadır (Oğuz, 2002, s. 20). Tam da bu noktada görölmektedir ki halk kültürü ürünlerini eğer korumak istiyorsak belki de köfte örneğinde olduğu gibi saklayarak, müzeleştirerek değil önce ulusala ardından da uluslararası sahaya açarak tüm dünyaya mal ederek yapılması gerekliliği ortadadır.

Kaynakça

- Akman, S., Yılmaz, G., & Aslan, M. (2019). Tekirdağ Köftesinin Niteliksel Farklılıkları ile Tekirdağ Turizminin Geliştirilmesine Olası Katkılarının Araştırılması. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, s. 71-94.
- Aydın, A. (2021, 06 24). Eskişehir’de hamburgercilik: Pino ve Buck’s Burger? *Tourism and Recreation*, 3(1), s. 77-84. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tourismandrecreation> adresinden alındı
- Bali, R. N. (2004). *Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*. İstanbul.: İletişim Yayınları.
- Görgülü, M. (2011). *Yiyecek İçecek Sektöründe Fast Food Uygulamaları ve Franchising Sisteminin Değerlendirilmesi*. İzmir: Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- nisanyansozluk*. (2023, 04 04). <https://www.nisanyansozluk.com/>: <https://www.nisanyansozluk.com/> adresinden alındı

- Oğuz, M. Ö. (2002). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*. Ankara: Akçağ.
- Shore, E. (2008). *Yemek Damak Tadının Tarihi*. (P. Freedman, Dü., & N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Smith, A. F. (2008). *Hamburger: A Global History*. Londra: Reaktion Books.
- TDK Sözlük*. (2023, 04 04). <https://sozluk.gov.tr/>: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Thompson, G., & Hirst, P. (2003). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. (Ç. Erdem, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Türk Paten ve Marka Kurumu*. (2023, 04 05). <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/co%C4%9Fafi-i%C5%9Faret-nedir>: <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/co%C4%9Fafi-i%C5%9Faret-nedir> adresinden alındı
- Youtube*. (2023, 05 22). Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=mli5mHOengU&ab_channel=MasterChefT%C3%BCrkiye adresinden alındı

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH

**EKONOMİK BÜYÜME VE TURİZM ÇALIŞMALARININ BİBLİOSHİNY
PROGRAMI İLE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**
**BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ECONOMIC GROWTH AND TOURISM STUDIES
WITH BIBLIOSHINY PROGRAM**

Doç. Dr. Utku ONGUN¹

ÖZET

Bu çalışma, ekonomik büyüme ve turizm üzerine yayınlanmış çalışmaların bibliyometrik analizini yapmayı amaçlamaktadır. Bu araştırma için Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Veriler, "ekonomik büyüme" ve "turizm" kavramlarını içeren 1762 açık erişimli bilimsel yayından elde edilmiştir. Elde edilen veriler Bibliometrix Rstudio programının Biblioshiny ara yüzü kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları görsel sunum ve daha iyi anlaşılabilirlik için tablolar ve şekillerle özetlenmiştir. Veriler analiz edildiğinde, en yüksek yayın sayısına 344 (%19,523) yayınlara 2022 yılında, en yüksek atıf sayısına ise 6857 (%23,782) atıfla 2023 yılında ulaşıldığı belirlenmiştir. Çalışmalarda en sık geçen terimler turizm, ekonomik büyüme, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, turizm gelişimi ve sürdürülebilir turizmdir. Bu alana en önemli katkıyı sağlayan araştırmacılar Skare, M., Li, Y., Madaleno, M., Adedoyin, F. F., Wang, Y., Wang, X., Bekun, F. V., Zhang, Y., Alvarez-Garcia, J. ve Li, J.'dir. Ülke/bölge katkısı açısından Çin, İspanya, Hırvatistan, ABD ve İtalya ön plana çıkmaktadır. Kurumsal katkılar açısından ise Zhejiang Üniversitesi, İstanbul Kalkınma Üniversitesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Sevilla Üniversitesi öne çıkmaktadır. Çalışmalar Sürdürülebilirlik, Çevre Bilimi ve Kirlilik Araştırmaları ve Turizm Ekonomisi gibi yüksek etki faktörlü dergilerde yayınlanmıştır. Araştırmacıların %86,5'inin sadece bir yayın ürettiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak çalışmalar Lotka yasasına göre değerlendirildiğinde ilgili literatürün yetersiz olduğu ve daha fazla geliştirmeye ihtiyaç duyduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, Biblioshiny, Ekonomik Büyüme, Turizm, Web of Science.

Jel Kodları: Z390

ABSTRACT

This study aims to conduct a bibliometric analysis of published studies on economic growth and tourism. The Web of Science database was utilized for this research. The data is derived from 1762 open access scientific publication containing the concepts of "economic growth" and "tourism". The obtained data were analyzed using the Biblioshiny interface of the Bibliometrix Rstudio program. The analysis results were summarized in tables and figures for visual presentation and enhanced clarity. When the data was analyzed, it was determined that the highest number of publications was achieved in 2022 with 344 (19.523%) publications, and the highest number of citations was reached in 2023 with 6857 (23.782%). The most frequently occurring terms in the studies are tourism, economic growth, sustainability, sustainable development, tourism development, and sustainable tourism. The researchers who contributed most significantly to this field are Skare, M., Li, Y., Madaleno, M., Adedoyin, F. F., Wang, Y., Wang, X., Bekun, F. V., Zhang, Y., Alvarez-Garcia, J., and Li, J. In terms of country/region contribution, China, Spain, Croatia, USA, and Italy are predominant. Regarding institutional contributions, Zhejiang University, Istanbul Development University, Eastern Mediterranean University, and University of Seville are prominent. The studies were published in journals with high impact factors such as Sustainability, Environmental Science and Pollution Research, and Tourism Economics. It was ascertained that 86.5% of the researchers produced only one publication. Consequently, when the studies were evaluated according to Lotka's law, it was concluded that the relevant literature was insufficient and required further development.

Keyword: Bibliometric Analysis, Biblioshiny, Economic Growth, Tourism, Web of Science.

Jel Codes: Z390

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Yeşilova İsmail Akın Turizm Meslek Yüksek Okulu, Burdur. utkuongun@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0722-6382

1.GİRİŞ

Turizm sektörünün önemi, birçok farklı sektör üzerindeki etkilerinden kaynaklanmaktadır. Turizmin etkileri çevresel, sosyal/kültürel ve ekonomik olmak üzere üç alt gruba ayrılabilir. Bu etkiler olumlu veya olumsuz olabilir (Gaberli, 2023). Turizmin etkileri hakkında yapılan çalışmalarda genel olarak turizmin olumlu ekonomik etkilerinin ön plana çıktığı (Ross, 1992), ancak yine de bazı çalışmada olumsuz sosyal ve çevresel etkilerin varlığı da ortaya konulmaktadır (Gu ve Wong, 2006).

Turizm, dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerden biri ve yalnızca gelişmekte olan ülkeler için değil, aynı zamanda bazı gelişmiş ülkeler için de ekonomik büyümenin ve sosyoekonomik ilerlemenin önde gelen itici gücüdür (Shahzad vd., 2017). Turizmin ülkelerin ve yerel destinasyonların ekonomik büyümesindeki etkisi yaygın olarak doğrulanmıştır (Song vd., 2012; Tugcu, 2014; Webster ve Ivanov, 2014; Stylos vd., 2016). Başka bir ifadeyle turist harcamaları, döviz gelirleri ve turizmden elde edilen gelirler aracılığıyla ödemeler dengesindeki açığı azaltarak ulusal bir ekonomi için önemli bir gelir kaynağı olabilir (Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002; Kim vd., 2006; Shahzad vd., 2017).

Turizm harcamalarının, dış ticaret dengesini iyileştirmek, istihdamı desteklemeye ve ek vergi gelirleri üretmek (Pablo-Romero ve Molina, 2013), insan sermayesi ve teknolojiye yatırımı teşvik etmek, rekabeti artırarak yerel firmaların verimliliğini arttırmak gibi ülke ekonomilerine katkısı vardır (Schubert vd., 2011). Turizm ülkeler arasındaki kültür ve deneyim alışverişine katkıda bulunur ve çevrenin ve yaban hayatının korunması için önemli bir katalizör olabilir (Shahzad vd., 2017). Ayrıca katma değer sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik eden inşaat, ulaşım, konaklama ve yiyecek/içecek sektörlerini teşvik ederek politika yapıcıların bu sorunların üstesinden gelmelerine yardımcı olan sektörlerden biridir (Tugcu, 2014).

Turizmin çevresel ve sosyal/kültürel etkileri de vardır. İnsanlar turizmle beraber doğrudan ya da dolaylı olarak iletişime geçerler. İnsanlar birbirlerinin geleneklerine ve kültürel değerlerine karşı ilgi duyabilirler. Bu da gastronomi, el sanatları, sanat ve müzik, mimari, dil ve din gibi tarihi, kültürel ve doğal yerlere olan talebi artırır (Gaberli, 2023). Bu katkılar beraberinde turizm sektörünün büyümesini teşvik eder ve bu sayede genel ekonomik büyümeyi destekler (Lee ve Chang, 2008; Gaberli, 2023). Turizm sektörü uluslararası ticaret, istihdam ve kültürel etkileşim gibi birçok alanda katkı sağlamaktadır ve turizm politikalarının belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Crompton, 1979). Turizm sektörünün ekonomik, sosyal ve çevresel katkılarının fazla olması beraberinde ülkeler arası rekabetin artmasına da neden olabilir (Stylos vd., 2016).

Turizm geliri zengin ülkelere daha az zengin ülkelere, gelişmiş ülkelere ise gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere yeniden dağıtılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum ülkelerin yakınlaşmasına yol açmakta ve bölgesel ekonomik eşitsizlikleri azaltarak bölgesel kalkınmayı desteklemektedir. Bu nedenle turizm sektöründe ulusal veya uluslararası düzeyde yapılacak yatırımlar az gelişmiş bölgelerin kalkınmasına hızlı ve olumlu etki yaratabilmektedir (Proença ve Soukiazzi 2008; Bahar ve Bozkurt, 2010).

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şu şekilde yapılandırılmıştır. Kavramsal Çerçeve başlığı altında ekonomik büyüme ve turizm hakkında bilgi verilmiştir. Yöntem başlığında araştırmada kullanılan veriler, verilerin toplanması, verilerin analize hazırlanma süreci ve verilerin nasıl analiz edildiğine ilişkin bilgiler verilmektedir. Bulgular bölümünde çalışmada kullanılan verilerin analizi ve buradan elde edilen sonuçlar ayrıntılı olarak sunulmaktadır. Sonuç ve Öneriler başlığı altında araştırma sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmekte, çalışmanın ilgili literatüre katkıları tartışılmakta ve araştırmacılara gelecek çalışmalar için önerilerde bulunmaktadır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Turizmin gelişiminin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkileri genelde turizm yönlü büyüme hipotezini desteklemektedir (Samırkaş ve Samırkaş, 2014). Bununla birlikte, turizm yönlü büyüme hipotezini reddeden çalışmalarda bulunmaktadır (Çetintaş ve Bektaş, 2008). Turizmin

ekonomik büyümeye bu denli olumlu etkilerinin olması nedeniyle, doğrudan ve dolaylı ekonomik faydalar üzerindeki etkisini vurgulayan çok çeşitli literatür mevcuttur (Alam ve Paramati, 2016).

Uluslararası literatür incelendiğinde, Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002) İspanya, Narayan ve Prasad (2003) Fiji, Durbarry (2004) Mauritius, Dritsakis (2004) Yunanistan, Kim ve arkadaşları (2006) Tayvan, Lee ve Chang (2008) OECD üyesi ülkeler ile OECD üyesi olmayan ülkeler, Brida ve arkadaşları (2008) Meksika, Lean ve Tang (2009) Malezya, Belloumi (2010) Tunus, Brida ve arkadaşları (2011) Brezilya ve Yazdi ve arkadaşları (2017) İran için yaptıkları çalışmalarda turizmin ekonomik büyümeyi desteklediği sonucuna ulaşmışlardır. Ancak Oh'un (2005) yaptığı çalışmada Kore'deki turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Ulusal literatür incelendiğinde ise, Kırbaş Kasman ve Kasman (2004), Yıldırım ve Öcal (2004), Gündüz ve Hatemi (2005), Ongan ve Demiröz (2005), Bahar (2006), Aslan (2008), Çetintaş ve Bektaş (2008), Bozkurt ve Topçuoğlu (2013), Çoban ve Özcan (2013), Koyuncu (2015), Esen ve Özata (2017), Şahin (2018) ve Altın (2019) Türkiye için turizm yönlü ekonomik büyüme hipotezini destekleyen sonuçlar bulmuşlardır.

Turizm yönlü büyüme hipotezinde, turizmdeki gelişmenin çeşitli nedenleri olduğu ileri sürülmektedir (Çetintaş ve Bektaş, 2008). Bunlardan bazıları şunlardır;

- 1- Turistlerin yaptıkları harcamalar ekonomide çarpan etkisi yaratarak milli gelire ve istihdama katkı sağlar.
- 2- Turizm hem eğitimli hem de eğitimsiz bireyler için istihdam sağlar.
- 3- Turizmle birlikte farklı kültürlerin etkileşimi sağlanır ve bu etkileşimle birlikte kişilerin tüketim alışkanlıkları da değişir. Tüketim alışkanlıklarının değişmesi beraberinde yeni yatırım ve istihdamı da beraberinde getirir.
- 4- Turizmle birlikte ihracat odaklı büyüme sağlanır. Yerel firmaların rekabet gücü artar ve ekonomik ölçeklerini büyütürler.
- 5- Turizmle birlikte gerek alt yapı gerekse üst yapısı tamamlanarak bölgenin ekonomik gelişimine katkı sağlanmış olur.

3.YÖNTEM

Bibliyometrik çalışma, akademik literatürdeki üretkenliği ve büyümeyi ve bir disiplinin yapısını ortaya koyan ve değerlendiren ve bu etkileri tüm disiplinlere uygulayabilen nicel bir yöntemdir (Yang ve Xiu, 2023; Ongun, 2024). Bibliyometrik araştırma, genellikle akademik literatürdeki çalışmaların niceliksel bir analizini yaparak, belirli bir konu, yazar, dergi veya diğer akademik göstergeler hakkında istatistiksel verilere dayalı sonuçlar elde etmeye yönelik yapılan bir inceleme türüdür (Mukherjee vd., 2022; Özkan, 2023). Bibliyometrik analizler, özellikle bilimsel yayınların ve atıfların incelenmesi ile ilgili eğilimleri, etkileri ve ilişkileri ortaya koyar. Çalışmalar genellikle Web of Science, Scopus, Dimensions, Microsoft Akademik, PubMed ve Google Akademik gibi çeşitli veri tabanlarından elde edilen veriler üzerinden yapılmaktadır. Araştırmalar genellikle yalnızca bir veri tabanına odaklanarak gerçekleştirilir, çünkü her veri tabanının güçlü yönleri ve sınırlamaları farklıdır. Web of Science, araştırmalara dayalı yüksek kaliteli veriler sunma konusunda öne çıkan ve sosyal bilimlerde yapılan çalışmalarda en yaygın kullanılan veri tabanı olmuştur (Visser vd. 2021).

Web of Science veri tabanının tercih edilme sebebi; farklı disiplinlere ait dokümanlara erişilmesi konusunda araştırmacılara olanak tanıyan bir platform olması ve veri tabanları arasında ilk sıralarda yer almasıdır (Li ve Hale, 2016; Çuhadar vd., 2022; Ongun, 2023; Çuhadar, 2024a). Web of Science bilimsel (SSCI, ESCI, SCI-EXPANDED, CPCI-SSH, CPCI-S, BKCI-SSH, AveHCI gibi) atıf indekslerini kapsayan (Goodman ve Deis, 2005) ve yayın içeriğinde sosyal bilimlere odaklanması nedeniyle önemli bir veri tabanıdır (Jacso, 2005). Web of Science sayesinde yayınlara ve bibliyografik bilgilere erişim sağlanır (Fang vd., 2018). Ayrıca Web of Science bibliyometrik yöntemlerle yapılan araştırmalar için güvenilir bir veri tabanıdır (Ongun, 2023; Çuhadar, 2024b; Çimen, 2024).

Elde edilen verileri analiz etmek için Bibliometrix Rstudio programı aracılığıyla Biblioshing ara yüzü kullanılmıştır ve bu program web uygulamalarının kullanım kolaylığını birleştirmiş bir bibliyometrik analiz uygulamasıdır (Aria ve Cuccurulo, 2017). Bu program Massimo Aria tarafından geliştirilen bir java yazılımıdır (Arıcı ve Pelit, 2021). Bu çalışmada Web of Science’de tüm alanlarda “ekonomik büyüme” ve “turizm” anahtar kelimelerini içeren ve sadece açık erişimi olan 1762 bilimsel yayın elde edilmiştir. Çalışmanın süreçleri için akış diyagramı oluşturulmuştur (Diyagram 1).

Diyagram 1. Çalışmanın Akış Diyagramı

Verileri analiz etmek için Rstudio programının Biblioshiny ara yüzü kullanılmıştır ve şekil ve tablolar için ise Microsoft Excell programından yararlanılmıştır. Çalışmada, bulguların elde edilmesi sürecinde hem betimleyici hem de değerlendirici bibliyometrik kullanılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde Güler (2023) çalışmasındaki analizler dikkate alınmıştır. Betimleyici bibliyometrikte, temel bilgiler ve kaynaklar ve yazarlar hakkında betimleyici bilgiler incelenmiştir. Değerlendirici bibliyometrik analizde, eğilimleri, güncel konuları ve araştırma alanlarını ortaya çıkarmak için ortak anahtar kelime analizi ve diğer kavramsal ağlar belirlenmiştir. Ayrıca, en çok yayın yapan ve atıf alan dergiler, en çok yayın yapan yazarlar ve yazarların yıllar içerisindeki üretkenlikleri, en çok yayın yapan 20 ülkenin uluslararası iş birliği, ülkeler arasındaki iş birliği ağı, yazarların bağlı olduğu kurumların üretkenlikleri, en çok atıf alan ülkeler, en çok atıf alan yazarların ve en çok atıf alan yayınların ağları için grafikler oluşturulmuştur. Ayrıca bu araştırma, Bradford yasası (dergi üretkenliği) ve Lotka yasası (yazarların bilimsel üretkenliği) gibi temel bibliyometrik yasalara yer verilmiştir. Bu yasalar çalışmayı farklı kılmaktadır ve ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarının eğilimini anlamak için çerçeve çizmektedir. Çalışmada ikincil veri kaynakları kullanılmıştır. İkincil veri kaynaklarının kullanılması nedeniyle etik kurul iznine gerek duyulmamıştır. Araştırma soruları şunlardır:

- 1- Web of Science’den elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarının yayın ve atıf sayı dağılımları nasıldır?
- 2- Web of Science’den elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarının yayınlandığı dergi ve meca dağılımları ve dergilerin h-indeksleri, toplam yayın sayısı ve atıf sayısı dağılımları nasıldır?
- 3- Web of Science’den elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmaları Bradford yasasına uyuyor mu?
- 4- Web of Science’den elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarında katkı sağlayan yazarlar ve yazarların yıllar içerisindeki üretkenliklerinin dağılımları nasıldır?
- 5- Web of Science’den elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmaları Lotka yasasına uyuyor mu?
- 6- Web of Science’den elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarına en çok katkı sağlayan ülkelerin uluslararası iş birliği dağılımı nasıldır?
- 7- Web of Science’den elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarında yazarların anahtar kelimeleri ile gruplandırılan tematik haritası nasıldır?

- 8- Web of Science'dan elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmaları Zipf yasasına uyuyor mu?
- 9- Web of Science'dan elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarındaki kaynak, kuruluş ve yayın ilişkili üç alan grafiği nasıldır?
- 10- Web of Science'dan elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarında yazarların bağlı olduğu kurumların üretkenlik dağılımları nasıldır?
- 11- Web of Science'dan elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarına en çok atıf alan ülkelerin dağılımları nasıldır?
- 12- Web of Science'dan elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarında kullanılan anahtar kelime bulutu, anahtar kelimelerin zaman içindeki değişimleri ve anahtar kelimelerin eşdizimlilik ağının görsel ağ haritalaması nasıldır?
- 13- Web of Science'dan elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmaların fonsiyonel analiz ve anahtar kelimelerin yapı haritası nasıldır?
- 14- Web of Science'dan elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarında en çok atıf alan yazarların dağılımları nasıldır?

4. BULGULAR VE ANALİZ

Ekonomik büyüme ve turizm araştırmaları Web of Science veri tabanı üzerinden 26 Ağustos 2024 tarihinde belli kısıtlar çerçevesinde elde edilmiştir ve araştırmalara ilişkin genel bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'e göre, 1762 adet araştırma yayını 1998-2024 tarihleri arasında 4846 yazar tarafından yayınlanmıştır. 26 Ağustos 2024 tarihi itibarıyla 1762 adet araştırma yayınına 28833 adet atıf yapılmıştır. Yazarlar içerisinde sadece 197 kişi tekli araştırma yayınlamış olup, geri kalan yazarlar çoklu araştırma gerçekleştirmişlerdir. 1762 adet araştırma yayınının büyük çoğunluğu makaledir ve bu araştırmalar etki faktörü yüksek olan dergi ve kitaplarda yayınlanmıştır. Yayınların yaklaşık %97'si İngilizce yayınlanmıştır. Araştırmalar 121 ülke ve 2191 kurum tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar araştırmalarında 4946 tane anahtar kelime kullanmışlardır, ancak yayıncı kuruluşların kullandığı anahtar kelime sayısı 2189 tanedir. 1762 adet araştırmada toplam 74310 kaynak kullanılmıştır. Araştırmaların yıllık büyüme oranı %21,64, araştırmaların ortalama yaşı 3,85, araştırma başına ortalama atıf miktarı 16,37'dir. Yazar başına düşen araştırma sayısı yaklaşık olarak 0.36 ve araştırma başına düşen yazar sayısı ise yaklaşık olarak 2,75 olarak belirlendi.

Tablo 1. Yayınlar Hakkında Genel Bilgiler

Açıklama	Sonuçlar
Zaman aralığı	1998:2024
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar, vb.)	619
Dokümanlar	1762
Ortalama Yıllık Büyüme Oranı %	21,64
Dokümanların Ortalama Yaşı	3,85
Doküman Başına Ortalama Atıf Sayısı	16,37
Kaynakça Sayısı	74310
Yayıncı Kuruluşlarının Kullandığı Kelime Sayısı	2189
Yazarların Kullandığı Kelime Sayısı	4946
Yazarlar	4846
Ülke/Bölge Sayısı	121
Kurum/Kuruluş Sayısı	2191
Toplam Atıf Sayısı	28833
Tek Yazarlı Yayın Sayısı	197
Çift Yazarlı Yayın Sayısı	216
Doküman Başına Ortak Yazarlık	3,56

Uluslararası Ortak Yazarlık Yüzdesi	33,65
Makale	1515
Makale; Kitap Bölümü	8
Makale; Veri Belgesi	2
Makale; Erken Görünüm	40
Makale; Tutanak Belgesi	15
Makale; Geri Çekilmiş Yayın	8
Editörlü Materyal	8
Editörlü Materyal; Kitap Bölümü	1
Tutanak Belgesi	116
Geri Çekme	1
Eleştiri	47
Eleştiri; Erken Görünüm	1

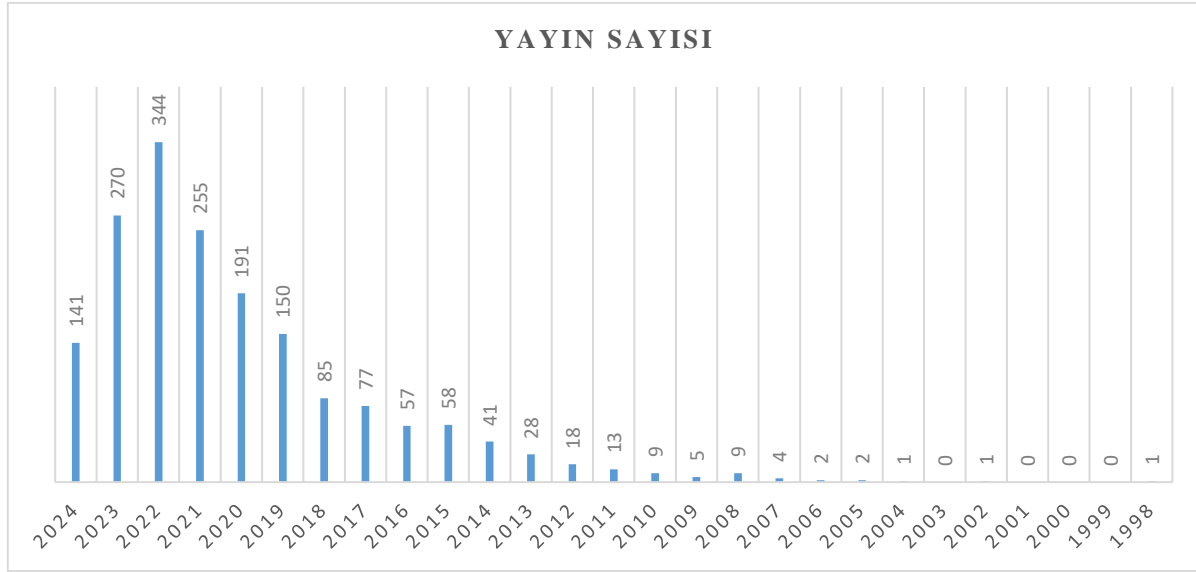
Web of Science (WoS) veri tabanından economic growth ve tourism anahtar kelimeleri ile tüm alanlarda tarama gerçekleştirildi. Tarama neticesinde 4882 adet bilimsel yayına ulaşıldı. Bu yayınlardan sadece açık erişimi olan yayınlar değerlendirmeye alındı. Açık erişimi olan 1762 adet bilimsel yayını analiz yapmak için bibliometrix Rstudio programına aktarıldı. Tablo 2 araştırma yayınlarının yıllara itibarıyla yayın ve atıf sayılarını ve ayrıca bunların yüzde oranlarını göstermektedir. Tablo 2'deki yayın ve atıf sayıları vasıtasıyla Şekil 1 ve Şekil 2 oluşturulmuştur.

Tablo 2. 1998-2024 Yılları Arasında Yapılan Araştırma ve Atıf Sayıları, Araştırma ve Atıfların Yüzdeleri

Yıllar	Yayın sayısı (n)	Yüzde (%)	Yıllar	Atıf sayısı (n)	Yüzde (%)
2024	141	8.002	2024	4151	14.397
2023	270	15.323	2023	6857	23.782
2022	344	19.523	2022	6015	20.862
2021	255	14.472	2021	4289	14.875
2020	191	10.840	2020	2752	9.545
2019	150	8.513	2019	1524	5.286
2018	85	4.824	2018	917	3.180
2017	77	4.370	2017	660	2.289
2016	57	3.235	2016	461	1.598
2015	58	3.292	2015	304	1.054
2014	41	2.327	2014	224	0.777
2013	28	1.589	2013	205	0.711
2012	18	1.022	2012	127	0.440
2011	13	0.738	2011	108	0.375
2010	9	0.511	2010	93	0.323
2009	5	0.284	2009	51	0.177
2008	9	0.511	2008	53	0.184
2007	4	0.227	2007	15	0.052
2006	2	0.114	2006	13	0.045
2005	2	0.114	2005	11	0.038
2004	1	0.057	2004	0	0
2003	0	0	2003	2	0.007
2002	1	0.057	2002	1	0.003
2001	0	0	2001	0	0
2000	0	0	2000	0	0
1999	0	0	1999	0	0
1998	1	0.057	1998	0	0
Toplam	1762	100	Toplam	28833	100

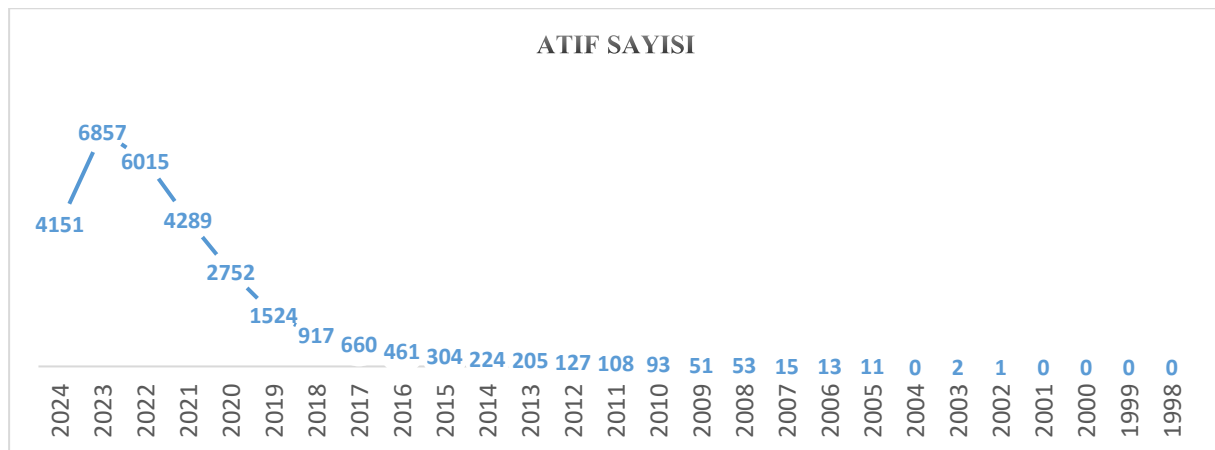
Tablo 2'deki veriler incelendiği zaman ekonomik büyüme ve turizmle alakalı ilk yayının 1998 yılında yapıldığı ve uzun bir süre bu konuda herhangi bir yayının yapılmadığı tespit edilmiştir. Beraberinde

2005 yılına kadar neredeyse hiç atfın olmadığını söyleyebiliriz. 2004-2005 yıllarında konu ile ilgili birkaç çalışma yapılsa da önemli ölçüde yayına rastlanılmamıştır. 2004 yılından kesintisiz olarak 2024 yılına kadar artan miktarda yazarlar tarafından konu ile ilgili yayınlar yapılmış olsa da 2007 yılından sonra çok daha fazla ilgi gördüğü ve önemli miktarda yayınların ortaya çıktığı tespit edilmiştir. 2007 yılında dört olan yayın sayısı %100'ün üzerinde bir artış ile 2008 yılında dokuz yayına çıkmıştır. Şekil 1'de yıllık araştırma sayıları ve Şekil 2'de ise, yıllık ortalama atıf yüzdelere resmedilmiştir

Şekil 1. Araştırmaları Yayın Sayısı

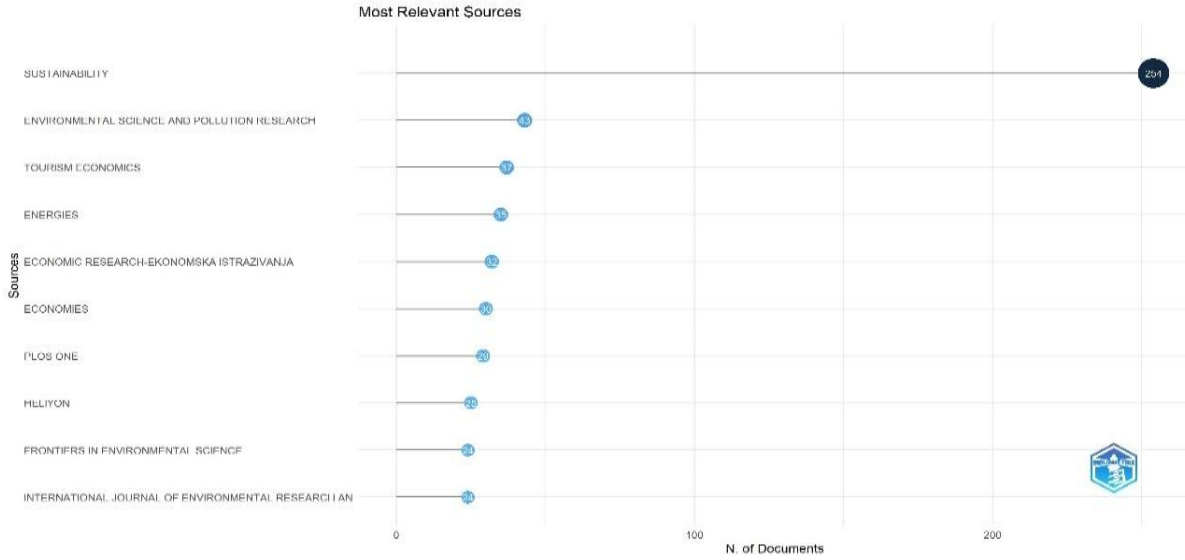
Hem yıllar itibarıyla araştırma sayılarındaki hem de atıf sayılarındaki artış eğilimlerini görmek mümkündür. Özellikle 2010 yılından sonra araştırma sayılarında bir artış söz konusu olmuştur. 2022 yılında 344 araştırma ile en yüksek seviyeyi yakalamıştır. 2022 yılında yapılan 344 (%19.523) adet yayın yıllar içerisindeki en yüksek yayın olarak tespit edilmiştir (Şekil 1). 2024'de yayınlanan çalışmaların sayısının, şu anda 141'de kalması ve devam eden yıl nedeniyle eksik kalması ve cari yıl içinde daha fazla makalenin yayınlanmasının beklenmesi dikkate değerdir.

Şekil 2. Araştırmaları Atıf Sayısı

Şekil 2'de gösterilen yıllık ortalama atıf grafiği, yıllık ortalama atıf sayısının 2005 yılından önce birin altında olduğunu gösteriyor. 2005 yılından sonra atıf sayısının yükseldiğini görmek mümkündür. 2023 yılında 6857 atıf kaydedilmiştir. Yazarlar tarafından önemsenen ve yayın sayısındaki artışa paralel bir biçimde atıf sayısında da bir artıştan söz edilebilir. Sürekli artarak devam eden atıf sayısı ise, 2023

yılında en yüksek olan 6857 (%23,782) atıf sayısına ulaşmıştır (Şekil 2). En etkili kaynakları belirlemek için en fazla yayınlanmış makale sayısına sahip dergiler Şekil 3'te gösterilmiştir. 2024'de atıf sayısının, şu anda 4151'de kalması ve devam eden yıl nedeniyle eksik kalması ve cari yıl içinde daha fazla atıfın beklenmesi dikkate değerdir.

Şekil 3. En Fazla Yayına Sahip Dergiler

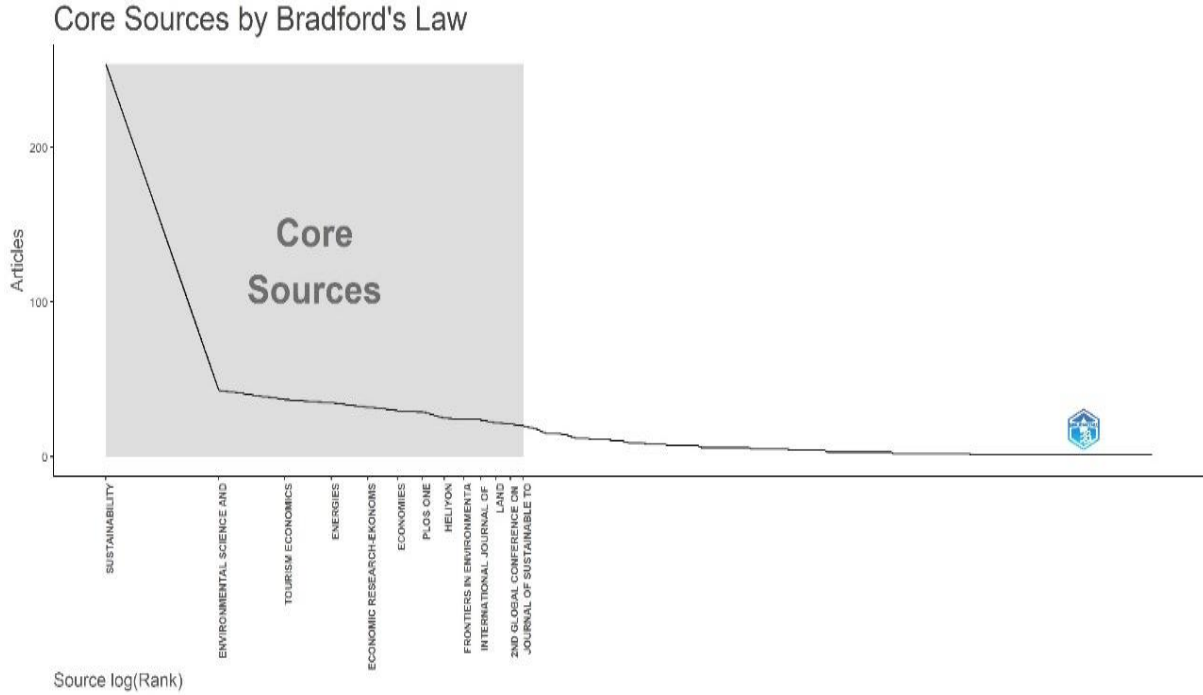
Şekil 3'te görüldüğü gibi, en fazla makalenin yayınlandığı dergi, 254 adet yayınlanmış araştırmayla sürdürülebilirlik dergisidir. Sürdürülebilirlik dergisini sırasıyla, Çevre Bilimi ve Kirlilik Araştırmaları 43 araştırma, Turizm Ekonomisi 37 araştırma, Enerji 35 araştırma, Ekonomik Araştırma-Ekonomika Istrazivanja 32 araştırma, Ekonomi 30 araştırma, Plos Bir 29 araştırma, Heliyon Üniversitesi 25 araştırma, Çevre Biliminde Sınırlar ve Uluslararası Çevre Araştırmaları ve Halk Sağlığı Dergisi 24'er araştırma ile takip etmektedir. Dergilerin h-indeksleri, toplam yayın sayısı ve atıf sayısı Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Dergilerin h-indeksleri, Toplam Yayın Sayısı ve Atıf Sayısı

Dergi	h-indeks	Atıf Sayısı	Yayın sayısı
Sürdürülebilirlik	31	3659	254
Çevre Bilimi ve Kirlilik Araştırmaları	22	1515	43
Turizm İşletmeciliği	17	2232	18
Turizm Ekonomisi	16	1221	37
Ekonomik Araştırma-Ekonomika Istrazivanja	14	614	32
Enerji	13	601	35
2. İşletme, Ekonomi, Yönetim ve Turizm Üzerine Küresel Konferans	12	410	21
Uluslararası Çevre Araştırmaları ve Halk Sağlığı Dergisi	12	404	24
Seyahat Araştırmaları Dergisi	12	559	15
Sürdürülebilir Turizm Dergisi	11	916	20

Tablo 3, en yüksek h-indekslerine sahip on dergiyi göstermektedir. Tablo 3'deki sonuçlar göz önüne alındığında, en yüksek h-indeksine sahip ilk iki dergi (Sürdürülebilirlik ve Çevre Bilimi ve Kirlilik Araştırmaları) üretkenlik sıralamasında da ilk ikidir. Ayrıca, toplam atıf sayısı göz önüne alındığında da bu dergiler aynı sıradadırlar. En yüksek yayın ve atıf sayısına sahip olan ilk iki dergi Sürdürülebilirlik ve Çevre Bilimi ve Kirlilik Araştırmaları, h-indeks değerine göre de ilk iki sırada yer almaktadır. Bu dergileri takip eden dergiler sırasıyla şunlardır; Turizm İşletmeciliği (h-indeks 17), Turizm Ekonomisi (h-indeks 16), Ekonomik Araştırma-Ekonomika Istrazivanja (h-indeks 14) ve Enerji (h-indeks 13) gelmektedir. 2. İşletme, Ekonomi, Yönetim ve Turizm Üzerine Küresel Konferans, Uluslararası Çevre

Araştırmaları ve Halk Sağlığı Dergisi ve Seyahat Araştırmaları Dergisi (h-indeks 12) ve onuncu sıradaki Sürdürülebilir Turizm Dergisi (h-indeks 12) şeklindedir. Bradford Yasasına dayalı olarak elde edilen ve literatürdeki dergilerin dağılımını gösteren grafik Şekil 4’te sunulmuştur. Ayrıca dergilerin üretkenliğini gösteren Bradford Yasası bölgeleri Tablo 4’de verilmiştir.

Şekil 4. Bradford Yasası Grafiği

Şekil 4'te sunulan Bradford yasası grafiği dergilerin üretkenliğini temsil eder. 1934 yılında Bradford çekirdek dergi kavramını literatüre kazandırmıştır (Tripathi ve Sen, 2016). Bu yasaya göre, belirli bir alandaki dergiler içerdikleri yayın sayısına göre sıralanır. Bu dergiler daha sonra her biri eşit sayıda yayın içeren üç bölüme ayrılır. En az dergiye sahip grup çekirdek olarak adlandırılır. En üretken dergiler çekirdek grupta yer alırken, diğer gruplarda dergi sayısı artarken yayın sayısı çekirdek grupla aynı kalır. Başka bir deyişle, diğer gruplarda üretkenlik düşer (Güler, 2023). Bradford yasasına göre, makaleler genellikle birkaç dergide toplanırken, geri kalan çoğunluğu daha az sayıda dergide yayımlanır. Bu durum, genellikle konuya ilişkin dergilerin sayısının fazla olmasına rağmen, bunların çoğunun çok az makale içerdiğini ve makalelerin büyük kısmının ise birkaç dergide yoğunlaştığını gösterir. Başka bir ifadeyle çekirdek grup dergilerin, konu ile ilgili yazılan makalelerin her zaman üçte birini içerdiği sonucuna ulaşılır (Aslantürk ve Baltacı, 2023). Bradford yasası, ekonomik büyüme ve turizm alanına uygulandığında, Şekil 4'de araştırma literatürüne en fazla katkıda bulunan temel dergileri vurgulamaktadır. Şekil 4'deki, Sustainability dergisi alandaki temel bulguların yayılmasında kritik rolünü vurgulayan 254 makaleyle önde gelen kaynak olduğunu göstermektedir. Diğer önemli dergiler arasında, Environmental Science and Pollution Research (n=43), Tourism Economics (n=37), Energies (n=35), Economic Research-Ekonomiska Istrazivanja (n=32), Economies (n=30), Plos One (n=29), Heliyon (n=25), Frontiers in Environmental Science (n=24), International Journal of Environmental Research and Public Health (n=24), Land (n=22), 2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism (n=21) ve Journal of Sustainable Tourism (n=20) I. bölgede yani çekirdek grupta yer almaktadır. Sonuçlar, Bradford yasasına uygundur ve makalelerin yoğunluğu (yüzdeleri) yaklaşık birbirlerine eşittir. Çalışmada kullanılan verilerin Bradford yasası kapsamında değerlendirilmesi Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Bradford Yasası Bölgeleri (Dergilerin Üretkenliği)

Bölge	Dergi Sayısı	%	Makale Sayısı	%	k
I	13	2.10	596	33.90	-
II	109	17.61	583	33.19	8.39
III	497	80.29	580	32.91	4.56
Toplam	619	100	1762	100	

Tablo 4 incelendiğinde, Bölge I, toplam yayınların %33,90'ından sorumlu olan 13 dergiden oluşmaktadır. Bölge II'de 109 dergi ve 583 (%33.19) makale sayısı ve bölge III'de 497 dergiyi kapsamakta olup yayınların %32.91'sini katkıda bulunmaktadır. Bradford'un çarpan faktörü (k), bir bölgedeki dergi sayısının bir önceki bölgedeki dergi sayısına bölünmesiyle hesaplanır.

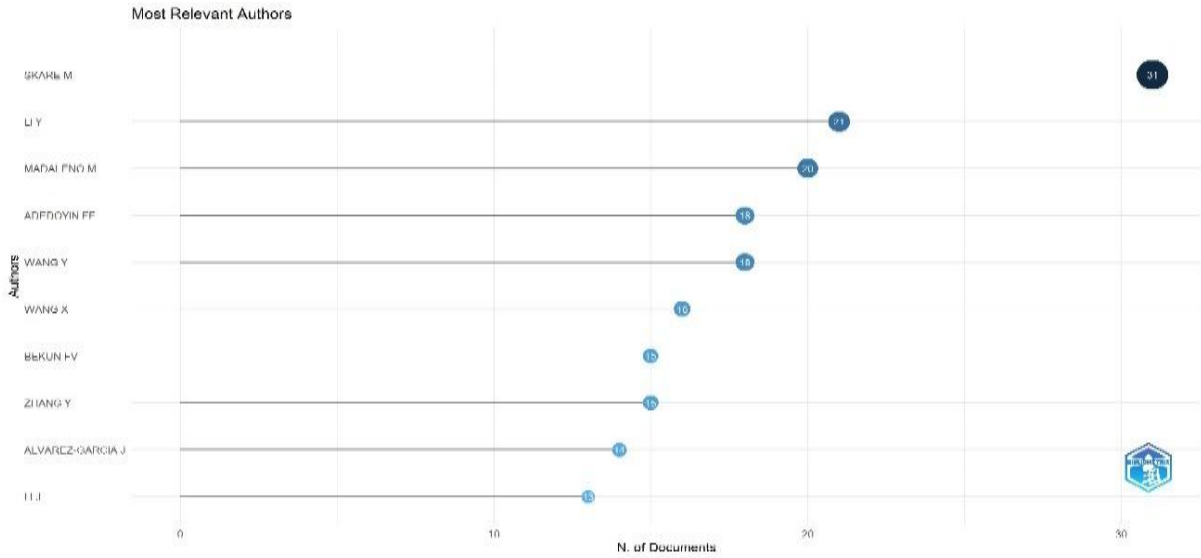
$$k = \frac{(8.39 + 4.56)}{2} = 6.475$$

Bölge I için hesaplanan değer ise;

$$= 13 : 13 * 6.475 : 13 * 41.925625$$

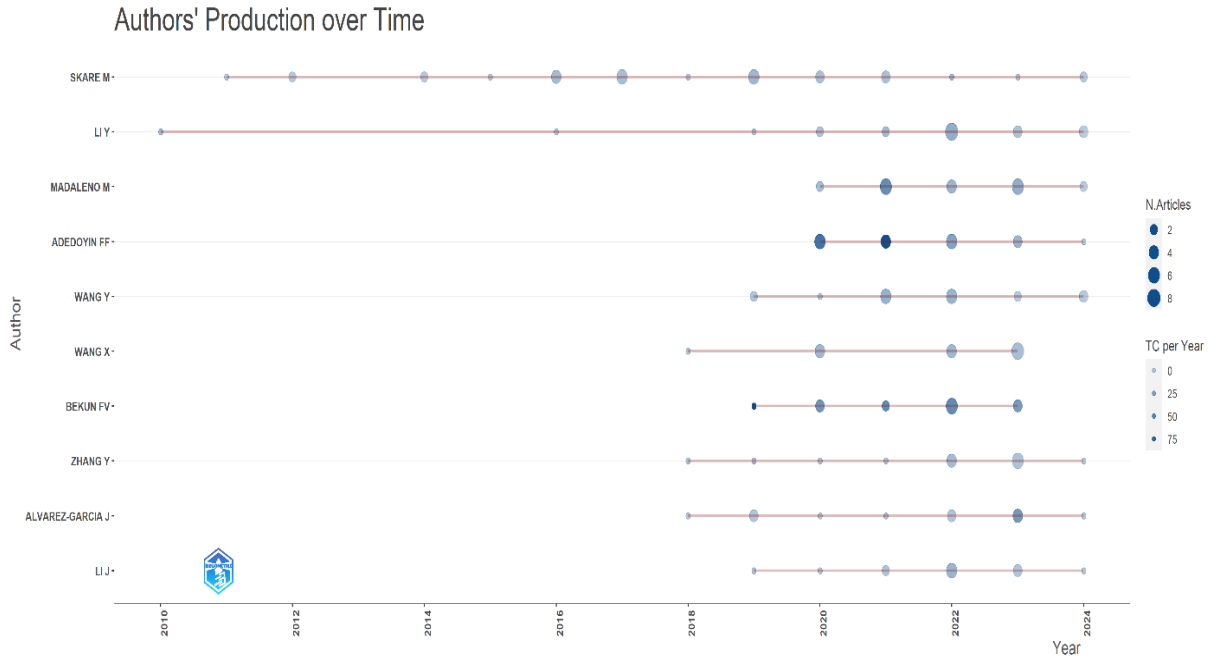
$$= 13:84.175:545.033125 \gg 642.208125$$

Bu nedenle, hata yüzdesi $|(642.208125 - 619)/642.208125| * 100 = 3.614\%$, bu da Bradford yasasının düşük hata yüzdesi nedeniyle bu çalışmaya uygulandığını gösterir (Tablo 4). Şekil 5'de araştırmaya en fazla yayın katkısı sağlayan ilk on araştırmacı gösterilmektedir.

Şekil 5. En Fazla Yayına Sahip Yazarlar

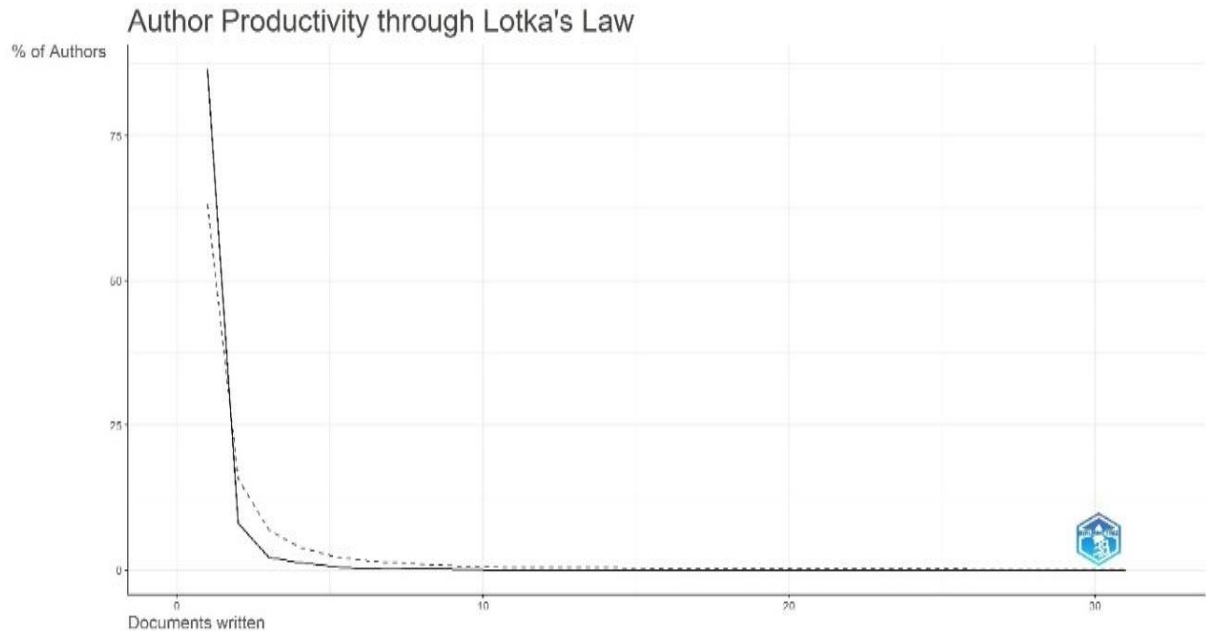
Şekil 5'deki en fazla yayına sahip yazarlar tarafından yapılan yazarlık katkılarının analizi, araştırmacıların akademik toplulukta görünürlüklerini artırmak için benimseyebilecekleri stratejiler hakkında değerli içgörüler sağlar. Şekil 5'de en fazla yayın yapan araştırmacılar sırasıyla; Skare, M. (31 yayın), Li, Y. (21 yayın), Madaleno, M. (20 yayın), Adedoyin, F. F. (18 yayın), Wang, Y. (18 yayın), Wang, X. (16 yayın), Bekun, F. V. (15 yayın), Zhang, Y. (15 yayın), Alvarez-Garcia, J. (14 yayın) ve Li, J. (13 yayın) olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmacılar diğer araştırmacılar ile stratejik olarak işbirliği yapmaya ve çalışmalarını çeşitli kanallar vasıtasıyla yaymaya odaklanmalıdırlar. Şekil 6'da yazarların yıllar içindeki yayın üretkenliğine ilişkin bulgular verilmiştir.

Şekil 6. Yazarların Yıllar İçerindeki Üretkenlikleri

Şekil 6'da, yazarların 2010-2024 yılları arasındaki üretim sürecine bakıldığında Li, Y. ekonomik büyüme ve turizmi çalışan ilk yazar olduğu görülmektedir. Şekil 6.'nin içinde yer alan yuvarlak dairelerin boyutu ve koyuluğu, yayınların atıf gücünü gösterir (Seyran, 2021; Güler, 2023). Buna göre; Adedoyin, F. F., Madalena, M. ve Bekun, F. V. ise son dönemde katkı sağladıkları çalışmalarıyla bu alanda yüksek düzeyde atıf aldıkları görülmektedir, ancak Skare, M. uzun süre ve sık aralıklarla alana katkı sağlayan ve en fazla yayına sahip olan yazardır. Lotka yasasına göre bilimsel üretkenlik dağılımı Şekil 7'de gösterilmektedir.

Şekil 7. Lotka Yasasına Göre Bilimsel Üretkenlik Dağılımı

Yatay eksen yazarların ürettikleri makale sayısını dikey eksen ise yüzdeleri göstermektedir (Ongun ve Çuhadar, 2024). Şekil 7 incelendiğinde, ekonomik büyüme ve turizm çalışmaları yapan araştırmacıların %86,5'inin (4191 yazar) sadece bir yayın yaptığı, iki yayın yapan yazarların oranının %8,1 (392 yazar) olduğu ve üç yayın yapan yazarların oranı ise %2,2 (108 yazar) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Geri kalan yaklaşık %3,2'lik kısımda ise araştırmacıların alana ilişkin 4 ile 31 arasında çalışma yayınlandığı görülmektedir (Tablo 5).

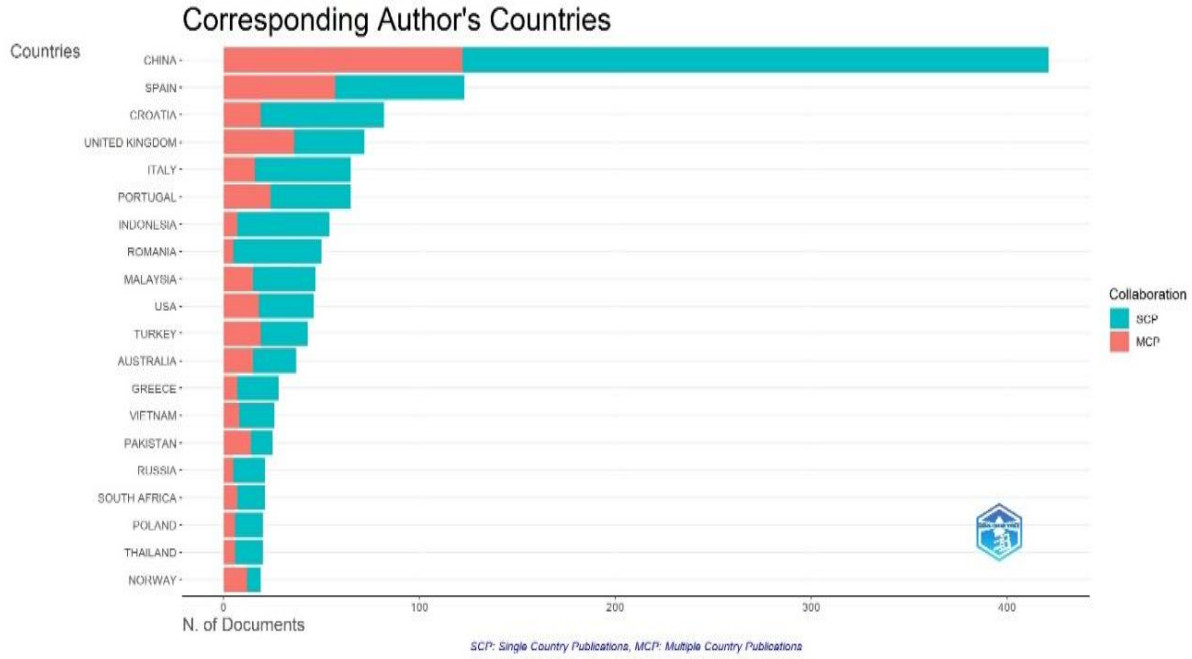
Tablo 5. Lotka Yasası (Yazarların Bilimsel Üretkenliği)

Makale Sayısı	Tespit Edilen Yazar Sayısı	Tespit Edilen Yazarların Oranı %
1	4191	86.5
2	392	8.1
3	108	2.2
4	63	1.3
5	35	0.7
6	10	0.2
7	16	0.3
8	10	0.2
9	7	0.1
11	2	0
12	1	0
13	2	0
14	1	0
15	2	0
16	1	0
18	2	0
20	1	0
21	1	0
31	1	0

Bilindiği üzere Lotka yasası, eğer bir alanda n makale yayımlayan k yazar varsa, bu k, $1/n^2$ oranında azalır. Yani, çok sayıda yazar yalnızca bir veya iki makale yayımlar, daha az sayıda yazar ise daha fazla makale yayımlar (Lotka, 1926; Arıcı ve Pelit, 2021; Torun ve Bozkuş, 2022). Başka bir ifadeyle, tüm katkıda bulunan yazarlar arasında tek bir katkısı olan yazarların oranı en fazla %60 olmalıdır (Güler, 2023). Buna karşılık yüzde 15'i iki, yüzde 7'si üç makale yayınlayacak gibi olmalıdır (Elango ve Rajendran, 2012; Ahmad ve Batcha 2020).

$$y(x) = \frac{y(1)}{x^2}$$

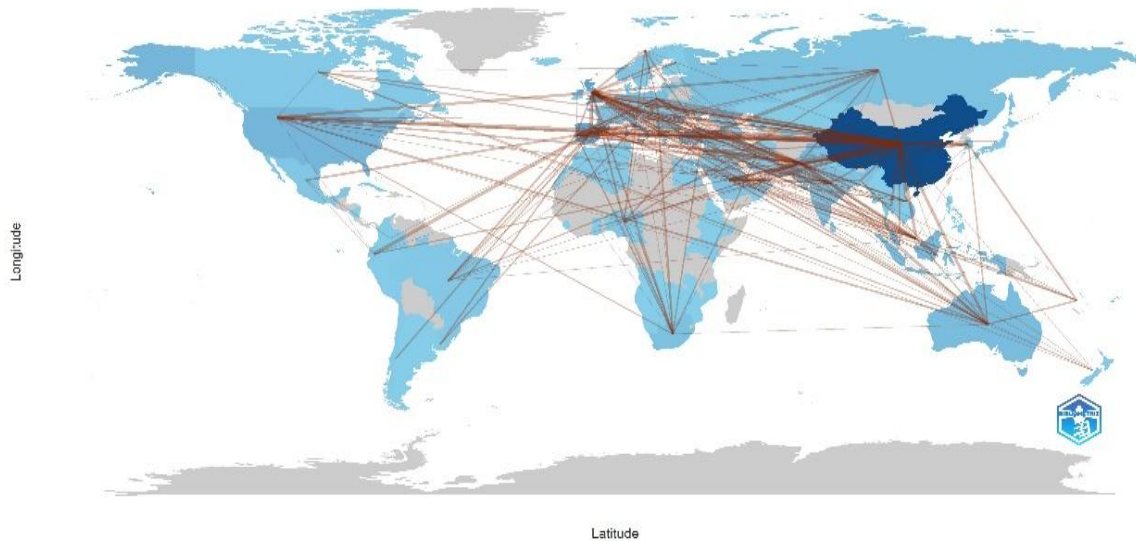
formülündeki $y(1)$, bir makalesi olan yazar sayısı ve $y(x)$ ise x makalesi olan yazar sayısıdır. Frekans tabanlı yazar sıralamasıyla karakterize edilen Lotka yasası, makale yoğunluğunu ve dağılımını kısıtlayan kare ters bir ilişki ortaya koymaktadır (Qiu vd., 2017). Lotka yasası, özellikle yazarların bir alana ne kadar katkıda bulunduğunu anlamak için önemlidir. Bu yasa, bir yazarın yaptığı çalışmalarla o alana sağladığı katkının, kaç yayımla gerçekleştiğini gösterir. Böylece, araştırmacılar, alan içindeki etkili yazarları ve bu yazarların üretkenliğini değerlendirme olanağına sahip olurlar. Lotka yasası, bibliyometrik analizlerde kaynakların ve yazarların etkisini ölçmek için faydalı bir yöntemdir (Ongun ve Işık Albayrak, 2024). Şekil 8'de Ekonomik büyüme ve turizm konusunda en çok yayın yapan 20 ülkenin uluslararası iş birliği derecesi verilmiştir.

Şekil 8. En Çok Yayın Yapan 20 Ülkenin Uluslararası İş Birliği

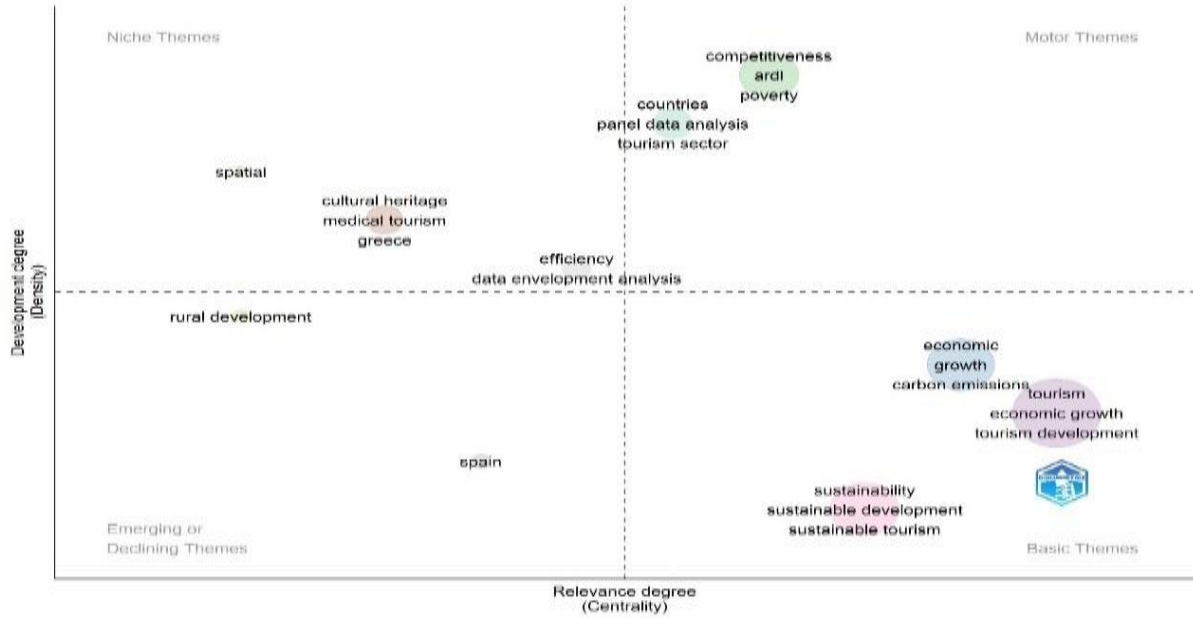
Şekil 8'deki, SCP; ülkenin kendi içindeki üretimi anlamına gelirken, MCP ise birden fazla ülkenin iş birliği ile yapılan üretimi anlamına gelmektedir (Seyran, 2021). Buna göre Çin'in 421 yayın ile en fazla üretim yapan ülke olduğu görülse bile MCP iş birliği oranının ancak %29,0 olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki ekonomik büyüme ve turizm konusunda 19 yayını olan Norveç %63 MCP iş birliği oranı ile ilk sırada yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Norveç'i %63 MCP iş birliği oranı ile Pakistan %56, Birleşik Krallık %46,3, Türkiye %44,2, Avustralya %40,5, İspanya, %39,1, Amerika, %36,9, Güney Afrika %33 ve Malezya %31,9 takip etmektedir. Ülkeler arasındaki bir iş birliği ağı Şekil 9 'da verilmiştir. Şekil 9'da Çin ile İngiltere, Hollanda, Amerika, Pakistan, Kore, Malezya, Avustralya ve Suudi Arabistan gibi birçok ülke arasında iş birliği olduğunu gösteriyor.

Country Collaboration Map

Şekil 9. Ülkeler Arasındaki İşbirliği Ağı

Şekil 10’da yazarların anahtar kelimelerini araştırma alanlarının alaka düzeyine ve gelişmişlik derecesine göre gruplandırılan tematik bir haritayı göstermektedir.

Şekil 10. Yazarların Anahtar Kelimeleri İle Gruplandırılan Tematik Harita

Araştırma temasının önemini ve dönemsel gelişimini analiz etmek için ilk olarak Callon ve arkadaşlarının önerdiği tematik harita (Callon vd., 1991) kullanılmıştır. Tematik harita, merkezilik (x eksen) ve yoğunluktan (y eksen) oluşan bir koordinat sistemidir. Merkezilik, seçilen temanın önemini ölçer ve yoğunluk, seçilen temanın gelişimini ölçer (Cobo vd., 2011; Nasir vd., 2020). Callon ve arkadaşlarına (1991) göre; belirli bir küme için merkezilik ölçüsü diğer kümelerle olan bağlantılarının yoğunluğu, bu bağlantılar ne kadar çok ve güçlü olursa, bu küme bilimsel veya teknolojik topluluk tarafından hayati önem taşıyan bir dizi araştırma problemini o kadar çok belirler. Yoğunluk, kümeyi oluşturan kelimeleri birbirine bağlayan bağlantıların gücünü karakterize eder. Bu bağlantılar ne kadar güçlüyse, kümelenmeye karşılık gelen araştırma sorunları o kadar tutarlı ve bütünlüklü bir bütün oluşturur. Bu nedenle, bir araştırma konusu, her biri belirli bir tema modülünü temsil eden bu iki değere göre 4 kadranda sınıflandırılabilir ve böylece araştırma konusu, anahtar kelimenin (araştırma teması) nerede olduğunu analiz ederek bibliyografik verilerini alakalı (yazar) bir anahtar kelimesi ile gösterebilir. Bu yöntem tematik haritayı dolayısıyla araştırma konularını yorumlamak için gerekli bir metottur. (Callon vd., 1991; Yu ve Muñoz-Justicia, 2020; Seyhan ve Özzeybek Taş, 2021). Tematik harita dört kadrana ayrılmıştır (Cobo vd., 2011; Nasir vd., 2020). Bunlar katranlar; motor, temel, yeni ortaya çıkan veya azalan ve niş temalardır (Seçilmiş ve Sarı, 2023; Yay, 2022). Tablo 6’da görüldüğü üzere tematik harita kümesi içerisinde 10 adet farklı kelime kümelenmesi mevcuttur. Bu kümelerin merkeziliyeti, yoğunluğu ve sıklıkları tabloda verilmiştir.

Şekil 10 ve Tablo 6 incelendiğinde, çalışmada motor tema 2 farklı kümede kümelenmiştir. Competiveness (rekabetçilik) kelimesi bu kümelerden birini temsil etmektedir. Bu kümeyi, rekabetçilik (n=21), ARDL (n=20), yoksulluk (n=15), koruma, iktisat, eğitim, terörizm (n=12), döviz kuru, yabancı yatırımlar (n=11) ve NARDL (n=10) kelimeleri temsil etmektedir. Motor teması içinde yer alan ikinci kümeyi ise countries (ülkeler) temsil etmektedir. Bu kümede ülkeler, panel veri analizi, turizm sektörü, turizm uzmanlığı (n=10) ve eko-verimlilik (n=8) kelimeleri yer almaktadır. Bu kümedeki kelimeler ekonomik büyüme ve turizm alanını şekillendirmek için önemli ve iyi geliştirilmiş kelimelerdir. Bu motor temada yer alan kelimeler, literatürde yoğun bir şekilde ele alınan hem de araştırmalarda güçlü bir şekilde merkezileşen konuları temsil eder.

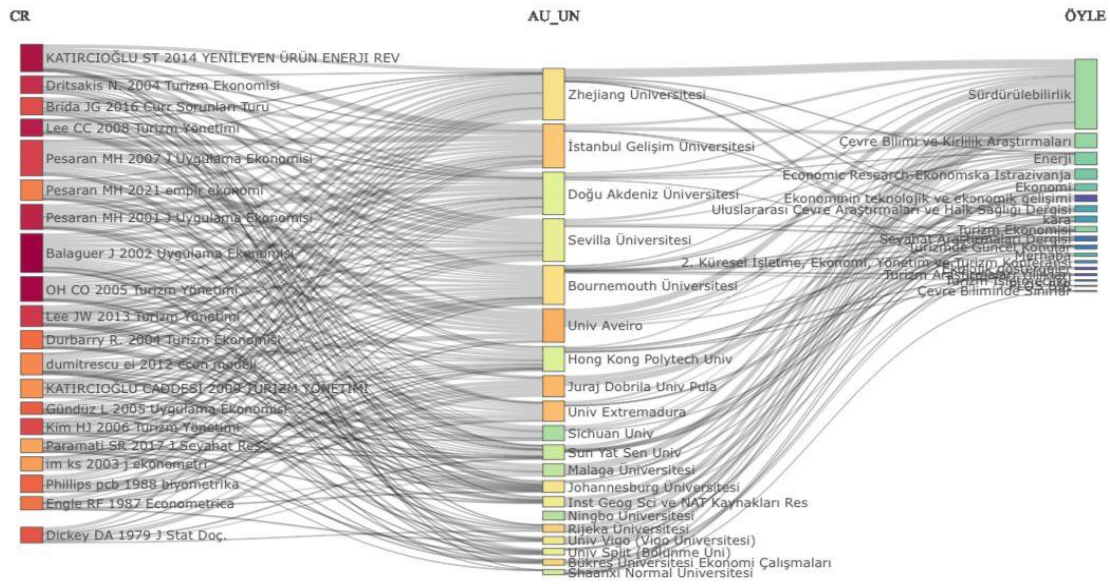
Temel tema ise 3 farklı kümede kümelenmiştir. Bunlar tourism (turizm), economic (ekonomi) ve sustainability (sürdürülebilirlik) kelimeleri altında kümelenmişlerdir. Birinci kümede turizm (n=344), ekonomik büyüme (n=316), turizm geliştirme (n=59), Çin (n=54), yenilebilir enerji (n=46), CO₂ emisyonları (n=41), Covid-19 (n=39), enerji tüketimi (n=33), panel verileri (n=31) ve Granger nedensellik (n=29) kelimeleri yer almaktadır. İkinci kümede ise, ekonomi (n=35), büyüme (n=33), karbon emisyonları ve iklim değişikliği (n=24), turizm endüstrisi (n=23), doğrudan yabancı yatırımlar (n=21), iktisat, Kuznets eğrisi (n=18), ekolojik ayak izi ve çevresel (n=15) kelimeleri temsil etmektedir. Üçüncü kümede, sürdürülebilirlik (n=71), sürdürülebilir kalkınma (n=64), sürdürülebilir turizm (n=55), gelişme (n=47), yenilik (n=28), istihdam (n=20), sürdürülebilir (n=18), girişimcilik (n=14), altyapı ve kırsal turizm (n=13) kelimeleri yer almaktadır. Temel temalar önemlidir ve araştırmaların artmasıyla motor temalara dönüşmesi muhtemeldir. Ekonomik büyüme ve turizm ile ilgili literatürde teorik çerçeve olarak kullanılan çalışmaları zenginleştirmede kullanılan anahtar kelimeler olmasına rağmen bu kelimelerin daha fazla değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yeni ortaya çıkan ve azalan temada iki kümelenme oluşmuştur. Birinci kümede Spain (İspanya) (n=12) ve ikinci kümede ise rural development (kırsal kalkınma) (n=10) kelimeleri yer almaktadır. Bu temada yer alan kelimelerin ekonomik büyüme ve turizm araştırmaları açısından çok fazla önemi bulunmamaktadır. Bu temadaki kelimeler artık kaybolmaya yüz tutmuş unutulmaya başlanmışlardır ya da literatürde henüz yeni çalışılmaya başlanılmıştır.

Niş tema içerisinde ise 3 farklı kümelenme söz konusudur. Birinci küme cultural heritage (kültürel miras), ikinci küme efficiency (verimlilik) ve üçüncü küme spatial (mekansal) kelimeleri temsil etmektedir. Birinci kümede, kültürel miras (n=12), sağlık turizmi (n=12), Yunanistan (n=10) ve bölgesel (n=8) kelimeleri bulunmaktadır. İkinci kümede, verimlilik (n=16) ve veri zarflama analizi (n=8) kelimeleri bulunmaktadır. Üçüncü kümede ise sadece mekansal (n=9) kelimesi yer almaktadır. Bu niş temada yer alan kelimeler ekonomik büyüme ve turizm alanını şekillendirmek için yeterince önemli olmadığı görülen niş temalardır. Niş temadaki kelimeler belirli alt disiplinler tarafından spesifik olarak ilgi duyulan, ancak literatürün geneline tam olarak entegre olmadığını göstermektedir.

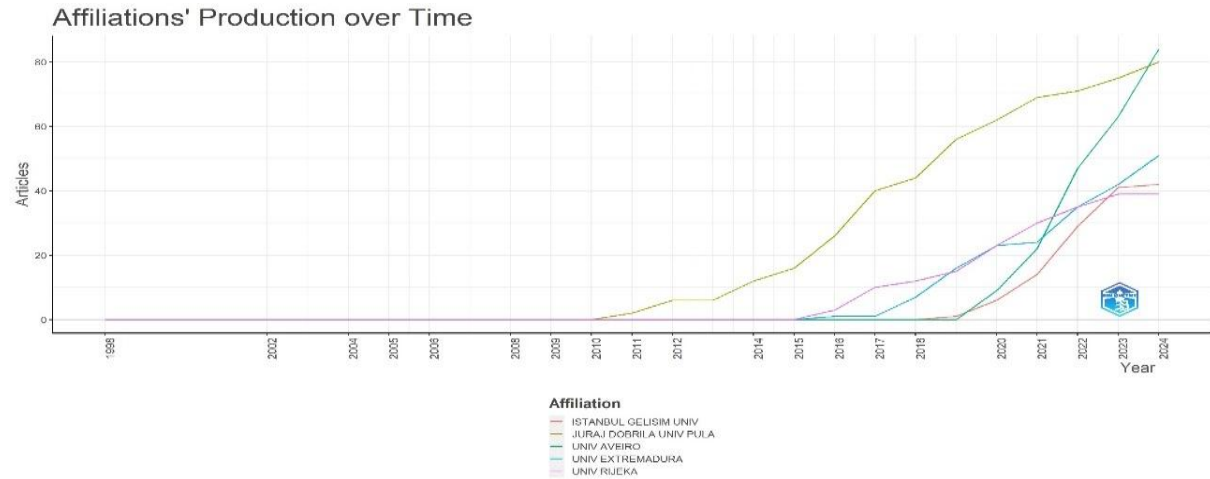
Tablo 6. Tematik Haritalamasının Kümeleri ve Sıklıkları

Küme	Callon Merkeziliyeti	Callon Yoğunluk	Sıra Merkeziliyeti	Sıra Yoğunluk	Küme Sıklığı
Economic	0,556	9,625	9	4	361
Competitiveness	0,272	11,677	7	10	205
Tourism	1,225	9,457	10	3	1602
Cultural Heritage	0,011	10,99	3	7	42
Sustainability	0,396	8,142	8	1	410
Spain	0,015	8,333	4	2	12
Countries	0,121	11,15	6	9	48
Rural Development	0	10	1,5	5	10
Efficiency	0,056	10,938	5	6	24
Spatial	0	11,111	1,5	8	9

Şekil 11. Kaynak, Kuruluş ve Yayın İlişkili Üç Alan Grafiği

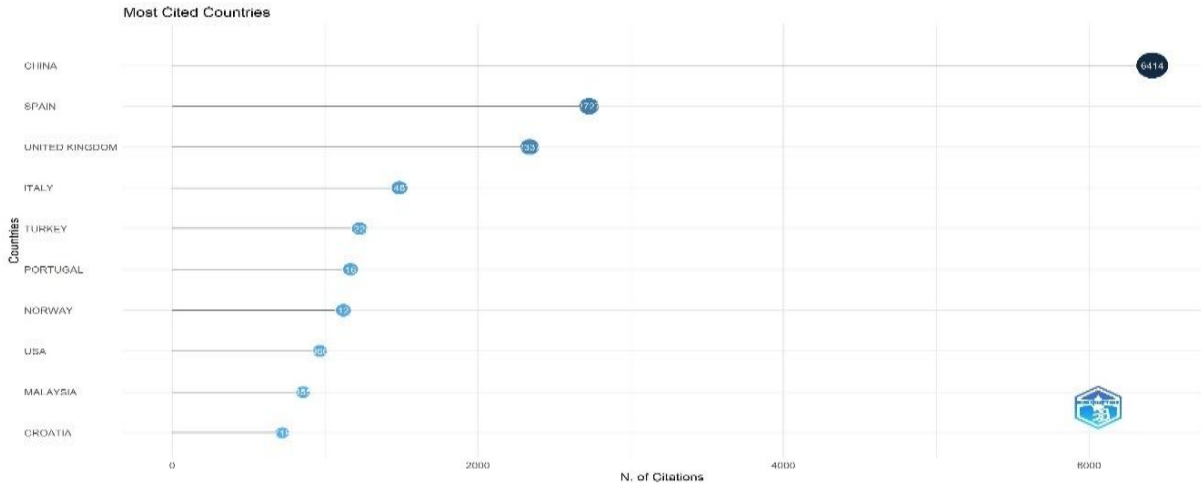
Şekil 11’de kaynak, kuruluş ve yayın ilişkisini gösteren üç alan grafiği verilmiştir. Buna göre Pesaran, M. H. (2007) ve Balaguer, J. (2002) yayınların giden akış sayılarının yüksek olduğu ve atıf aldıkları anlamına gelmektedir. Zhejiang Üniversitesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Sevilla Üniversitesinin yoğun bir biçimde bu konuda çalışma yaptıkları görülmektedir. Bu çalışmalarında çoğunluğu Sürdürülebilirlik dergisinde yayınlandığı görülmektedir. Yazarların bağlı olduğu kurumların üretkenliğindeki zaman içindeki değişimler Şekil 12’de verilmiştir.

Şekil 12. Yazarların Bağlı Olduğu Kurumların Üretkenlikleri

Şekil 12’ye göre, Aveiro Üniversitesi 84 araştırma, Juraj Dobriła Pula Üniversitesi 80 araştırma, Extremadura Üniversitesi 51 araştırma, İstanbul Gelişim Üniversitesi 42 araştırma ve Rijeka Üniversitesi 39 araştırma yapmıştır. Şekil 12 kurumsal bağlılıklar ve makale katkıları hakkındaki verilerin, Aveiro Üniversitesi, Juraj Dobriła Pula Üniversitesi, Extremadura Üniversitesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi ve Rijeka Üniversitesi gibi belirli üniversitelerin araştırma üretkenliğine yol açtığı bir manzarayı ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu kurumlar yalnızca kendi alanlarına önemli ölçüde katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda araştırma mükemmelliği için kıstaslar da oluşturur. Katkıda

bulunan kurumların çeşitliliği, akademik araştırmanın işbirlikçi doğasını vurgular ve akademik bilgiyi ilerletmek için gereken kolektif çabaları vurgular. Araştırmacılar için, bu tür üretken kurumlarla bağlantı kurmak, destekleyici bir araştırma ortamından ve kurumsal kaynaklardan yararlanarak görünürlüklerini ve etkilerini artırabilir. En çok atıf alan ülkeler Şekil 13’de gösterilmiştir.

Şekil 13. En Çok Atıf Alan Ülkeler

Şekil 13’de en çok atıf alan ülkeler incelendiğinde; Çin, İspanya, İngiltere, İtalya, Türkiye, Portekiz, Norveç, Amerika, Malezya ve Hırvatistan gelmektedir. Çin gerek yayın sayısı gerekse atıf sayısı bakımından her ikisinde de birinci sıradadır. Anahtar kelimelere, kaynak yayınların anahtar kelimelerine, çalışmaların başlıklarında yer alan kelimelere ve özetlere ilişkin kelime bulutları Şekil 14’de verilmiştir.

1. Anahtar Kelime Bulutu

2. Kaynak Yayınların Kelime Bulutu

3. Başlıklara İlişkin Kelime Bulutu

4- Özetlere İlişkin Kelime

Şekil 14. Anahtar Kelimelere, Kaynak Yayınların Anahtar Kelimelerine, Çalışmaların Başlıklarında Yer Alan Kelimelere ve Özetlere İlişkin Kelime Bulutları

Ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarında en sık tekrar eden anahtar kelimelerin görselleştirildiği birinci değişkende, turizm (348) ve ekonomik büyüme (316) en çok tekrar eden ilk iki kelime olarak karşımıza çıkarken bunları sırasıyla; sürdürülebilirlik (71), sürdürülebilir kalkınma (64), turizm geliştirme (59), sürdürülebilir turizm (55), Çin (54), gelişme (47), yenilenebilir enerji (46) ve CO₂ emisyonları (41) kavramları en çok tekrar eden anahtar kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynak yayınlarda en çok kullanılan anahtar kelimelerin görselleştirildiği ikinci kelime bulutunda ise, en çok tekrar eden anahtar kelimenin ekonomik büyüme (548) kavramı olduğu görülmektedir. Ekonomik büyüme kavramını sırasıyla; etki (246), CO₂ emisyonları (173), turizm (146), enerji tüketimi (139), büyüme (115), hipotez (109), eşbütünleşme (106), talep (98) ve nedensellik (94) gibi kavramların en çok tekrar eden diğer kavramlar olduğu görülmektedir. Ekonomik büyüme ve turizm araştırmaların başlıklarına ve özetlere ilişkin kelime bulutu üçüncü ve dördüncü görselde verilmiştir. Bu iki görselde de en çok tekrar eden anahtar kelimeler, turizm, ekonomi, büyüme ve gelişme kavramlarının olduğu ve paralellik gösterdiği görülmektedir. Yazarların araştırmalarında kullandıkları anahtar kelimeler Zipf yasasına uygun olup olmadığı Tablo7’de verilmiştir.

Tablo 7. Anahtar Kelime Sıklığı

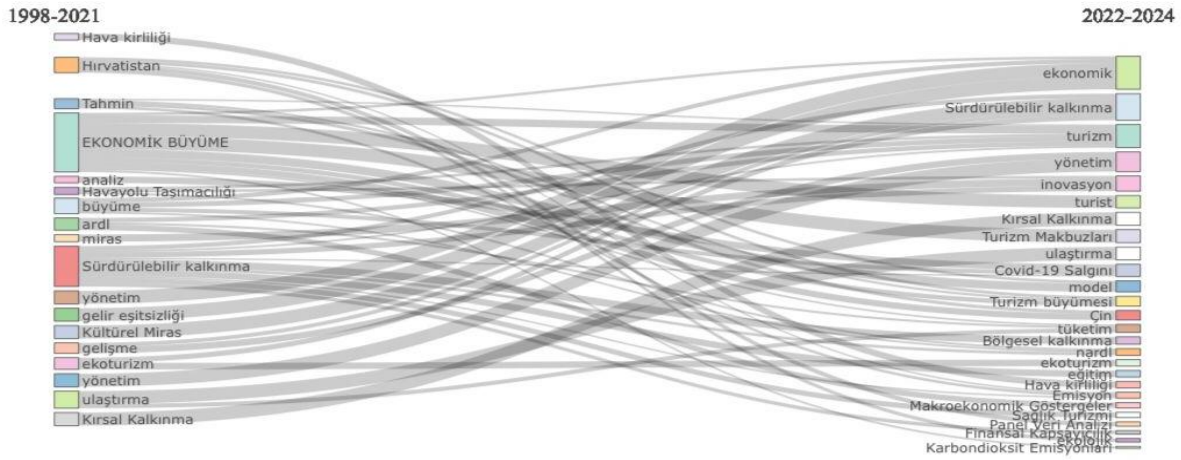
Anahtar Kelimeler	Tekrar Sıklığı (f)	$r \times f = k$
Turizm	348	$348 \times 1 = 348$
Ekonomik büyüme	316	$318 \times 2 = 632$
Sürdürülebilirlik	71	$71 \times 3 = 213$
Sürdürülebilir kalkınma	64	$64 \times 4 = 256$
Turizm geliştirme	59	$59 \times 5 = 295$
Sürdürülebilir turizm	55	$55 \times 6 = 330$
Çin	54	$54 \times 7 = 378$
Gelişme	47	$47 \times 8 = 376$
Yenilenebilir Enerji	46	$46 \times 9 = 414$
CO ₂ emisyonları	41	$41 \times 10 = 410$

Zipf yasası, dildeki kelime sıklıklarının belirli bir düzene göre dağıldığını öne süren bir ilkeye dayanır. Bu yasa, özellikle büyük metinlerde kelimelerin sıklıklarının çok belirgin bir şekilde dağılacağına işaret eder.

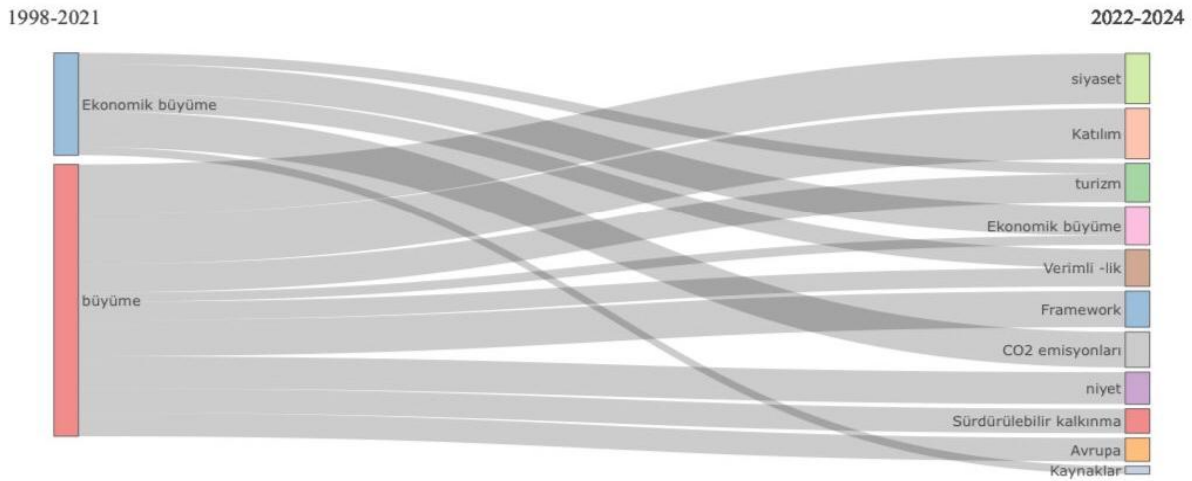
$$r \times f = k,$$

bu formül, metindeki kelimelerin sıralamasının sıklıkları ile orantılı olarak nasıl dağıldığını gösterir. Bu sıralama, sıklıklarla çarpıldığında sabit bir değeri oluşturur (Lalrempui vd., 2020). Zipf Yasası'nın her durumda geçerli olmayabilir ve bu yasanın öngördüğü sıklık dağılımıyla uyumsuz sonuçlar elde edilebilir. Zipf Yasası'nın uygulamasında uyumsuz sonuçlar vermesi, bazı kavramların daha sık kullanılması, genel olarak kelime sıklığına göre farklı bir dağılım oluşturabilir. Tablo 7'de görüldüğü üzere anahtar kelimeler Zipf yasasına uyum sağlamamaktadır ve sapmaya neden olduğu tespit edilmiştir. Şekil 15 ve Şekil 16, yazar ve kaynak yayınların en önemli anahtar kelimelerinin anahtar kelimelerin zaman içinde nasıl değiştiğini göstermektedir.

Şekil 15. Yazarların Anahtar Kelimelerinin Zaman İçindeki Değişimi

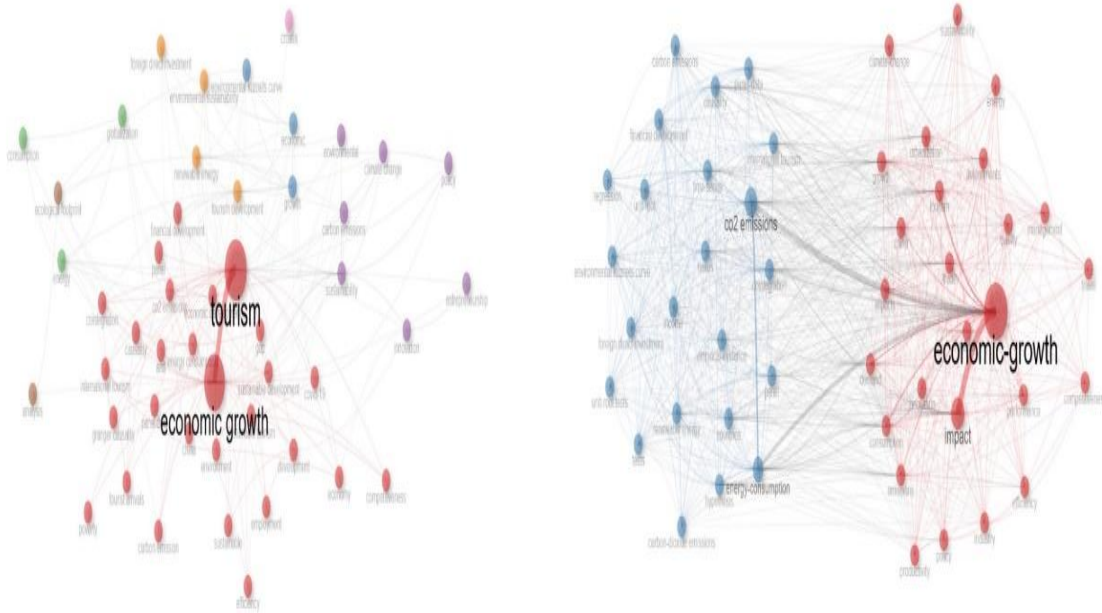
Yayınların anahtar kelime değişimi incelendiğinde 1998-2021 yıllarında en fazla tercih edilen kelimeler ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma, büyüme kültürel miras, ekoturizm, gelişim, ulaştırma, kırsal kalkınma ve Hırvatistan gibi kelimeler tercih edilmiştir. Ancak 2022-2024 yıllarında bu kelimeler genellikle ekonomik, sürdürülebilir kalkınma, turizm, yönetim, kırsal kalkınma, inovasyon, turist, Covid-19 salgını turizm büyümesi gibi kelimeler daha fazla kullanılmıştır (Şekil 15).

Şekil 16. Kaynak Yayınların Anahtar Kelimelerinin Zaman İçindeki Değişimi

Kaynak yayınların anahtar kelimelerindeki değişimde aynı biçimde 1998-2021 yıllarında büyüme ve ekonomik büyüme tercih edilmiştir. Ancak 2022-2024 yılında bu kelimeler siyaset, katılım, ekonomik

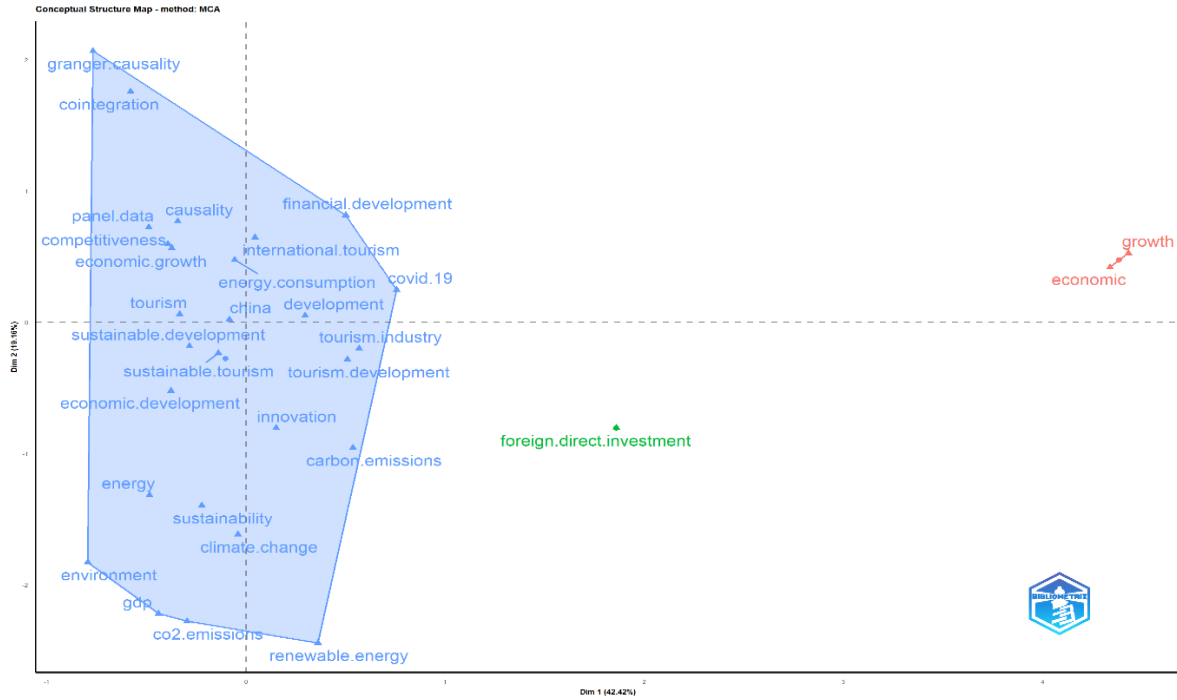
büyüme, turizm, verimlilik, CO₂ emisyonları, niyet ve sürdürülebilir kalkınma kelimelerine ağırlık verilmiştir (Şekil 16). Yazarların anahtar kelimelerine ve kaynak yayınların anahtar kelimelerine dayalı eşdizimlilik ağı Şekil 17’de verilmiştir.

Şekil 17. Yazarların Anahtar Kelimelerine ve Kaynak Yayınların Anahtar Kelimelerine Dayalı Eşdizimlilik Ağı

Şekil 17’deki görsellerde anahtar kelimelerin birbirlerine yakınlığına göre kümelendiği görülmekte olup daire şekilleri ise dairelerin boyutunun, her bir anahtar kelimenin kullanıldığı yayın sayısını yansıtmaktadır. Yani, bir anahtar kelimenin ne kadar çok kullanıldığına göre, ona karşılık gelen dairenin boyutu büyümektedir. Bu tür bir görsel genellikle bir kelime bulutu ya da görsel bir ağ analizi şeklinde olabilir (Arıcı ve Pelit, 2021).

Şekil 17’de yer alan birinci görsel incelendiğinde anahtar kelimelerin birbirine yakınlığına göre yedi farklı kümelenmenin olduğu görülmektedir. Bu kümelerden en büyüğünün turizm ve ekonomik büyüme kavramları etrafında olduğu görülürken, ikinci kümenin ekonomi ve büyüme kavramları etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Daha sonra sırasıyla üçüncü küme enerji, tüketim ve küreselleşme kavramlarından oluşmaktadır. Dördüncü kümede sürdürülebilirlik, girişimcilik ve CO₂ emisyonları kavramı etrafında olduğu görülmektedir. Beşinci kümede ise, turizm gelişimi ve yenilenebilir enerji etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Analiz ve ekolojik ayak izi kavramları altıncı kümede ve Hırvatistan ise yedinci kümede yer almıştır. Şekil 17’de yer alan ikinci görsel incelendiğinde anahtar kelimelerin birbirine yakınlığına göre iki farklı kümelenmenin olduğu görülmektedir. Kırmızı renkteki birinci kümede ekonomik büyüme, etki ve turizm kavramları etrafında olduğu görülürken, mavi renkteki ikinci kümede ise, CO₂ emisyonları, enerji tüketimleri ve hipotez kavramları etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Fonsiyonel analiz ve anahtar kelimelerin yapı haritası Şekil 18’de verilmiştir.

Şekil 18: Fonsiyonel Analiz ve Anahtar Kelimelerin Yapı Haritası

Şekil 18’de fonsiyonel analiz ve anahtar kelimeler yoluyla oluşturulan kavramsal bir yapı haritası olan faktöriyel analiz sonuçlarını gösterir. Bu harita, 30 anahtar kelimeler üç ayrı küme oluşturarak göstermiştir. Mavi renk ile vurgulanan ilk kümenin merkezinde, sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir gelişme, turizm, Çin, ekonomik kalkınma, inovasyon, karbon emisyonları, sürdürülebilirlik, iklim değişikliği, enerji, enerji tüketimi, uluslararası turizm, nedensellik, ekonomik büyüme, panel veri, rekabet, eşbütünleşme, gelişme, turizm geliştirme ve turizm sektörü gibi kelimeleri içeren konular yer almıştır. Mavi renk kümenin köşelerinde ise, çevre, CO₂ emisyonları, GSYİH, yenilenebilir enerji, COVID-19 salgını, finansal geliştirme ve granger nedensellik gibi kelimeleri içeren konular yer almaktadır. Kırmızı renkte gösterilen ikinci kümede, büyüme ve ekonomi gibi temel konuları içermektedir. Yeşille gösterilen üçüncü kümede ise, doğrudan yabancı yatırımlar gibi konular bulunmaktadır. Ekonomik büyüme ve turizm alanındaki araştırmalarda en çok atıf alan yayınlar ve yazarlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Araştırmada En Çok Atıf Alan Yayınlar

Yazar	Yıl	Yayın Adı	Yayın Yeri	Atıf Sayısı
Balaguer ve Cantavella-Jorda	2002	Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: The Spanish Case	Applied Economics	821
Alola vd.,	2019	Dynamic Impact of Trade Policy, Economic Growth, Fertility Rate, Renewable and Non-Renewable Energy Consumption on Ecological Footprint in Europe	Science of the Total Environment	553
D’Amato vd.,	2017	Green, Circular, Bio Economy: A Comparative Analysis of Sustainability Avenues,	Journal of Cleaner Production,	538
Kim vd.,	2006	Tourism Expansion and Economic Development: The Case of Taiwan	Tourism Management	450
Comerio ve Strozzi	2019	Tourism and its Economic Impact: A Literature Review Using Bibliometric Tools.	Tourism Economics,	280

Stylos vd.,	2016	Destination Images, Holistic Images and Personal Normative Beliefs: Predictors of Intention to Revisit a Destination	Tourism Management	248
del Rio-Chanona vd.,	2020	Supply and demand shocks in the COVID-19 pandemic: an industry and occupation perspective	Oxford Review of Economic Policy	242
Shahzad vd.,	2017	Tourism-led growth hypothesis in the top ten tourist destinations: New evidence using the quantile-on-quantile approach,	Tourism Management	230
Jebli vd.,	2019	The dynamic linkage between renewable energy, tourism, CO ₂ emissions, economic growth, foreign direct investment, and trade,	Latin American Economic Review	202
Alam ve Paramati	2016	The Impact of Tourism on Income Inequality in Developing Economies: Does Kutnezs Curve Hypothesis Exist?,	Annals of Tourism Research	191

Akademi tarafından atıf sayısı; bir çalışmanın şöhretini yansıtmaktadır. Dolayısıyla o alanda hem çalışma hem de yazarın bir saygınlığının kabulü anlamına gelmektedir. Bilimsel bir çalışmanın önemli amaçlarından birisi, diğer araştırmacılar üzerinde ve o bilim alanında etkisini yaratmaktır (Çuhadar vd., 2022). Tablo 8 incelendiğinde, ekonomik büyüme ve turizm alanında en fazla atıf alan on yayın sırasıyla Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002), Alola vd., (2019), D'Amato vd., (2017), Kim vd., (2006), Comerio ve Strozzi (2019), Stylos vd., (2016), del Rio-Chanona vd., (2020), Shahzad vd., (2017), Jebli vd., (2019) ve Alam ve Paramati (2016) olduğu belirlenmiştir. Bundan dolayı ekonomik büyüme ve turizm konusundaki temel yayınların bu yazarlar tarafından kaleme alınan çalışmalar olduğu söylenebilir. Çalışmaların incelenmesi sonucunda ekonomik büyüme ve turizm konusunda en fazla atıf alan yayınların yayınlandığı dergilerin Tourism Management, Annals of Tourism Research, Applied Economics, Latin American Economic Review, Oxford Review of Economic Policy, Tourism Economics, Oxford Review of Economic Policy, Journal of Cleaner Production ve Science of the Total Environment olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarının yıllar içerisindeki gelişim seyrini tespit etmek ve bu alan yazındaki çalışmaların genel özelliklerini ortaya koymayı amaçlanan bu çalışmada, Web of Science veri tabanından 1998-2024 (Ağustos 26) tarihi itibarıyla 1762 adet araştırma değerlendirilmiştir.

1998-2024 yılları arasında 1762 adet ekonomik büyüme ve turizm alanındaki araştırmaların %85,98'i makalelerden oluşmaktadır. Yapılan yayınların yıllara göre dağılımları incelendiğinde, özellikle bu konuya olan ilginin arttığı ve yayın sayısında ve buna paralel olarak atıf sayısında büyük bir artış olduğu tespit edilmiştir. Toplam yazar sayısı 4846, tek yazarlı çalışma sayısı ise 197 ve çalışma başına ortak yazar sayısı 3,09 olarak tespit edildi. Yayınların çoğu ortak yazarlar vasıtasıyla çalışılmış olup çoklu yazarlar tarafından yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma araştırmacıların bilimsel üretkenliği bakımından değerlendirildiğinde, araştırmacıların %86,5'i sadece bir yayın yapmıştır. Lotka yasasına göre beklenen değer ile gerçekleşen değer arasında büyük fark ortaya çıkmıştır. Örneğin tek yayın yapan yazarların sayısı, beklenen değer için %60 yani 2908 yazarın tek yayın yapması, ancak tespit edilen değer %86.5 yani 4191 yazarın tek yayın yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Lotka yasasına göre değerlendirildiğinde ekonomik büyüme ve turizm ile ilgili alan yazının yetersiz ve geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak Bradford yasasına göre çekirdek dergi gurubunda yer alan Sustainability dergisi 254 yayın ile birinci bölgede yer almaktadır ve en fazla yayının yapıldığı dergi konumundadır. Üç bölgedeki yayın sayısı ve yüzdeleri (%33 civarı) birbirine yakın olması ve hata katsayısının %3.614 olmasından dolayı dergi ve yayınların dağılımı Bradford yasasına uygun olduğu

anlaşmıştır. Ayrıca Zipf yasasının uygulanması sonucunda bulgularla uyuşmayan sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Kaynaklara göre en çok atıf alan çalışmaların yayımlandığı kaynaklar incelendiğinde, 3659 atıfla en çok atıf alan derginin, Sürdürülebilirlik isimli dergi olduğu, bu dergiyi 1515 atıfla yakından takip eden diğer derginin ise Çevre Bilimi ve Kirlilik Araştırmaları isimli dergi olduğu göze çarpmaktadır. Bradford Yasası'na göre, Sürdürülebilirlik, Çevre Bilimi ve Kirlilik Araştırmaları ve Turizm Ekonomisi dergileri en üretken dergilerdir ve temel kaynaklarda diğer dergilere kıyasla çekirdek kaynaklar içinde daha büyük bir orana sahiptir. Bu dergiler, yayın sayısı, h-indeksi, toplam atıf sayısı ve yayın sıralaması açısından ilk üç arasında yer alıyor. Bu dergileri sırasıyla Enerji, Ekonomik Araştırmalar ve Ekonomi dergileri takip etmektedir. Özellikle ekonomik büyüme ve turizm üzerinde çalışacak yeni araştırmacıların bu dergileri takip etmesi önemlidir. Skare, M., Li, Y., Madaleno, M., Adedoyin, F. F., Wang, Y., Wang, X., Bekun, F. V., Zhang, Y., Alvarez-Garcia, J. ve Li, J., yayınladıkları makale sayısı göz önüne alındığında önde gelen yazarlar arasındadır. Aynı konu üzerine literatürü takip etmek isteyen araştırmacılar için ilgili yazarların çalışmalarının da önemli olacağı düşünülmektedir.

Web of Science veri tabanından elde edilen ekonomik büyüme ve turizm araştırmalarının anahtar kelimelerin kullanım sıklığı incelenmiştir. İncelenen diğer konular, yazarların araştırmalarında ne sıklıkla hangi anahtar kelimelerini kullanmakta, ayrıca kaynak yayınlarda kullanılan anahtar kelimelerin sıklıkları kullanılmış ve araştırmalar hangi konularda yoğunlaşmıştır. Araştırmalarda en sık kullanılan anahtar kelimeler; turizm, ekonomik büyüme, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, turizm geliştirme, sürdürülebilir turizm, Çin, gelişme, yenilenebilir enerji ve CO₂ emisyonları kavramlarıdır. Kaynak yayınlarda en çok kullanılan anahtar kelimeler ise, ekonomik büyüme, etki, CO₂ emisyonları, turizm, enerji tüketimi, büyüme, hipotez, eşbütünleşme, talep ve nedensellik gibi kelimeler olduğu görülmektedir. Büyük çoğunlukla her ikisinde kullanılan anahtar kelimelerin aynı veya birbirine benzer olması araştırmacılar tarafından konunun yaygın olarak araştırıldıklarını ortaya koymaktadır. Kaynak yayınlarda sadece eşbütünleşme ve nedensellik analizi gibi sınırlı sayıdaki kelimeleri içeren ampirik yöntem kullanması literatürün eksikliğidir (Gaberli, 2023). Ampirik yöntemlerin çeşitlendirilmesi literatürün ilerlemesi için önemlidir.

Web of Science veri tabanındaki çalışmaların ilki 1998 yılında yayınlanmıştır. Önemli bulgulardan biri de 2007'den sonra ekonomik büyüme ile turizm arasındaki ilişkiye dair çalışmaların sayısındaki yüzde %100'ün üzerindeki artış miktarıdır. Bu sonuç Gaberli (2023) çalışmasıyla örtüşmektedir. 2007-2008 küresel krizinden sonra hızlanan ekonomik büyüme arayışının bu artışta rol oynayabileceği düşünülmektedir. Ancak artış %100 olsa bile ve yüzdelik artış o yılda olmuş olsa da yayın sayısı sadece dokuzla sınırlı kalmıştır. Buna karşın COVID-19 pandemisinin bitmesi ve turizm sektörünü olumsuz etkilemesi sonucunda, özellikle 2022 yılında sayısı bakımından en yüksek olan 344 adet yayına ulaşıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmaların genellikle COVID-19 pandemisinin turizm üzerindeki etkilerini araştıran makaleler olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan analizlere göre, ekonomik büyüme ve turizm alanındaki araştırma eğilimlerinin önemli bir kısmı sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir turizm, turizm, verimlilik, CO₂ emisyonları, kültürel miras, ekonomik büyüme ve rekabetçilik gibi temel konularda yoğunlaşmaktadır. Bu eğilimlerin, turizm sektörünün gelecekteki gelişimine ışık tutan kilit alanlar olduğu söylenebilir. Ayrıca, en fazla atıf alan yazarlara ait çalışmaların da benzer alanlarda yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu durum, ekonomik büyüme ve turizmin daha geniş bir perspektifte ele alınmasının sektöre katkı sağlayacağını ortaya koymaktadır. Günümüzün ekonomik sorunlarının turizm ile ilişkilendirilerek ele alınması, sektöre olan ilginin artmasını ve çözüm önerilerinin daha verimli bir şekilde geliştirilmesini sağlayacaktır.

Bu araştırma, araştırmacılara önemli ölçüde katkı sağlayabilir, çünkü ana yazarlar, kurumlar, ülkeler, yürütülen araştırmalar, analiz edilen konular ve araştırma eğilimleri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Ayrıca konu ile ilgili yapılan tematik haritası ile yıllara göre araştırma eğilimlerini incelemek açısından da önemli bir kaynak niteliğindedir. Her bilimsel araştırmada olduğu gibi bu

çalışmanın da bazı sınırlılıkları ve gelecek çalışmalar için önerileri bulunmaktadır. Bu anlamda, amaç nicelikten ziyade niteliğe öncelik vermek olduğu için analiz için yalnızca Web of Science veri tabanı seçilmiştir. Dahası, çalışmanın bibliyometrik çalışmalara özgü bir sınırlaması vardır, çünkü çalışmaların içeriği incelenmez (Marco-Lajara vd., 2023), bunun yerine analiz edilen bilimsel üretimin niceliksel bir analizi yapılabilir. Araştırma; Rstudio programına uyumlu olmasından dolayı Web of Science veri tabanı ile sınırlandırılmıştır. Farklı veri tabanları kullanılarak veri çekilememesi araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Web of Science veri tabanından farklı olarak Scopus, Dimensions, Microsoft Akademik, PubMed, Google Akademik, EBSCO, Host ve JSTOR gibi veri tabanları kullanılarak daha geniş kapsamlı bibliyometrik araştırmalar yapılabilir. Buna ilaveten Citespace, Pajek ve VOSviewer gibi farklı görsel haritalama programları kullanılarak da gelecek çalışmalarda karşılaştırma yapılması mümkündür. Bunlara ilaveten yapılan atıfların analizini kapsayan ayrıntılı çalışmaların yapılması da araştırmacılara önerilir. Bu araştırma ekonomik büyüme ve sürdürülebilir turizm politikaların önemine vurgu yaparak başta üniversitelerdeki bu konuyu inceleyen akademisyenler olmak üzere farklı kurum ve işletmeler için sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi için temel oluşturabilir. Toplumsal katkı olarak, araştırmadaki sonuçlar turizmde politika kararları alırken ve kaynak tahsis ederken üniversitelerde, devlet kurumlarında çalışan politika yapımcılar ve üst düzey yöneticiler için faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, M. ve Batcha, M., S. (2020). "Examining the Scientific Productivity of Authors in Dyslexia Research: A Study Using Lotka's Law". *Libr Philos Pract*, 4(5), 4198.
- Alam, Md., S., ve Paramati, S., R. (2016). "The Impact of Tourism on Income Inequality in Developing Economies: Does Kuznets Curve Hypothesis Exist?", *Annals of Tourism Research*, 61, 111-126.
- Alola, A., A., Bekun, F., V., ve Sarkodie, S., A. (2019). "Dynamic Impact of Trade Policy, Economic Growth, Fertility Rate, Renewable and Non-Renewable Energy Consumption on Ecological Footprint in Europe", *Science of the Total Environment*, 685, 702-709.
- Altınar, A. (2019). "Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969- 2018)", *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Arıcı, S. ve Pelit, E. (2021). "İletişim Temalı Turist Rehberliği Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi", *Turist Rehberliği Dergisi*, 4(2), 80-105.
- Aria, M. ve Cuccuolli, C. (2017). "Bibliometrix: An R-Tool for Comprehensive Science Mapping Analysis", *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Aslan, A. (2008), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 24, 1-11.
- Aslantürk, E. ve Baltacı, M. (2023). "Turizmde Yeşil Pazarlama: Bibliyometrik Bir Analiz". *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 45-56.
- Bahar, O. (2006). "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı", *C.B.Ü. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 137-150.
- Bahar, O., ve Bozkurt, K. (2010). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analiz", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Balaguer J. ve Cantavella-Jorda, M. (2002). "Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: The Spanish Case", *Applied Economics*, 34, 877-884.
- Belloumi, M. (2010). "The Relationship Between Tourism Receipts, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia". *International Journal of Tourism Research*, 12(5), 550-560.
- Bozkurt, E., ve Topçuoğlu, Ö. (2013), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, (7), 91-105.
- Brida, J., Carrera, E. ve Risso, W. (2008). "Tourism's Impact on Long-run Mexican Economic Growth", *Economics Bulletin*, 3(7), 1-10.

Brida, J., Punzo, L. ve Risso, W. (2011). "Research Note: Tourism as a Factor of Growth-The Case of Brazil", *Tourism Economics*, 17(6), 1375-1386.

Callon, M., Courtial, J. P., ve Laville, F. (1991). "Co-word Analysis as a Tool for Describing the Network of Interactions Between Basic and Technological Research: The Case of Polymer Chemistry". *Scientometrics*, 22(1), 155-205.

Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., ve Herrera, F. (2011). "Science Mapping Software Tools: Review, Analysis, and Cooperative Study Among Tools". *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), 1382-1402.

Comerio, N., ve Strozzi, F. (2019). "Tourism and Its Economic Impact: A Literature Review Using Bibliometric Tools", *Tourism Economics*, 25(1), 109-131.

Crompton, J., L. (1979). "Motivations for Pleasure Vacation", *Annals of Tourism Research*, 6(4), 408-424.

Çetintaş, H., ve Bektaş, Ç. (2008). "Türkiye'de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44.

Çimen, Z. (2024). "A Bibliometric Analysis on the Environmental Goods and Services Sector (EGSS)". *International Journal of Environment and Geoinformatics (IJEGEO)*. 11(4), 89-100.

Çoban, O., ve Özcan, C., C. (2013). "Türkiye'de Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261.

Çuhadar, M., Ongun, U., ve Topsakal, Y. (2022). "Kültürel Miras ve Dijitalleşme Konusunda Yayınlanmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(4), 3418-3443.

Çuhadar, Y. (2024a). "Yoksul Yanlısı Turizm Bağlamında Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: Web Of Science Örneği", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 12(1), 204-226.

Çuhadar, Y. (2024b). "Gıda Neofobisi İle İlgili Akademik Yayınların Vosviewer İle Bibliyometrik Analizi", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 21(1), 116-132.

D'Amato, D., Droste, N., Allen, B., Kettunen, M., Lahtinen, K., Korhonen, J., Leskinen, P., Matthies, B., D. ve Toppinen, A. (2017). "Green, Circular, Bio Economy: A Comparative Analysis of Sustainability Avenues", *Journal of Cleaner Production*, 168, 716-734.

del Rio-Chanona, R., M., Mealy, P., Pichler, A., Lafond, F., Farmer, J., D. (2020). "Supply and Demand Shocks in the COVID-19 Pandemic: an Industry and Occupation Perspective", *Oxford Review of Economic Policy*, 36 (Issue Supplement_1), 94-137.

Dritsakis, N. (2004). "Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis", *Tourism Economics*, 10(3), 305-316.

Durberry, R. (2004). "Tourism and Economic Growth: The Case Mauritius. *Tourism Economics*", 10(4), 389-401.

Elango, B. ve Rajendran, P. (2012). "Authorship Trends and Collaboration Pattern in the Marine Sciences Literature: A Scientometric Study". *International Journal of Information Dissemination and Technology*, 2(3), 166-169.

Esen, E., ve Özata, E. (2015). "Turizmin Ekonomik Büyüme Etkisi: Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin ARDL Modeli ile Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 43-58.

Fang, Y., Yin, J., ve Wu, B. (2018). "Climate Change and Tourism: A Scientometric Analysis Using Citespace", *Journal of Sustainable Tourism*, 26(1), 108-126.

Gaberli, Ü. (2023). "Tourism Growth: A Bibliometric Analysis from the Web of Science (WoS) Database", *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023(1), 28-39.

Goodman, D., ve Deis, L. (2005). "Web of Science (2004 Version) and Scopus, The Charleston", *Advisor*, 6(3), 5-21.

Gu, M., ve Wong, P.P. (2006). "Residents' Perception of Tourism Impacts: A Case Study of Homestay Operators in Dachangshan Dao, North-East China". *Tourism Geographies*, 8(3), 253-273.

- Güler, G. (2023). "A Bibliometric Analysis of Power Analysis Studies", *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 14(3), 235-248.
- Gündüz, L. ve Hatemi, A. (2005). "Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey", *Applied Economics*, 12(8), 499-504.
- Jacso, P. (2005). "As We May Search-Comparison of Major Features of The Web of Science, Scopus, and Google Scholar Citation-Based and Citation-Enhanced Databases", *Current Science*, 89(9), 1537-1547.
- Jebli, M., B., Slim Ben Youssef, S., B., ve Apergis, N. (2019). "The Dynamic Linkage Between Renewable Energy, Tourism, CO₂ Emissions, Economic Growth, Foreign Direct Investment, and Trade", *Latin American Economic Review*, 28, 2.
- Kırbaş Kasman, S. ve Kasman A. (2004). "Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 19(7), 122-131.
- Kim, H., J., Chen, M., H., ve Jang, S., C., (2006). "Tourism Expansion and Economic Development: The Case of Taiwan", *Tourism Management*, 27, 925-933.
- Koyuncu, F.T. (2015). "Turizm Gelirinin Türkiye'nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme", *Journal of International Social Research*, 8(38), 959-968.
- Lalrempuii, S., Ngurtinkhuma, R, ve Mishra, R. (2020). "Application of Bibliometric Laws in Doctoral Theses of Library and Information Science in the Universities of North East India". *Journal of Indian Library Association*, 55(4), 47-58.
- Lean, H.H. ve Tang, C.F. (2009). Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Stable for Malaysia? A Note", *International Journal of Tourism Research*, 12(4), 375-378.
- Lee, C., C., ve Chang, C., P. (2008). "Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels", *Tourism Management*, 29, 180-192.
- Li, J., ve Hale, A. (2016). "Output Distributions and Topic Maps of Safety Related Journals". *Safety Science*, 82, 236-244.
- Lotka, A., J. (1926). "The Frequency Distribution of Scientific Productivity", *Journal of The Washington Academy of Sciences*, 16(12), 317-323.
- Marco-Lajara, B., Martínez-Falcó, J., Millan-Tudela, L., A. ve Sánchez-García, E. (2023). "Analysis of the Structure of Scientific Knowledge on Wine Tourism: A Bibliometric Analysis". *Heliyon*, 9(2), e13363.
- Mukherjee, D., Lim, W., M., Kumar, S., ve Donthu, N. (2022). "Guidelines For Advancing Theory And Practice Through Bibliometric Research", *Journal of Business Research*, 148, 101-115.
- Narayan, P. K. ve Prasad B.C. (2003). "Does Tourism Granger Causes Economic Growth in Fiji?", *Empirical Economic Letters*, 2(5), 199-208.
- Nasir, A., Shaukat, K., Hameed, I. A., Luo, S., Alam, T. M., ve Iqbal, F. (2020). "A Bibliometric Analysis of Corona Pandemic in Social Sciences: A Review of Influential Aspects and Conceptual Structure". *IEEE Access*, 8, 133377-133402.
- Oh, C. (2005). "The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy", *Tourism Management*, 26(11), 39- 44.
- Ongan S. ve Demiröz D.M. (2005). "The Contribution of Tourism to the Long-Run Turkish Economic Growth", *Ekonomicky Casopis*, 53(9), 880-894.
- Ongun, U. (2023). "Kırsal Turizm ve Kırsal Kalkınma Yayınlarının Vosviewer ile Bibliyometrik Analizi", *Journal Of Tourism Intelligence And Smartness*, 6(2), 79-97.
- Ongun, U. (2024). "Turizmin Karanlık Yüzü: Seks Turizmi Bibliyometrik Analiz", (ss. 99-130), (Ed. Yağbasan, M.), *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-II*, Özgür Yayınları, Gaziantep.
- Ongun, U. ve Çuhadar, Y. (2024). "Web of Science Veri Tabanındaki Yavaş Şehir (Cittaslow) Yayınların Bibliyometrik Analizi", *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 7(2), 105-123.

- Ongun, U. ve Işık Albayrak, A. (2024). "Mapping Research on Second Homes and Tourism: A Bibliometric Analysis Using Bradford, Lotka and Zipf's Laws". (ss. 89-126), İçinde (Ed: Bayram, A. T. & Kavlak, H. T.), *Researches on Tourism IV*. Özgür Publications. Gaziantep.
- Özkan, Ö. (2023). "Denetimde Rotasyon Çalışmalarının R Programı ile Bibliyometrik Analizi", (ss. 99-120), (Ed. Karyağdı, N., G.), *Denetimde Yeni Trendler Teori ve Uygulamalar 2*, Özgür Yayınları, Gaziantep.
- Pablo-Romero, M. Del P., ve Molina, J., A. (2013). "Tourism and Economic Growth: A Review of Empirical Literature", *Tourism Management Perspectives*, 8, 28-41.
- Proença, S. ve Soukiazı, E. (2008). "Tourism as an Economic Growth Factor: A Case Study for Southern European Countries", *Tourism Economics*, 14 (4), 791-806.
- Qiu, J, Zhao, R, Yang S. ve Dong, K. (2017). "Author Distribution of Literature Information: Lotka's Law. *Informetrics*". Springer, Singapore, 145-183.
- Ross, G., F. (1992). "Resident Perception of the Impact of Tourism on an Australian City. *Journal of Travel Research*, 3(3), 13-17.
- Samırkaş, M., ve Samırkaş, M., C. (2014). "Turizm Sektörünün Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Örneği", *İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1), 63-76.
- Schubert, S., F., Brida, J., G., ve Risso, W., A. (2011). "The Impacts of International Tourism Demand on Economic Growth of Small Economies Dependent on Tourism", *Tourism Management*, 32, 377-385.
- Seçilmiş, C., ve Sarı, Y. (2023). "Kırsal Turizme İlişkin Araştırma Eğilimleri Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz", *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 7(2), 322-340.
- Seyhan, F. ve Özzybek Taş, M. (2021). "Sağlık Turizmi Konusunda Yapılan Çalışmaların "R Tabanlı" Bibliyometrik Analizi". *International Social Sciences Studies Journal*, 7(81), 1569-1586.
- Seyran, F. (2021). "İşyeri Şiddeti Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi", *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(36), 2868-2889.
- Shahzad, S., J., H., Shahbaz, M., Ferrer, R., ve Kumar, R., R. (2017). "Tourism-Led Growth Hypothesis in the Top Ten Tourist Destinations: New Evidence Using the Quantile-On-Quantile Approach", *Tourism Management*, 60, 223-232.
- Song, H., Dwyer, L., ve Zhengcao, G., L. (2012). "Tourism Economics Research: A Review and Assessment", *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1653-1682.
- Stylos, N., Vassiliadis, C., A., Bellou, V., ve Andronikidis, A. (2016). "Destination Images, Holistic Images and Personal Normative Beliefs: Predictors of Intention to Revisit a Destination", *Tourism Management*, 53, 40-60.
- Şahin, D. (2015). "Turizm Sektörü ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği (1980-2013)", *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 6, 1-15.
- Torun, E. ve Bozkuş, K. (2022). "Sınıf Yönetimi Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi". *Studies in Educational Research and Development*, 6(1), 20-51.
- Tripathi, H. K., ve Sen, B. K. (2016). "Crop Science Literature and Bradford Law", *Annals of Library and Information Studies*, 63, 85-90.
- Tugcu, C., T. (2014). "Tourism And Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for the Case of The Mediterranean Region", *Tourism Management* 42, 207-212.
- Visser, M., Van Eck, N. J., ve Waltman, L. (2021). "Large-Scale Comparison of Bibliographic Data Sources: Scopus, Web of Science, Dimensions, Crossref, and Microsoft Academic". *Quantitative Science Studies*, 2(1), 20-41.
- Webster, C. ve Ivanov, S. (2014). "Transforming Competitiveness into Economic Benefits: Does Tourism Stimulate Economic Growth in More Competitive Destinations?", *Tourism Management*, 40, 137-140.
- Yang, C., ve Xiu, Q. (2023). "A Bibliometric Review of Education for Sustainable Development, 1992-2022", *Sustainability*, 15: 10823.

Yay, Ö., Güneri, B. ve Atabay, E. (2022). “Türkiye’nin Turistik Tanıtımında Kullanılan Politika ve Stratejilerin İncelenmesi”, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(Ek.2), 115-132.

Yazdi, S. K., Salehi, K. H., ve Soheilzad, M. (2017). “The Relationship Between Tourism, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence From Iran”, *Current Issues in Tourism*, 20(1), 15–26.

Yıldırım, J. ve Öcal, N. (2004). “Tourism and Economic Growth in Turkey”, *Ekonomik Yaklaşım*, 15 (52-53), 131-141.

Yu, J., ve Muñoz-Justicia, J. (2020). “A Bibliometric Overview of Twitter-Related Studies Indexed in Web of Science”. *Future Internet*, 12(5), 91.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH

İKİ GEZGİN HA(L)K AŞIĞI: ERZURUMLU EMRAH VE ERCİŞLİ
EMRAH¹
(Aşıklık Geleneğinde Sözlü Kültürden Dijital Kültüre)

TWO WANDERING FOLK/GOD MINSTREL: ERZURUMLU EMRAH AND
ERCİŞLİ EMRAH
(From Oral Culture to Digital Culture in the Minstrel Tradition)

Doç. Dr. Songül ÇAKMAK²

ÖZET

Türk edebiyatı külliyyatının önemli bir kısmını halk edebiyatında aşık ve aşıklık geleneği oluşturmaktadır. Aşıklık edebiyatının saz şairleri ve söz (kalem) şairleri olmak üzere iki kısma ayrıldığı, aynı zamanda hece veznini arı bir Türkçeyle kullananların yanında divan etkisinde aruz vezniyle yazmaya çalışanların ve her iki vezni de ustalıkla kullanan aşıkların olduğu bilinmektedir. Literatürde, Ercişli Emrah'ın halk aşıklığı yönü daha baskın bir şekilde yansıtılırken, Erzurumlu Emrah, medrese eğitimi alması ve aruz vezniyle yazdığı şiirleri dolayısıyla hak (tasavvuf) aşıklığı ile daha belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır.

Bu çalışma, Erzurumlu Emrah ve Ercişli Emrah'ın hak (tasavvuf) ve halk aşıklığı yönlerini karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Aşıkların hak aşıklığı yönlerinin şiirlerine nasıl yansıdığı literatür taranarak analiz edilmiştir. Nitel araştırma yöntemine uygun olarak gerçekleştirilen bu durum tespitinde, yüz yüze görüşmeler yapılandırılmış sorularla, Erzurumlu Emrah ve Ercişli Emrah'ın yöresindeki iki aşığa sorulmuş ve elde edilen bulgular yazılı ve dijital kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Usta/çırak ilişkisi ve zamanın etkileri incelenerek, iki aşığın ha(l)k kimlikleri sözlü kaynaklar ve dijital platformlar üzerinden değerlendirilmiştir. Dünyevi aşk ile manevi aşk temaları arasında yapılan karşılaştırmalar, yapay zekâ teknolojisinin sözlü kültür çalışmaları ve halk edebiyatı çalışmalarındaki işlevleri ve potansiyel katkıları da ele alınmıştır. Sonuç olarak, her iki aşığın da hem halk aşıklığı hem de hak (tasavvuf) aşıklığı yönlerinin bulunduğu ve bu yönlerin şiirlerine farklı biçimlerde yansıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Erzurumlu Emrah, Ercişli Emrah, şiir tahlili, karşılaştırma, usta-çırak ilişkisi, halk edebiyatı, yapay zekâ.

Jel kodları: Edebiyat, folklor, müzik kültürü, halk müziği, dijital kültür.

ABSTRACT

An important part of the corpus of Turkish literature is the tradition of minstrelsy and minstrelsy in folk literature. It is known that minstrelsy literature is divided into two parts as instrumental poets and spoken (pen) poets, and at the same time, there are minstrels who use syllabic verse in a pure Turkish as well as those who try to write in aruz verse under the influence of divan and those who use both verses skilfully. In the literature, while Ercişli Emrah's folk minstrelsy is reflected more dominantly, Erzurumlu Emrah stands out more prominently with his Sufi minstrelsy due to his madrasah education and his poems written in aruz verse.

This study aims to compare Erzurumlu Emrah and Ercişli Emrah's aspects of Sufism and folk minstrelsy. How the aspects of the minstrelsy of the minstrels are reflected in their poems has been analysed by reviewing the literature. In this case study, which was carried out in accordance with the qualitative research method, face-to-face interviews were conducted with semi-structured questions asked to two minstrels in the region of Emrah from Erzurum and Emrah from Ercişli, and the findings obtained were compared with written and digital sources. By

¹ Bu makale 25-27 Ekim 2024 tarihlerinde WRITETEC Bilgi Teknolojileri ev sahipliğinde düzenlenen 1. Uluslararası Writetec Yapay Zekâ Çağında Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri Kongresinde sözlü olarak sunulmuş ve makale olarak kısmen değiştirilerek genişletilmiştir.

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Geleneksel Türk Müziği Bölümü, ORCID: 0000-0002-5781-2814, songulcakmak@yyu.edu.tr.

analysing the master/apprentice relationship and the effects of time, the God (Sufi) and folk identities of the two minstrels were evaluated through oral sources and digital platforms. Comparisons between the themes of worldly love and spiritual love, the functions and potential contributions of artificial intelligence technology in oral culture studies and folk literature studies are also discussed. As a result, it has been concluded that both minstrels have both folk minstrelsy and Sufi minstrelsy aspects and that these aspects are reflected in their poems in different ways.

Keywords: Erzurumlu Emrah, Ercişli Emrah, poetry analysis, comparison, master-apprentice relationship, folk literature, artificial intelligence.

Jel Codes: Literature, folklore, musical culture, folk music, digital culture.

GİRİŞ

Geçmiş çok eskilere dayanan ve süreç içerisinde değişip dönüşerek günümüze ulaşan aşık ve aşıklık geleneği, bireysel duygu ve düşüncelerin dışavurumu olduğu kadar toplumsal ve kültürel bilincin de dışavurumlarını yansıtır. Aşıklığın bir hal durumu olduğu ve yetenekle sınırlı bir seviyeye gelineceği sözlü kültürde anlatılmaktadır. Hikâye ve anlatıların kişiden kişiye geçtiği ve toplumsal kodlarla sürdürüldüğü görülmektedir. Foucault (1969)'a göre her birey farklıdır ve bu farklılık bireylerin söylemlerinin de farklı olmasına kaynaklık eder. Farklı tarihsel zaman dilimlerinde insanlık, birbirlerinden farklı kendilik maskeleri kullanmışlardır. Ve dolayısıyla her bireyin söylemi hem tarihsel açıdan hem de içinde bulunulan zaman açısından birbirinden farklıdır (Parker, 2002). Tarihi şahsiyetlerin menkıbeler aracılığıyla sözlü kültürde yaygınlaşması, toplumun kültürel kodlarında kahramana olan inancı ve beklentisiyle bağlantılı gelişmektedir. Dönemin sosyo-politik yapısı, savaşlar, kıtlıklar, ölümler gibi olağanüstü durumları yaşamış olanların hafızasındaki gerçeklik, düşünülen çok farklı bir resim çizebilmektedir. Belleğin kendisinin geçmişle alakalı bilgilerden oluştuğu ve geliştiğini belirten Connerton (2014), günümüz dünyasını geçmişin olaylarıyla ve nesnelere nedensellik bağlantıları içindeki bir bağlamda, yani geçmişin o anda yaşamadığımız olayları ve o anda algılamadığımız nesnelere bağlamında yaşadığımızı belirtir (Connerton, 2014:9). Hatırlamanın bireysel değil toplumsal bellek ve bilinçdışıyla bağlantısı vardır. Anlatılan hikâyelerdeki sabit ve kalıplaşma özelliğini bozan da bu durumdur. Ercişli Emrah, hikâyesi aracılığıyla bilinir olmuş, hikâyenin çoğalan varyantlarıyla geniş halk kitlelerinde adı duyulmuştur. Erzurumlu Emrah tahsilli olduğundan kalem şairliği kimliğiyle anılmıştır. Saz çalması ve meclislerde yazdıklarını sazıyla söylemesi dönemin aydınları tarafından bile kabul görmediğinden elinden sazı bırakıp medrese eğitimi almış, mutasavvıf divan edebiyatı söz (kalem) şairliği yönü ve kısmen hece veznine de değinen halk şairliği yönü kısmen ele alınmıştır.

Erzurumlu ve Ercişli Emrah gerçekliği de tamamen sözlü kültürün kurgulama yeteneğine göre şekil almıştır. Okuma-yazmanın yetersiz olduğu ve aşıkların gezerek hafızasına yeni bilgiler yükleyerek yeteneklerini geliştirdiği bir dönemden söz edilmektedir. Hak aşıklığının revaçta olduğu ve kalem şairliğinin üstün bir meziyet sayıldığı bu dönemde, Ercişli Emrah'ın görünmez olması olağan bir durum olarak görünmektedir. Adının ilk defa *Emrah ve Selvihan* hikâyesi aracılığıyla öğrenildiği ve bu anlatı sayesinde kabul görüp tanındığı görülmektedir. Şiirlerinin ise Erzurumlu Emrah ve Köroğlu'yla karıştığı, hikâye metni dikkate alınarak ayıklandığı ve tasnif edildiğini söylemek mümkündür. Şiirlerinin benzer yanlarını tespit edip tablo haline getiren Ali Berat Alptekin, benzerliklerin çok olduğunu tespit etmiştir (Bkz; tablo 1, 2004:15). Farklılıklarının ise aruz vezniyle yazılan şiirlerde olduğu görülmektedir. Aşıklık geleneğinde bâdeli âşık olmak büyük bir meziyettir. Erzurumlu Emrah için yazılı kaynaklarda bu bilgi verilmemekle birlikte şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla rüya sonrası şiir yazma tarzında farklı bir yol izlediği anlaşılmaktadır.

Keşfoldu bana bu gece mânâ-yı hakikat
Yazıldı gönül levhine imlâ-yı hakikat (Akdemir, 2011:17)

Yukarıdaki şiir, Erzurumlu Emrah'ın gördüğü bir rüya sonrası yazdığı belirtilmektedir. **Bir daha saz almam ele**, adlı bir dizede ise saz çaldığı fakat bir nedenle bırakmak istediği görülmekte, saz çalmanın aşıklık istidatlarından olduğu Erzurumlu Emrah tarafından da kabul edilmektedir. Bunun dışında saz eşliğinde kahvehane aşıklarıyla atışmak ve muamma çözmek gibi halk aşıklığındaki meziyetlerine dair aşıklık fasıllarında bulunduğunu gösteren bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Türk edebiyatı çerçevesi, anonim halk edebiyatı içinde tekke ve Âşık edebiyatı önemli bir yer edinmektedir. Erzurumlu Emrah'ın hem tekke hem de âşık şiiri üzerine kabiliyeti olduğu ve genel olarak *kadın ve güzellik* üzerine yazdığı şiirlerinden de âşık edebiyatına girmesinde mutasavvıf yanının itibar kaybı yaşamayacağı kanaatindeyiz.

Aşıklık geleneğinde Isfahan önemli bir bölgedir. *Emrah ile Selvihan* hikâyesinden anlaşıldığı kadarıyla Ercişli Emrah Isfahan aşıklarından aşıklığı ve meziyetlerini geliştirmiş görünmektedir.

Araştırmanın sınırlılıkları

Bu durum tespiti çalışmasında, aşıklık geleneğinden Erzurumlu Emrah ve Erciş'li Emrah'ın sadece hak ve halk aşıklığı yönü literatür taranarak ve yörelerinden iki aşıkla dijital (netnografi) ve yüz yüze görüşmeler neticesinde gerçekleştirilmiş, yazılı-sözlü bilgiler karşılaştırmalı irdelenmeye çalışılmıştır. Daha detaylı bilgiler, gezdikleri tüm yörelerdeki aşıklardan öğrenilerek elde edilebilir, tarihe aktarılan bilgilerin sözlü kültürde dolaşımda olan bilgilerden farkı her yönden saptanabilir.

Araştırmanın amacı ve önemi

Geleneksel âşık tarzı anlatıların, kültürel değişmeden etkilendiği ve her değişimin yeni bir varyantlaşmaya yol açtığı günümüzde, somut ve somut olmayan kültürel mirasımızın envanterini oluşturmak amaçlı sözlü kültürde yaşayan kültürel miraslarımızdan olan Erzurum ve Ercişli Emrah'ın literatürlerde eksik/yanlış görülen mutasavvıf yönleri, sözlü kültür ortamındaki halk aşıklarıyla görüşülerek, dolaşımda olan dinamik kültür (dijital kültür) aracılığıyla teyit edilmiştir. Aşık edebiyatı kapsamında değerlendirilecek kriterlerin söz konusu iki âşık için de geçerli olduğu ve literatürde yer alan Erzurumlu Emrah'ın "hak âşığı", Ercişli Emrah'ın ise "halk âşığı" olduğu ayrımının aslında olmadığını ispat etmek amaçlanmıştır. Geleneğin sürdürülebilirliği açısından çalışmada kaynak kişilere yarı yapılandırılmış sorular yöneltilerek alınan cevaplar doğrultusunda Erzurumlu ve Ercişli Emrah hakkında yazılı kültürde eksik/yanlış bilinen bazı bilgilerin güncellenmesi açısından bu çalışma önemlidir.

Araştırma problemi

Bu araştırmanın temel problemi Erzurumlu Emrah ile Ercişli Emrah'ın aşıklık geleneğinde tanımlanan *hak ve halk* aşıklığı yönlerinin tespitine yöneliktir. Bu yönlerin tespiti için literatür taranmış, haklarında yazılan bilgiler karşılaştırılmış ve sözlü kültürden edinilen bilgilerle literatüre güncel bilgiler kazandırılmıştır. Bunun için de geçmişten günümüze aşıklık geleneğinin genel seyri özetlenmiş ve belirtilen alt problemler şu şekilde oluşturulmuştur:

Alt problem 1. Geçmişten günümüze aşıklık geleneği nasıl bir seyirle devam etmiştir?

Alt problem 2. Aşıklık geleneğinde hak aşıklığı, halk aşıklığı nasıl belirlenmektedir?

Alt problem 3. Erzurumlu Emrah ile Ercişli Emrah şiirleri arasındaki benzerlikler, farklılıklardan yola çıkarak ha(l)k aşıklığı yönleri belirlenebilir mi?

Alt problem 4. Günümüzdeki aşıklar; Erzurumlu Emrah ile Ercişli Emrah'ın *hak âşığı*, *halk âşığı* yönü hakkında ne düşünülmektedirler?

Alt problem 5. Yapay zekâ çağında halk edebiyatı/sözlü kültür çalışmaları: İki Gezgin Ha(l)k Aşığı: Erzurumlu Emrah ve Ercişli Emrah çalışması ekseninde yapay zekânın halk edebiyatı ürünlerinin incelenmesinde sağlayacağı faydalar/riskler nelerdir?

Yöntem

Bu çalışmada genel olarak, ‘folklor araştırma kuramlarından metin merkezli halkbilimi kuramı’ betimlenerek kullanılmış, halk edebiyatının ilgili konuyla bağlantılı halk şiiri bölümü literatür taranarak karşılaştırılmıştır. İki aşıkla ilgili yazılanlar sözlü kaynaklardan beslenerek yazılı kaynağa dönüşmüştür. Yazılı kaynaklardaki verilerin tezatlığı ve yanlı olması dolayısıyla iki aşığın kendi yöresinden yaşayan aşıklardan; Erzurumlu Rahim Sağlam ve Ercişli Ahmet Poyrazoğlu’ndan bilgiler 25.06.2024 tarih ve 10: 35 saatinde netnografi görüşme yöntemiyle 26.06.2024 tarihinde ise yüz yüze görüşme neticesinde günümüz halk aşıkları arasında teyit edilerek, iki aşıkla ilgili bilgileri nasıl aktardıkları alan/saha çalışması yöntemiyle ve literatür verileriyle karşılaştırılarak bilgiler güncellenmiştir. Aşıklık geleneği, sözlü kültür kaynaklarından elde edilerek halk edebiyatı adıyla literatüre kazandırılmıştır. Aşıklık geleneği, halkbiliminin önemli araştırma konularındandır ve disiplinlerarası incelenmeye müsait geniş bir alana sahiptir. Aşık kişi geleneği bilir ve kendini geliştirmek için sözlü kültür içinde başka aşıklarla atışarak rüşünü ispatlar. Toplumsal ve tarihsel olaylar başta olmak üzere sözlü kültürde aktarılan *aşk, dert, keder, çatışmalar, toplumsal değerler, inançlar vb.* durum ve olayların geçmişteki taşıyıcısı ve aktarıcısı olmuşlardır. Aşıklık geleneğinin incelenme yönüne göre yöntemi belirlenmiştir. Yapay zekâ çağında halk edebiyatı/sözlü kültür çalışmaları: İki Gezgin Ha(l)k Aşığı: Erzurumlu Emrah ve Ercişli Emrah çalışması ekseninde yapay zekânın halk edebiyatı ürünlerinin incelenmesinde sağlayacağı faydalar/riskler dijital kültür kapsamında değerlendirilmiştir.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Geçmişten günümüze Aşık ve Aşıklık geleneği

Aşıklık geleneğinin ilk ortaya çıkışı, şaman, ozan-baksı geleneğine dayandığı ve İslamiyet sonrası XV. yüzyıldan itibaren tasavvufi oluşumlarla devam ettiği, daha sonrasında XVI. yüzyıldan itibaren dindışı bir vaziyet alarak günümüze ulaştığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir (Günay, 2008; Çobanoğlu, 2000; Güzel, 2012). Aşık kelimesi, önceleri dini şiirler söyleyen şairler için, daha sonra saz şairlerinin tümü için kullanılmıştır. Halk arasında da bunlar için ozan teriminden çok hak âşığı, halk âşığı, saz şairi, sazlı aşık nitelermeleri kullanılmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar halk üzerinde ciddi te’sirleri olmuş ve Cumhuriyet sonrası miadını doldurmuş ve bitmiş olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür (Özarlan, 2001: vii). Aşıklık geleneği gerilemiş olmakla birlikte bitmemiş, yeni icra zeminleri bularak varlığını devam ettirmektedir. Özarlan (2001), “*Erzurum aşıklık geleneği*” adlı kitabında Erzurumlu aşıkları ve muhtelif icra biçimlerini aktarmıştır. Aşıklık sanatının geleneksel bir sanat olduğu ve ustadan çırağa gelişerek ilerlediği belirtilmiştir. Aşıklık sanatı bireysel bir yetenekle gelişmesine rağmen gelenek içinde, sözlü kültürde yetiştikleri için tavır, eda, tahayyül dünyası açısından birbirlerinden çok zor ayırt edilmektedirler (Özarlan, 2001:124). Bu yüzden bazı aşıkların adının anonimleştiği ve sonraki kuşağın şiirlerini kendilerine mal ederek araştırmacılara yanlış bilgi verilmesi sonucu literatürde haksız yer aldığı görülmektedir. Çobanoğlu (2000), aşık tarzı edebiyat geleneğinin XVI. Yüzyıl sonlarından itibaren Türk-İslam toplumunda yaygın olarak tüketilmeğe başlanılan ve bu tüketime dayalı olarak bir sosyo-kültürel kurum hüviyetiyle ortaya çıkan kahvehanelerde, ozan-baksı geleneği, ordu ve tekke şiir tarzları çevrelerinin karşılıklı etkileşimi neticesi bir kahvehane geleneği olarak teşekkül edişi göz önünde bulundurularak destan türüyle yaygınlaştığını belirtmiştir (Çobanoğlu, 2000:vi). Günay, (1992-2008) ise “*Türkiye’de aşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*” adlı kitabında Türkiye’de bu alanda yapılan bütün bibliyografyaların incelendiğini ve hala eksiklerin olduğunu düşünerek yeni yaklaşım ve fikirlerle çalışılmasını önermiştir. Günay, aşık edebiyatı ile ilgili ilk kaynakların yazmalar diye adlandırılan dönemde 1072-1729 yılları arasında gerçekleştiğini tespit etmiştir (Günay, 2008:15). Aşık edebiyatının iki bölümde incelenebileceği ve halk hikayeleri ve aşık tarzı şiirlerin bu ayırmda önemli olduğunu belirtmiştir. Aşık fasılları konusunda da yöreden yöreye değişen, standart olmayan bir sınıflandırma

olduğunu kitabında yöreleriyle birlikte ele almıştır. Geçmişte saz şairi, çöğür şairi, meydan şairi olarak anılan aşıkların, günümüzde ise halk ozanı olarak anıldıklarını ve gerçek hayat hikâyelerinden farklı bir tek şair tipinin hikâyesini benimseyen bir tipte tanındıklarını belirtir. Rüya motifinde değindiği unsur ise maddi-manevi bir yoksunluk sonunda, *kutsal sayılan bir yerde uyku ile uyanıklık arasında görülen rüyada pir elinden içilen bade veya yenilen bir gıda maddesi ile şiir söyleme, saz çalma ve dini bilgiler öğrendikten sonra dünya ve ahirette sevinecek bir sevgili ile karşılaşma*, olarak, belirtilmiştir. Bu rüyadan sonra halk şairleri geçiş yaşar ve olgunlaşırlar. Yeni kimliklerinde Tanrı aşkı ve sevgili aşkıyla onları uyandıran bir aşkın sorularına verdikleri cevaplarla da aşık kimliğine haiz olur, diyar diyar gezerek sevgiliyi arar, bu sırada yeteneklerini de geliştirirler. Günay, dini bilgilerinin geliştirmek zorunda olduklarının altını çizer, toplumun menkıbe olarak gördüğü bu tür rüyaların Tanrı tarafından bahşedildiği gerçeği ile olgunlaşmanın manevi yönüne dikkati çekmektedir (Günay, 2008:52).

Artun (2015), aşıklığı üç ana başlıkta ele almıştır; sazlı (telden), sazsız (dilden) ve doğaçlama yoluyla yani kalemle (yazarak) oluşan çeşitlerinin olduğundan söz etmiştir. Boratav (1982) ise iki tür aşıklığın olduğunu belirtir: Gezginci aşıklar ve yerel aşıklar. Gezginci aşıkların genel olarak okur-yazar olmadığını ve yaratılarını gittikleri yerlerde okur-yazar olan birilerine yazdırdıklarını belirtmiştir. Şehirli okur-yazar aşıkların şiir temalarının gezgin olandan çok farklı olduğu muhakkaktır. Bu tür şehirli okur-yazar aşıklara *kalem şurası* da denilmektedir. Aşıklar mesleğe usta elinde saz çalmayı öğrenerek ve usta şiirlerini taklit ederek başlarlar ya da kendi içindeki ilhamdan güç alarak ve kimseye kapılanmadan başlar fakat bir usta elinde kendini geliştirirler. Artun ise aşıklığı; geleneğin özelliklerini taşıyan, birkaç biçimde şiir söyleyenlere “aşık” bu söyleme biçimine “aşıklık-aşıklama” aşıkları yönlendiren kurallar bütününe de aşıklık geleneği adını uygun görmektedir (Artun, 2015:1).

Epik şiir geleneğinin sona ermesinden hemen sonra yerleşik hayatın bir sonucu olarak aşıklık geleneği yeni düzende ortaya çıkmıştır. Kam-şaman/ozan-baksı/aşık kelimelerinin dönemsel ve zamansal anlamda bir farklılığı olsa da süreç içerisinde yeni hayat biçimlerinin bir tezahürü olarak birbirinin devamı niteliğinde, sözlü kültürde somut olmayan kültürel mirası temsil etmektedirler. XIII. Yüzyılda İslamiyet’in etkisiyle Anadolu’da derviş şiiri medrese eğitimi aracılığıyla yayılmış, sonraki süreçte de derviş edebiyatındaki motifler aşık şiirini etkilemeye başlamıştır. Boratav, aşık şiiri teriminin içine din ve tarikat konularını işleyen şairlerin girmemesi gerektiğini ve halk şiirinin de anonim ürünler için ifade edilmesi gerektiğini savunmuştur (Boratav, 1982:25). Köprülü ise mutasavvıf kimliği olmaması dolayısıyla bu niteliklere haiz olan Ercişli Emrah’ı görmemezlikten gelmekte ve mutasavvıf kimliğe haiz olan Erzurumlu Emrah’a saz şairleri antolojisinde yer vermektedir. Güzel (2012)’de “*Dini-Tasavvufi Türk edebiyatı el kitabı*”nda XIII. yüzyıldan XX. Yüzyıla kadar mutasavvıf aşıkları kitabında ele almasına rağmen ilk zamanlarda Erzurumlu Emrah’a dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Öyle anlaşılıyor ki yazarın nazarında medrese eğitimi almış olması Erzurumlu Emrah’ı mutasavvıf yapmıyor. Anadolu’da tasavvuf hareketleri, edebiyatı etkilediği gibi aşıklık geleneğini de yol ve yaşama biçimi olarak etkilemiş, aşıklık edebiyatına bu değişim sirayet etmiştir.

Köprülü (2004), “*saz şairleri*” adlı muhtelif eserinde XVI. Yüzyıldan itibaren saz aşıklarını ele almıştır. XIX. yüzyıl aşık geleneği ve edebiyatını durgun geçen bir yüzyıl olarak göstermektedir. Kitap incelendiğinde Ercişli Emrah’la ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Ercişli Emrah’ın yaşantısının muallak olmasından veya varlığıyla ilgili somut bir bilginin olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Saz şairleri kitabının V. cildinde Erzurumlu Emrah’a geniş yer verdiği görülmüştür. Erzurumlu Emrah’ın divanındaki bir gazelinin son dizesinde Erzurum’lu olduğuna değinmiştir;

Ne aşıklar çıkuptur Erzurum’dan lîk Emrah’ı
Bu esnada hakikat bezminin üstadı ben çıktım

Beyitinde açıkça görüldüğü gibi Köprülü, Erzurumlu Emrah’ın bu şiirinden yola çıkarak Erzurumlu olduğunun delili olduğunu ve herhangi bir şüpheye mahal olmadığını bu dizeyle göstermektedir (Köprülü, 2004:625). Ne aşıklar çıktı derken de saz aşıklarının Erzurum’da saz çalmalarından ötürü

ciddi bazı baskılara maruz kaldığı ve ayrıldığını da kastetmiş olabilir. Sözlü kaynak kişisi Aşık Rahim Sağlam (Erzurumlu) tarafından da bu “çıktı” sözünün ayrılma manasında kullanılmış olabileceğini teyit etmiştir. Aynı zamanda bu ifadeden yörenin, aşıklar hususunda zengin bir yer olduğu anlamı da çıkmaktadır. Köprülü, Emrah’ın Nakşibendi tarikatına sülük ettiğine değinmiş, bir süre Kastamonu, Konya, Niğde taraflarında dolaştıktan sonra Sivas’da oturduğunu ve 1840 yılları civarında da Niksar’a giderek hayatının sonuna kadar orada kaldığını sözlü kültürden edindiği bilgilerden aktarmıştır. Neden çok genç yaşta memleketinden ayrıldığına değinmemiş fakat *serseriyâne hayatından dolayı şöhreti Anadolu’nun geniş sahasına yayılan, eserleri mecmualarda yazılan Emrah’ın bu sahalarda birçok mukallit ve muakkipleri yetiştirdiği kolaylıkla tahmin olunabilir* diyerek kendisinin de bir süre halk aşıkları gibi dünyevi güzelliklere meyil ettiğine dolaylı yoldan değinmektedir (Köprülü, 2004:630). Gezgin bir âşık olmasında medrese eğitimi almasından kaynaklı bir mutasavvıf iletişim kurmak için mi yoksa saz çaldığı için mutasavvıf çevreden dışlanması mı? sebep olmuştur, rivayetler dışında belirsizliğini koruyan bir konu olarak durmaktadır. Erzurum sözlü kültüründe yetişen aşıklardan edindiğimiz bilgiler ışığında denilebilir ki saz çalması ve güzel kadınlara meyil edip nazariyeler düzmesi kendisinin mutasavvıf çevreden dışlanmasına sebep olmuştur. Sözlü kaynaklar, her gittiği yerde bulunduğu güzel bir kadımla izdivaç ettiğini, birçok kadınla evlenip, bu kadınlardan sayısı bilinmeyen birçok çocuğu olduğunu aktarmışlar fakat bu durumu kanıtlayıcı şiirleri dışında somut bir belge bulunmamıştır. Emrah’ın dünyevi aşk hayatının renkliliği şiirlerine de yansımıştır:

Bir nazenin bana gel gel eyledi

Varmasam incinir, varsam incinir

Beyaz gerdanından, ince belinden

Sarmasam incinir, sarsam incinir (Sezen, 1997:56)

Yukarıdaki şiirin Ercişli Emrah hikâyesinde geçen bir epizotta Selvihan’ı aradığı esnada bağına girdiği Selatin Peri’nin aralarında geçen diyalog sonrası yazılmış olma ihtimali yüksektir. Selvihan’dan önce Selatin Peri’nin kendisini rüyasında görmesi ve aşkına karşılık vermesi Erzurum varyantı Aşık Kemal rivayetinde geçmektedir (Bali, 1973:51).

Erzurumlu Emrah’ın gezdiği her yerde çağdaşları üzerinde mühim bir te’sir icra ettiği muhakkaktır. Tokatlı Nuri ve Gedai en önemlileri arasında görülmekte ve hem aruz vezniyle hem de hece vezniyle yazdıkları şiirlerde Emrah te’siri açık görülmektedir. Üstat ile şakird arasındaki samimi münasebetin cönklerde de birlikte yer almaları, bu ustaya benzeyiş anlatım tarzı ve yeteneği sayesinde (Köprülü, 2004:629). Erzurum’da Ercişli Emrah’ı seven bir kesimin olduğu Bali’nin kitabında aktarılmış ve Ercişli Emrah’ın Ercişli olmadığı, İsfahan’dan (Tiflis de rivayetler arasında) göç ederek Erciş’e yerleştiği Erzurum’lu kitapçı Nuri Efendi tarafından 1965 yılında aktarılmıştır. Sözlü kaynak Ahmet Poyrazoğlu ise Erciş’de doğup, Erciş’de yetiştiğini, adının önüne o yüzden Ercişli olduğunu belirten sıfatın konduğunu iddia etmektedir. Erzurumlu Emrah’ın bir şiirinde de Van’lı olduğunu belirten bir dize kullandığı görülmektedir. Köprülü ise ikinci bir Emrah’ın varlığını ilk zamanlarda kabul etmez, şiirlerin Karacaoğlan’a ait olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtir fakat daha sonra Ercişli değil de başka bir Emrah olabileceğini düşünerek Ercişli Emrah ile ilgili tereddütte kaldığını ifadelerinde belirtir. Erzurumlu Emrah’ın Ercişli Emrah’dan haberdar olduğu da bir şiirine yansımış, bu durumda Erzurumlu Emrah’ın Ercişli Emrah’dan etkilenmiş olma gerçeği de öne sürülebilmektedir.

Yakma cevri oduna bağı yanığı

İkrarında duran kalbi sadığı

Sana gönül verip yanan aşığı

Ben bir bir diyeyim say ciğerim yar

Birisi Sivas’lı, birisi Van’lı

Dağıstanlı, Haplı, Tirabuzanlı

Birisi Emrah’dır şöhretli şanlı

Bunlar sana yangın ay ciğerim yar (Bali, 1973:23)

İşte Erzurum’lu Emrah’ın bu açık ifadesine göre ikinci bir Emrah’ın Van/Ercişli Emrah olduğu, kendisi tarafından bilindiği ve varlığı kabul edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkıyor.

1.2. Hak Aşığı/Halk Aşığı

Türk topluluklarının tarihi süreç içerisinde çok farklı inanç sistemini benimsemeleri sosyal, siyasal ve kültürel yapılarında da çeşitli değişim, dönüşüm ve gelişmelere yol açmıştır. Çeşitli coğrafyalarda devlet kuran ve egemen olan Türklerin tarihleriyle ilgili önemli bilgiler yazıya geçirilmediği için İslamiyet öncesi inanç sistemi hakkında elimizde kısıtlı bilgiler mevcuttur. İslamiyet öncesi-sonrası aşıklığı Güzel (2012), aşık tarzı Türk edebiyatı kapsamında ele alarak üç ana tip olarak sınıflandırmıştır; birinci tip, muhtelif Türk boylarında ozan, baksı, kam-(lık)/şaman-(lık) vb. adlarla anılan şair ruhanilerdir. İkinci tip aşık tarzı; İslamiyet döneminde dini-tasavvufi Türk edebiyatı tesiriyle ortaya çıkan aşık (mutasavvıf)’lardır. Üçüncü tip aşık tarzı ise; batı medeniyet dairesine giren sazıcı, saz ustası, saz sanatkârı, bağlama ustası gibi adlarla anılan modern aşıklardır. İslamiyet’in kabulü ve toplumdaki iş bölümüne bağlı olarak şair ruhaniler birtakım işlerini bırakmak zorunda kaldılar. Bir kısmı hastalık tedavisine yani **halk hekimliğine** yöneldi, bir kısmı Allah aşkını basit şekillerde halka anlatan **dervişliğe**, bir kısmı da kopuzlarıyla muhtelif şiirler terennüm eden **Ozanlar** halini aldılar. Zaman içerisinde kelimelerin içerdikleri anlamlarda değişimler olması, güncel formlarda hayata devam etmeleri gereksiniminden doğmuştur. Örneğin Bahşı kelimesi önceleri dinî-ruhanî şahsiyetleri karşılarken XIV. Yüzyıldan başlayarak Uygur alfabesini bilen kâtip anlamını kazanması bu iş bölümünün bir neticesidir. Özbek, Türkmen, Uygur Türkleri ve Nogay Türklerinde halk şairi, saz şairi, çalgıcı, türkücü gibi anlamlar günümüz anlamlarından oldukça farklı, sıradan ve spesifik kaymalar olmuştur (Güzel, 2012:33). Ozanlar bu kimlik daralmasına rağmen Oğuzlar arasında pek itibar kaybetmediler. Ozanlar ellerinde kopuzları ile ilden ile obadan obaya gezerler, düğünlerde ziyafetlerde bulunurlar, kopuzları ile eski Oğuz destanlarını, Dede Korkut hikâyelerini söylerler, yeni olaylar hakkında yeni şiirler düzenlerlerdi. Pirleri Dede Korkut, kopuzları da mukaddes addedilirdi (Güzel, 2012:33).

XI. yüzyılda tarikatların kurulmasıyla tasavvuf felsefesi yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır. Eldeki bilgilere göre ilk tasavvufi akım Orta Asya’da Ahmet Yesevi (?-1166)’yle başlayan ve daha sonra Moğol istilasıyla Anadolu’ya gelen Yunus Emre’yle doruk noktasına çıkmıştır. XI. Yüzyıldan sonra tekkelerini kuran dervişler, Anadolu’nun her yerine yayılmışlardır. Mevlevilik ve Bektaşilik gibi iki önemli tarikat etrafında birçok kol oluşmuştur. XII. Yüzyılda Mevlevilik ve ona bağlı kültür, sanat ve edebiyat hareketi daha çok şehrili aydın kesim tarafından benimsenmiş ve yayılmıştır. Bektaşilik ise halk arasında Bayrami, Melami ve Halveti tarikatı etrafında toplanmıştır. Bu kesimin eğitim düzeyi düşük, sanat amacı gütmeyen, sade, basit bir edebiyat olarak gelişim göstermiştir. XIII. Yüzyıl ise tarikatların gelişim ve yayılma anlamında zirve noktaya ulaştığı yüzyıl olarak tarihe geçmiştir. Mevlâna ve Yunus Emre bu dönemin iki önemli mutasavvıfı olarak farklı bağlamlarda önemli misyon edinmişlerdir. Ayrıca bu dönemde dini konular dışında şiir söyleyen ozanların yanı sıra dini-tasavvufi düşüncelerini tekkeler çevresinde sistemli bir şekilde yaymaya çalışan birtakım dervişlerin yeni bir şiir yarattığı da görülmektedir (Güzel, 2012; Artun, 2015).

Tekke ve Medreseler, Türk-İslam uygarlığının önemli kurumları olarak ortaya çıkmış ve yüzyıllar boyunca Türk kültür ve sosyal hayatına damgasını önemli ölçüde vurmuş kültür merkezi konumundadırlar (Artun, 2015: 18). Bu edebiyat geleneğinin icracılarına “aşık” denmesinde, Ahmet Yesevi ve Yunus Emre tekke-tasavvuf tarikat ve edebiyatçı mensuplarınca olmuştur. Bazı araştırmacılar iki edebiyat geleneği arasındaki farklılığı görmezden gelerek ikisini bir edebiyat geleneği içinde düşünmüş ve “aşık edebiyatı” olarak adlandırmışlardır. Gelenek ise geçmişten gelen bir “*Hak Aşığı*” ve “*Halk Aşığı*” ayrımı yaparak “tekke” ve “kahvehane” merkezli edebi gelenekleri birbirinden ayırmaktadır (Artun, 2015:19). Erzurumlu Emrah’ın medrese eğitimi almış olması ve aruz vezniyle şiirlerinin bir kısmını yazması dolayısıyla *hak* aşığı olarak tanımlanmıştır. Ercişli Emrah ise eğitimi

yetersiz ve rüyasında pir elinden bade içerek sevdiği kadın Selvihan'ı bulmak için elinde sazıyla diyar diyar gezen bir halk aşığı ve halk hikâyesi kahramanı olarak literatüre geçmiştir.

Aşıklık, her dönem tekke-tasavvuf edebiyatı etkisinde kalmıştır. Yüksek zümre edebiyatında yani havas kesimde itibar elde etmek, bir saygınlık oluşturmak için imkânı olan aşıklar medrese eğitimi almak için şartlarını zorlamışlardır. Erzurumlu Emrah da böyle bir süreçten geçmiş, Tanbura köyünden elinde sazıyla ayrılarak Erzurum'un Tanbura köyünden Erzurum il merkezine gelmiş ve medresede bir süre eğitim almıştır. Sözlü kaynak Rahim Sağlam'ın verdiği bilgiye göre; bulunduğu bağlamda sazı bırakmak istemeyişi bazı sıkıntılar yaşamasına ve sosyal baskıya maruz kalmasına sebebiyet verdiği için sırtında sazıyla diyar diyar gezmiştir. İki aşığın ortak noktalarından biri hatta en önemlisi *bir dert, keder, rahatsızlık yüzünden* buldukları yeri terketmek olmuştur diyebiliriz. Erzurumlu Emrah'ın doğduğu yerden ayrılıp farklı bağlamlarda yerleşik olmayan gezileri, onun halk aşığı yönünü beslemiş ve dindışı şiirler de ele alarak felsefik düşünce ve edebi yönünü zenginleştirmesine yol açmıştır.

Ercişli Emrah'ın hak aşıklığı pek tartışılmaz ama Muhan Bali (1973), dini yönünü şöyle açıklar; Selvihan hikayesindeki başlıca dini-mistik unsur; *Emrah'ın pir yardımı ile babasını ve diğer aşıkları yenecek hale gelmesi, kendisinde bulunan manevi güçle bütün muammaları çözmesidir*, şeklinde açıklar (Bali, 1973: 219). Fakat en mühimi ölmesi için verilen zehir Pir'in panzehir yapmasıdır. Hatta denilebilir ki Emrah'ı dünyevi arzuları da dahil başarıya ulaştıran sır ondaki manevi güçtür. Erzurum varyantı aşık Kemal rivayetindeki hikâyede Emrah'ın Selvihan'ı aramaya çıktığı ve bazı aşıklarla atıştığı esnada sınıdığı epizotta, hak aşıklığı tescillendiği görülmektedir. Emrah, *“Ey yoktan yaratan Allah, benim elimde ne var. Söylemek benden, söyletmek senden (71/14) diye Allah'a sığınarak bir dörtlükle muammayı bildi. Şah Abbas, Emrah'ın Hak Aşığı olduğunu kabul etti, “Matlubu ne ise söylesin” dedi (72/3) (Bali, 1973:48). Emrah'ın hem âşıklıktaki rüştünü ispatlaması hem de sevdiğine kavuşması ona verilen nihai ödül olarak görülüyor olabilir. Fakat Emrah Şah Abbas'ın onları evlendirmek istemesine karşı çıkıp düğünü Erciş'te yapmak istemesi, Erciş'e gelince de Selvihan ve anne- babasının bütün serzenişlerine rağmen bir köşk yapmadan evlenmek istememesi Emrah'ın macerasının sonunda beşerî aşktan ziyade manevi (ilahi) aşkı istemesinden kaynaklanmaktadır*

Tabiat ve insanda “maddi varlığı” aşan bir “manevi varlık” bulunduğu fikri bütün Ortaçağ edebiyatlarının ana fikrini teşkil eder. Veliler kendilerinde bu “manevi kuvvet”i taşıyan üstün insanlardır. Onlar bu kuvveti riyazet, ibadet ve dua yolu ile Tanrı'dan alırlar. Ercişli Emrah hikayesinde bunun en güzel örneğini Emrah'la babasının Ilica'daki konuşmasını veren epizotta bulmaktayız: Ilica'nın korkunç tepelerinde Emrah turnalardan haber sormak ister, babası bunun faydasız bir iş olduğunu söyler. Fakat Emrah, *“Eylen baba eylen söyleden, Allah dilde tercüman”. Ben dedim mi guduret guvvet sahibi olan bir Allah maagkak ki bu guşlara bir annadan bulunur*”, der. Kuşların başı üzerinden dönmesinden sonra babası anlar ki “Evet, Emrah'ı veren vermiş, duası dua, gargışı gargış”. Ayrıca bu manevi kuvvetin bir kaynağı da Pir'in, Hazret-i Hızır'ın, içirdiği badelerdir. Çünkü Hızır Türk destani mahsullerinde kahramanların hamisi olarak tasavvur olunmaktadır. Onlara yol gösterir, felaketleri haber verir, onları tehlikeden kurtarır. *Emrah'ın olağan dünyasının dışında kendisini hak aşığı olarak kanıtlayabilmesi için zehir içmesi gerekir*. Emrah, pirin yardımıyla zehir içerek kendini kanıtlar: “Emrah, kadehi kafaya dökerken kudret, kuvvet sahibi Allah, o pir dedeyi yetiştirerek bir parmağını zehrin içerisine batırıp dolandırmasıyla zehir panzehir kesilmiştir” (Bali,1973:142).

Ercişli Emrah hikâyesinde, Emrah'ın ve Yakup Han'ın annesinin abdest aldığı; biri “Mezin efendinin nida” etmesi üzerine Cuma namazı olarak üç yerde namaz kılındığını görüyoruz. Hikâyede bir yerde de dini motif olarak “İmam”dan bahsedilmektedir. Selvi'nin hastalanması üzerine babası: “Segirdip kövün imamına *“Hoca Efendi buyurun bakalım, bu kimi şeyleri alimler ey bilir, eceba ne şere uğradi”*, der (Bali, 1973:219)³.

³ Detaylı bilgi için bkz; Muhan Bali (1973). Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi, Ankara: Baylan Matbaası.

Bali, hikâyenin beş varyantını ele almış ve mukayese etmiştir: *Erzurum varyantının* rivayetini aşık Kemal ve Behçet Mahir aktarmış, Pertev Naili Boratav derlemiştir. *Çankırı varyantının* rivayetini Ozanoğlu, *Erciş varyantını* Mustafa (?) derlemiştir. *Maraş varyantını* Fahri Süleyman derlemiş ve *İravan varyantının* rivayetini ise Ali aşık ve Abbas Dilir aktarmıştır (Bali, 1973). Bali'nin aktardığı diğer bilgi ise *Ercişli Emrah ile Selvihan* hikayesi hakkındadır. Hikâye bir takım masal unsurları ile dini unsurlar ihtiva etmekle beraber bilhassa tarihi unsurlar bakımından son derece zengin bir muhteva kazanmış bulunmaktadır. Varyantlara ait metinleri değerlendirirken de göreceğiniz gibi, İravan (Ermenistan'ın başkenti Erivan) varyantı hariç, hikayedeki tarihi hadiselerin ağırlık merkezini Van Kalesi'nin İran kuvvetleri tarafından kuşatılması teşkil eder (Bali, 1973:33).

2. Bulgular ve yorum

2.1. Erzurumlu Emrah ile Ercişli Emrah şiirleri arasındaki benzerlikler-farklılıklar

Erzurumlu Emrah'ın Tanbura köyünde nasıl bir yaşantısı olduğu ve ne tür şiirler yazdığına dair elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak, saz çalan bir halk aşığı olduğu düşünülmektedir. Kimilerine göre, kalem şairliği daha baskın olduğu için halk aşıklığı yönü, zamanla hak aşıklığına kaymış, medrese öğrenimi isteği uyanarak Arapça ve Farsça öğrenmiş ve yazdığı dini şiirlerle divan şairliği yoluna devam etmiştir. Ercişli Emrah, babasından aldığı ilhamla, dünyevi aşklara kapılarak ve rüyasında pir elinden bade içerek aşıklık yoluna girmiştir. Yaşadığı döneme bakıldığında, Ercişli Emrah'ın Erzurumlu Emrah'tan yaklaşık iki yüz elli yıl önce yaşadığı ve Selvihan hikâyesinden de anlaşılacağı üzere, Erzurum dolaylarında tanınan bir âşık olduğu görülmektedir. Ancak, Ercişli Emrah'ın daha sonra Erzurum'a gitmek istemediği anlaşılmaktadır. Erzurumlu aşıklar, Ercişli Emrah'ı görmüş ve hikâyesini duymuştur. İki aşığın birbirlerinden haberdar olduğu da gözlemlenmektedir.

Bu karışıklığın sosyo-politik bir etkinin sonucu olduğu ve ülkenin siyasal durumunun belirleyici olduğu düşünülebilir. Tekke-medrese eğitiminin, havâs kesimini yücelttiği ve kahvehane aşıklarının daha az saygın olduğu bir dönemde, medrese eğitimi tüm aşıklar arasında saygınlık ve itibar taşıymaktaydı. Ayrıca, Erzurum'un Van/Erciş ilçesinden daha muhafazakâr bir şehir olması da bu durumu açıklayan başka bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ercişli Emrah'ın XVII. yüzyılda yaşadığı belirtilse de tarihi olaylar göz önüne alındığında, XVI. yüzyılda bâdeli saz şairi olduğu düşünülmektedir. Erciş kalesine bağlı bir Karakoyunlu Türkmen köyünde doğduğu, Saim Sakaoğlu (1986) ve diğer araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Babası saz şairi olan Ahmet'in, dönemin Erciş kalesi beyi Miroğlu'nun sazcısı olduğu da sözlü kaynaklarca aktarılmaktadır. Aşık Ahmet, Doğu Anadolu bölgesinin yanı sıra İran ve Azerbaycan'ın batı kesimlerini gezerek gördüklerini ve aşkı arı bir Türkçe ile şiirlerine aktarmıştır.

Ercişli Emrah'ın çocukluk dönemi, babasıyla birlikte gezerek ve aşıklık sofalarında kendisini dinleyerek geçmiştir. Emrah'ın gençlik yılları, 1500'lü yılların sonlarına ve Safevi Türkmen Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşların devam ettiği yıllara denk gelmektedir. Uzun yıllar varlığına dair bir bilgi bulunmayan Ercişli Emrah'ın şiirlerinin dil, biçim ve söyleyiş açısından Erzurumlu Emrah'tan farklılaşan yönleri, halk edebiyatı/şiiri açısından şu şekilde özetlenebilir:

1. Ercişli Emrah, ha(l)k şairliğini yaşadığı bir musibet sonrası dua edip uyuduktan sonra rüyasında pir elinden bade içerek edinmiş ve diyar diyar gezerek güzellmeleriyle Erciş'in Karacaoğlan'ı olarak bulunduğu bağlamlarda gösterilmiştir. Erzurumlu Emrah ise yaşadığı Tanbura köyünden saz çalması münasebetiyle ayrılmış ve Erzurum merkezde medrese eğitimi alarak Farsça ve Arapça şiir yazma yeteneğini de geliştirmiştir. Bu sayede şiirlerinde divan şiiri etkisi görülür ve eğitimini tamamladıktan sonra halkın arasına karışarak diyar diyar gezen, farklı yörelerde görgüsünü, bilgisini arttıran, karşılaştığı halk aşıklarıyla münasebetini ilerleten ve hece vezniyle de şiirler yazmaya devam eden bir hak/halk aşığı olmuştur.

2.Ercişli Emrah daha çok koşma, semai ve destan türünde hece ölçüsüyle, arı bir Türkçe kullanarak şiirlerini yazan saz şairi olarak tanımlanmaktadır. Erzurumlu Emrah ise tüm bu şiirlerin yanı sıra medrese eğitimi almasından kaynaklı aruzla yazılan şiirler de kaleme almış, kalenteri, gazel türünde beyit ve dörtlük türünde şiirler yazmıştır. Çeşitli eleştiriler yöneltile de kalem şairi olarak tanımlanmıştır. Medrese eğitiminden sonra diyar diyar gezip saz çalmasına ve diğer halk aşıklarıyla bir araya gelmesine rağmen hak aşığı mensuplarınca bu yönünün öne çıkartılmak istenmediği görülmektedir.

3.Ercişli Emrah hem *halk* hem de *hak* aşığı sıfatını taşıyan bâdeli bir âşıktır. Erzurumlu Emrah hakkında ise böyle bir bilgiye rastlanmamış fakat bir şiirini gördüğü bir rüya sonrası yazdığı belirtilmiş ve geçiş sürecine girerek halk aşıklığı yönünü geliştirmiştir.

4.Ercişli Emrah, rüyasında pir elinden bâde içmiş, dini/tasavvufi yöneliminin bu motifle sağlandığı söylenebilir. Öncesinde din, tasavvuf, ezel, ebed, varlık, yokluk, dünya, ahiret gibi kavramlarla hiç ilgilenmemiş tümüyle lirik güzellemelemler söylemiştir. Daha sonra dünyevi aşkın peşinden koşarken edindiği manevi tecrübelerden maneviyatını da güçlendirdiği kanısındayız. Hikâyedeki Selvihan, kavuşamamanın etkisiyle manevi aşka dönüşün bir sembolüdür. Erzurumlu Emrah ise medrese eğitimi münasebetiyle dinî ve tasavvufî konulara, toplumsal sorunlara sıkça yer vermesine rağmen dünyevi sorun ve aşklara da hece vezni kullanarak yer vermiştir.

XIX. Yüzyıl Erzurum aşıklık geleneğinde divan şiiri etkisi, divan şiirinin mahallileşme akımı nedeniyle artmasından kaynaklanmaktadır. Şehirli aşıklardan aşık Ömer ve Gevheri Erzurumlu Emrah etkisinde kalan aşıklardır. Aruz ölçüsünü ve divan şiirinin nazım şekillerini daha çok kullanmaya başlamışlardır. Bu akım dolayısıyla Erzurumlu Emrah da kullandığı Türkçe'nin niteliği dolayısıyla şiir türünü zenginleştirmiştir. Vurgulanması gereken önemli bir nokta da bu dönemde aşıkların birçoğu okur-yazardır. Köprülü'nün diğer karşı çıktığı durum, klasik şairlerin kendi eserlerini umumi meclislerde beste ile okunmasına karşı oldukları noktasındadır. Erzurumlu Emrah'ın bu düşünceden bağımsız eserlerini özellikle bu meclislerde, aşıklar arasında söylenmesi için yazmıştır diyerek hak aşığı yönünü kısıtlayan bir yönünü belirtmiştir. Eserlerinin *türkü ve nefes* olması klasik şairler içine girmesini engellemiştir. Ercişli Emrah zaten *halk aşığı* olmasından mütevellit böyle bir yaklaşıma maruz kalmamıştır. Erzurumlu Emrah şiirlerini inceleyen Feyzioğlu (2006), Emrah'ın tasavvufa yakın bir eğilimi olmasına rağmen halk aşığı yönünün baskın olduğunu belirtmiş ve Erzurumlu Emrah'a mâl edilen aşağıdaki şiir, divanında yer almamakla birlikte Aşık Veysel'e mâl edilen şiirin külliyatında olmadığı Feyzioğlu tarafından tespit edilmiştir (Feyzioğlu, 2006:263).

Ben bir gül isterken bâğ-ı iremden
Sen nice hemdemim hâr ettin felek

Âşık şiiri, türküler gibi sözlü gelenekte dolaşımda olan ve gelişen bir sanat olduğu için zamanla aslından uzaklaşan bazı değişimlere uğrar. Sözlü ve yazılı yollardan aktarma ve yayılmada bu doğaldır, bir şiir başka âşıklara mal edildiği gibi, bir âşığın kendinden önce yaşamış bir meslektaşının mirasına oturtulduğu da çok olur (Boratav, 1982:30).

Köprülü, bu tür anonim şiirleri sözlü kültür ortamında dinlediğinden iki şaire de ait olduğunu düşünmez ve üçüncü bir Emrah'ın olabileceğini düşünür. Divan şiiri olmayan Ercişli Emrah'ın Selvihan hikâyesinde sık sık gül, bağ, bostan, felek imgelerinden serzeniş yoluyla faydalanmış olduğu görülmekte, yukarıdaki beyitte de benzer imgelerin Ercişli Emrah'a ait olduğu düşünülmekte, Erzurumlu Emrah'a ait gibi görünmesi dolayısıyla üzerinde yeterince durulmadığı kanaatini uyandırmaktadır.

Erzurum'da medreseden ayrılıp Trabzon'a giden Emrah; sesi, sazı, deyişleri, edebi kişiliği sayesinde Trabzon halkı tarafından sevildi ve saygı duyularak özlenen bir âşık oldu. Trabzon'da gördüğü bir rüya

üzerine çırpınarak uyandığı, titremeye başladığı ve o esnada durumunu şu şekilde aktardığı, Akdemir (2011) tarafından belirtilmiştir:

Keşfoldu bana bu gece mânâ-yı hakikat
Yazıldı gönül levhine imlâ-yı hakikat (Akdemir, 2011:17)

Gördüğü rüyanın nasıl bir etki bıraktığı ve sonrasında tekrar görüp görmediği bilinmese de gördüğü rüyanın etkisiyle Ercişli Emrah gibi beyit yazmış olması ortak noktaları olarak görülmektedir. Ayrıca unutulmamalıdır ki ikisinin hayatı ve hakkında yazılan bilgiler sözlü kaynaklardan alınmış ve günümüze ulaşmıştır.

Tüm bunların yanında halk edebiyatının klasik edebiyattan uzak olmadığı ve şiir muhtevaları karşılaştırıldığında Erzurumlu Emrah şiirlerinin hem halk şiiri hem de divan şiiri birbirini beslemiş, farklı bağlamlarda düşüncesine zenginlik katmıştır. Ercişli Emrah da genel olarak halk şairi olsa da divan etkisi hissettiğimiz şiirleri de mevcuttur. Dönem zevk, düşünce, anlayışı ve yaklaşımı düşünüldüğünde gezdikleri yerlerin sosyo-kültürel-politik etkisi doğrultusunda şiirlerini oluşturdukları düşünülmektedir. Hece vezniyle yazan Ercişli Emrah, İran ve çevresinde gezdiği için Farsça kelimeler de şiirlerinde kullanmıştır. İki aşık da şiirlerinde redif fazla kullanmış ve şiirlerindeki edebi sanatlar yakın görünmektedir. İki şairin başvurduğu mazmun ve imajlar; aşık, sevgili, göz, kirpik, kaş, saç, dudak, yüz/yanak ve boy olarak görülmektedir. Klasik edebiyata hâkim olduğunun kanıtları bu mazmunlar, şiirlerindeki Arapça/Farsça sözcük ve terkipler, ikisi arasındaki bağlantının da güçlü olduğunu göstermektedir.

Ercişli Emrah'ın hak aşıklığı ise;

“Ey yoktan yaratan Allah, benim elimde ne var. Söylemek benden, söyletmek senden (71/14) diye Allah'a sığınarak bir dörtlükle muammayı bildi. Şah Abbas, Emrah'ın Hak Aşığı olduğunu kabul etti, “Matlubu ne ise söylesin” dedi (72/3) (Bali, 1973:48).

“Eylen baba eylen söyleden, Allah dilde tercüman”. Ben dedim mi guduret guvvet sahibi olan bir Allah maakgak ki bu guşlara bir annadan bulunur”, der. Kuşların başı üzerinden dönmesinden sonra babası anlar ki “Evet, Emrah'ı veren vermiş, duası dua, gargışı gargış”. Ayrıca bu manevi kuvvetin bir kaynağı da Pir'in, Hazret-i Hızır'ın, içirdiği badelerdir. Çünkü Hızır Türk destani mahsullerinde kahramanların hamisi olarak tasavvur olunmaktadır. Dolayısıyla Umay Günay'ın da bahsini ettiği aşıklık mertebesinin kazanılmasında maneviyatın rüya yoluyla ve çeşitli imtihanlarla kazanıldığı ve hak aşıklığı rüştünün ispatı, Ercişli Emrah'ın hikâyelerindeki epizotlarda görülmektedir.

2.2. Günümüz aşıkların Erzurumlu Emrah ile Ercişli Emrah hakkında söylemleri

Sanayi dönemi sonrası toprağa bağlı üretimden çok, yeni bir evre olan teknolojik elden üretimin değişim ve gelişim getirdiği ve bu olanakların da kültürel değişimlere imkân sağlamasıyla kırsal-kent ayrımı gittikçe zayıflamıştır. Yöre insanların sosyo-ekonomik konumu hızla değiştiği için yeni yaşama biçiminde bir bocalama yaşanmıştır. Bu hızlı gelişme ve değişim geniş bir zaman aralığında gerçekleşmemiş fakat çeşitli kültürler büyük şehirlere çok hızlı göçler gerçekleştirmiştir. Böylece köy kültürüyle şehir kültürü iç içe yaşamağa başlamıştır. Farklı geleneklerin bir arada yaşaması halk kültürüne yeni bir boyut getirmiştir (Artun, 1996:11-25). Geleneği öğrenmek için çirak olup bir ustaya kapılanmanın yerini büyük şehirlerde saz ve bağlama kursları açılmıştır. Bu imkânı bulamayanlar kaset dinleyerek, aşıkları ve onların usta malı şiirlerini taklit ederek örtülü bir çiraklık dönemi yaşamışlardır (Çobanoğlu, 1999:251).

Türk halk müziğinin ve Türk sanat müziğinin birçok türde bestelenmiş şiirleri hak/halk şairleri tarafından söylenmiş, yazılmıştır. Halk aşıklarının genellikle ümmî⁴ olması bu durumun kulaktan

⁴ Ümmî: okuma yazması olmayan kişi.

kulağa, birinci sözlü kültür içinde yaygınlaşmasını ve varyantlarının çoğalmasıyla birlikte aşıkların karıştırılmasına yol açmıştır. Aşık, adını şiirinin sonunda tapşırca da şiiri bir zaman sonra anonimleşir. Aşık şiiri, geleneğini anonim halk müziği gelenekleriyle dinî-tasavvufi tekke müziğinden almış olması, halk kültürü ürünlerinin birleştirici, bütünleştirici ve halka ait olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla müzik ile şiirin, saz ile sözün bütünlüğü şiirlerde hece vezni veyahut aruz vezni kullanılması Türk müziği ve aşıklık geleneğinin başlıca özellikleri olarak durmaktadır. Günümüzde aruz vezninin artık kullanılmayışı, hece vezni ile ustadan çırağa aktarımın olması dönemin ruhu ve kültür-sanat mevhumunun estetik açıdan farklı görülmesinden kaynaklanmaktadır. Erzurumlu Emrah da Ercişli Emrah da dönemin kültür ve dini anlayışına uygun şiirler yazmış, farklı şiirler yazan ve sazıyla söyleyen aşıklarla etkileşime geçmişlerdir.

Ercişli Emrah adlı halk aşığının kendinden sonra çırakları olduğuna değinen yazılı bir bilgiye rastlanmamıştır. Erzurumlu Emrah ise her gittiği yörede çirak yetiştirmesinden ötürü ekol oluşturmuştur. Yazılı kaynaklarda iki önemli çırağın söz edilmektedir. Biri Tokatlı Nuri ve diğeri Gedai olarak kaynaklarda geçmektedir. Özellikle Tokatlı Nuri'nin şiir tarzı ve üslubunun Erzurumlu Emrah'la çok yakın olmasından kaynaklı birlikte anılmışlardır. Sözlü kaynak aşık Rahim Sağlam bu durumu, yazının çok yaygın olmadığı dönemler olması münasebetiyle Erzurumlu Emrah vefat ettikten sonra şiirlerinin çırakları tarafından kendilerine mal edilerek aktardıklarını düşünmektedir. Erzurumlu Emrah'ın gezmesinden ötürü çirak yetiştirmesi önemli görülmele birlikte şiirlerinin başka aşıklara mal edilmesine de zemin hazırlamıştır. Ercişli Emrah veya babası aşık Ahmet'in önemli bir halk aşığı olduğu yazılı kaynaklarda söz edilmesine rağmen gerek Ercişli Emrah gerekse babası aşık Ahmet'in çırakları olup olmadığı yazılı kaynaklarda belirtilmemiştir. Aşık Ahmet, oğlu Emrah'ı kendisiyle gezdirip Türkmen beylerinin özel günlerinde maharetini gösterirken, dolaylı bir çirak da yetiştirmiş hatta bu çirak tarihe adı geçecek olan oğlu Ercişli Emrah olmuştur. Ercişli Emrah babasıyla gittiği bir divanda Şah Abbas'ın sazının tellerini bir vuruşta çalıp kırması ile babasının kızarak attığı bir tokat sonrası kaçıp mezarlıktaki çeşmenin başındaki namazgahta namaz kılip dua ederek Allah'dan "*Ya kendisine de bir aşk vermesini yahut canını almasını niyaz etti*" (13/20). Orada uykuya daldı. Duası Allah tarafından kabul olundu. Hz. Hızırın kendisine bahsettiği üç bade sonucu yetenekli bir halk aşığı olduğu rivayet edilmektedir. Emrah, rüya sonrası yeteneğini farkederek ve rüyasında gördüğü Selvihan'ı bulmak için diyar diyar gezer; İran, Tebriz, Azerbaycan dolaylarında aşkı bulmaya çalışır. Çirak yetiştirmeye pek müsait bir yaşantısı olmasa da kendinden sonraki aşıklık geleneği kuşağından aşık Ömer Poyrazoğlu ve Ahmet Poyrazoğlu Ercişli Emrah'ın geç kalmış çırakları olarak Erciş aşıklık geleneğini yaşatmaya ve yaymaya çalışmışlardır. Erzurumlu Emrah ekolünün geç kalmış çırağı olarak kendini ifade eden aşık Rahim Sağlam, kendisiyle ilgili spekülasyonlara mantıklı gerekçeler bulan önemli bir temsilcisi olarak durmaktadır. Çakmak (2017), tarafından yazılan "Ercişli Emrah şiirlerinin müzikal yapı özellikleri ve bölge kültürüne tesiri" adlı makalesinde Ercişli Emrah'a ait olan birçok şiir, halk sanatçılarından bestelendiğini tespit etmiştir. Halk müziği formuna uygun bestelenmiş eserleri olan Ercişli Emrah, Türk musikisi repertuarına birçok eser kazandırmıştır (Çakmak, 2017:23).

3. Süreç

Sözlü kaynak 1: Erzurumlu halk aşığı Rahim Sağlam, 26.02.2024 tarihinde Van Aşıklar festivalinde sözlü görüşme yapılmıştır. Daha sonra yüz yüze detaylı görüşme ise 01.07.2024 tarihinde Van merkez kahvehanesinde gerçekleşmiştir. Sağlam'ın da belirttiği gibi Erzurumlu Emrah medrese eğitimi aldığı için Arapça, Farsça divanları çoğunluktadır. Manevi ve dünyevi aşkı birlikte işlemiştir. Güzellere çok meyil etmiş ve yedi hanımı olduğu rivayetlerine inandığını belirtmiştir. Erzurumlu Emrah, bir gönül adamıdır. Güzeller karşısındaki zaafını ve uçarılığını şiirlerinde dile getirmekten kaçınmaz:

Bizlere dünyada irad-ı devlet
Miras-ı perdeden sevdiğimi kaldı
Her güzeli gördüm kıldım iltifat
Mecnun olmadığım suna mı kaldı (Sezen, 1997:55)

Erzurumlu Emrah'da sevgiliye olan aşkın dillere düşmesi endişesi vardır. Aşkın dillere düşmesi sevgiliyi zor durumda bırakıp incitebilir:

Birin bilir, birin bilmez
Bu dünya kimseye kalmaz
Yâr ismini desem olmaz
Düşer dillere dillere (Sezen, 1997:57)

Gezdiği yerlerde güzellere âşık olmuş ve manevi aşktan dünyevi aşka bir dönüş, saz aşkılarıyla iletişimi neticesinde şiirlerine yansımıştır. Birçok yer gezdikten sonra Niksar'da vefat etmiş, türbesi de Tokat/Niksar içinde yer almaktadır. Erzurum'da saz çaldığı için çevresi tarafında dışlanmış ve memleketinden bu yüzden ayrılmıştır. Dini bağının güçlü olduğu tarikat Nakşibendi/halidiye kolu olduğu bilgisini doğrulamakla birlikte Tokatlı Nuri'nin Emrah'ın çırağı olduğu fakat yaratıcılığının çok olmadığını hatta Emrah'ın şiirlerini kendine mal ettiğini düşünmektedir. Oysa Saim Sakaoğlu derlemesinde “saz ve sözümü Nuri'ye, kalem ve hafıza kuvvetimi Gedaîye bıraktım” şeklindeki bir sözünün vurgulanmış olduğunu ifade eder (Sakaoğlu, 1986:5). Ercişli Emrah'ın dünyevi şiirlerini Erzurumlu Emrah duymuş, etkilenmiş olabilir. *Sözlü kültürün yaygınlaştırma etkisi* dolayısıyla çırakları tarafından Ercişli Emrah şiirleri kendisine ulaşılmış olma ihtimali vardır. “Selvihan ve inceden incede” iki ayrı şaire ait fakat şiir tarzı manevi aşk olmasına rağmen şiir üslubu yakın görünmektedir. Aşıklar duydukları beyitleri birbirinden etkilenerek kendi şiirlerine katarak yeni varyantlaşmalara sebep olmuşlardır. Veya sonraki kuşak aşıklar yazım türü ve temasını dikkate alarak yanlış aşığa da şiiri mâl etmiş olabilir. Günümüz Erzurumlu aşıklarından Bayram Denizoğlu (Kars), Selahattin Dünder (Kars), Temel Turabi (Erzurum), Rahim Sağlam (Erzurum), Ahmet Poyrazoğlu (Ercişli), yaşları 65-70 arası eğitim durumları Ahmet Poyrazoğlu dışında yetersiz görünmektedir. Doğu Anadolu bölgesi aşıklarının divan şiiri bilgisi de aşıklığın en temel ruhani belirtisi olan rüyada bade içme özelliği de yoktur. Dünyevi aşk temalı ve sosyal içerikli saz aşıklığı yapan kaynak kişilerimiz, yazılı kaynakta belirtilen bilgilerin eksik/yanlış aktarıldığını belirtmişlerdir.

Sözlü kaynak 2: Kaynak kişi Ahmet Poyrazoğlu'la 02.07.2024 tarihinde online gerçekleşmiş, Ercişli Emrah'ın geç kalmış çırağı olduğunu belirtmiştir. “Göl dibinde su eksik olmaz”. Şah Abbas Van kalesini kuşattığında Emrah 18 yaşında yetenekli bir Ozandır. Emrah, Şah Abbas'ın talebi üzerine Azerbaycan'ın en güçlü aşıklarıyla atışır. Bütün maharetini göstererek muammaları çözer ve Azerbaycan aşıklarını mat ederek ceplerindeki tüm parayı alır. Sonra bir caminin önündeki yoksullara tüm parayı dağıtır, yanındakiler neden böyle yaptığını sorduğunda “biz hak aşığıyız, parayla pulla işimiz olmaz” demiştir. Hak aşıklığını teyit eden bu söylem ve daha sonra gittiği yerlerde Hızır yardımıyla kendisine kurulan kumpaslardan kurtulması Ercişli Emrah'ın manevi yönünün güçlü olduğunu teyit etmektedir. Şah Abbas'a dönemin zor koşulları içinde Pir Sultan Abdal gibi başkaldıran tek aşıktır. Dünyevi arzuları manevi arzularını tatmin için bir gerekçe oluşturmuştur, diyerek hak yönünün baskın olduğunu Poyrazoğlu dile getirmiştir. Erzurumlu Emrah'ın divanında gerçek adının Emrahi olarak yansıdığını, gerçek adının ise Emrullah olduğunu belirterek karıştırılması yönünde isim benzerliği söz konusu değildir, demiştir. Ayrıca Erzurumlu Rahim Sağlam ve Ercişli Ahmet Poyrazoğlu, Erzurumlu Emrah olarak anılan aşığın, ölünceye kadar elinden sazı bırakmadığını, tasavvufi yönünün yanında dünyevi güzellere ve güzelliklere de meyil ettiğini aktarmıştır. Bir süre toplumsal baskılardan ötürü sazı elinden bırakmış olabilir, çünkü Erzurum medrese aşıkları, yani hak aşıkları saz çalmadıkları ve sazı günah, haram olarak nitelendirdikleri için sazını çalmak için diyar diyar gezmiştir, ifadelerini eklemişlerdir.

Bu bağı âlemi geçer mi böyle
Bir körpe goncasız taze fidansız
Hele ben görmedim gördüğün söyle
Var mıdır bir âşık didesi kansız (Alptekin, 2004:30)

Erzurumlu Emrah'a göre hakikat mektebi dediğimiz dünyada görülen gerçekleri yaşamayan âşık, hiçbir zaman âşık olamaz. Âşık olduğunu zannetse bile, kendisini bilmediği için yalan söyler (Alptekin, 2004:30). Şiirlerinin genel yapısı, temaları ve içerik analizine bakıldığında Aşık Veysel Şatıroğlu şiirleriyle yakın bir içtenliği olduğu görülmektedir. *Ercişli Emrah'a ait olduğu söylenen ve Erzurumlu Emrah'a mal edilen dörtlüklerin benzer yönleri aşağıda verilmiştir.*

Tablo 1: Erzurumlu Emrah ile Ercişli Emrah şiirlerinin benzer yönleri⁵

Erzurumlu Emrah	Ercişli Emrah
Olam bir yaralı bülbül	Olum bir yaralı bülbül
İnem bağlara bağlara	Yemem bağlara bağlara
Dünden beri mezattadır	Dünden beri mezattadır
Çok ister para kaşları	Çün ister para kaşları
Yitirdim nazlı yarimi	İtirdim nazlı yarimi
Bulsam arayı arayı	Bulsam arayı arayı
Sevişmesi bir hoş amma	Sevişmesi bir hoş amma
Ayrılması yaman şimdi	Ayrılması yaman şimdi
Türlü mihnet ile bir bağ bezettim	Ağ(a)lar gözyaşım Ceyhun eyledim
Yari ben besledim el aldı gitti	Çalkandı dünyayı sel aldı gitti
Nazik elleriyle derviş devirmiş	Nazik elinen dermiş devşirmiş
Aksine üstüne düz menevşeyi	Al yanah üstüne düz menevşeyi
Ak elleri boğum boğum kınalı	Ağ elleri boğum boğum hınalı
Dedim bayram mıdır dedi ki yok	Dedim bayram mıdır söyledi yoh yoh
Şeyda garip bülbül gibi	Şeyda garip bülbül kimi
O bağ olmaz bu bağ olsun	O bağ olmaz bu bağ olmaz
Küçükken gözüm açıp gördüğüm	Arz'ediben seni diye gelmişem
Bana senden gayrı kim imdat eyler	Bana senden gayrı kim imdat eder
Beyaz gerdanından ince belinden	O nazik elinen ince belinnen
Sarmasam incinir sarsam incinir	Sarmasam incinir sarsam incinir
Bir daha saz almam ele	Sılam bana hor göründü
Sallanıp gezenim gitmiş	Salınıp gezenim gitmiş

4. Yapay zekâ çağında halk edebiyatı çalışmaları

1950'lerde başlayan yapay zekâ gelişmelerinin kültürel etkilerini, teknolojik alanda ilerlediği yolu, kapasitesini ve gündelik hayata dâhil oluşunu farklı yönleriyle ele almakta fayda var.

Son yıllarda hızlı bir biçimde evrimleşen yapay zekâ çalışmaları, artık hayatımızın her alanına girmeye hazırlanıyor. Bu yeni kavram bizim gibi kültürel çalışmalar yürüten sosyal bilimciler için yeni bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Bu yeni kavram, sosyal bilimlerde hala emekleme döneminde olduğundan kavramsal olarak spesifik bir tanım birliğine de hala varılamamıştır. Terim olarak TDK Sözlüğünde "Bir bilgisayarın, bilgisayar kontrolündeki bir robotun veya programlanabilir bir aygıtın insana benzer biçimde algılama, öğrenme, fikir yürütme, karar verme, sorun çözme, iletişim kurma vb. işlevleri sergileyebilme yeteneği" (URL-1)⁶ olarak tanımlanmıştır. Yapay zekâ kavramı, 1955 yılında John McCarthy tarafından "akıllı makineler yapma bilimi ve mühendisliği" olarak ortaya atılmıştır

⁵ Bkz; Alptekin, Berat (2004:46-47), aktaran; Akdemir, 2011: 28-31.

⁶ Detaylı bilgi için bkz; https://www.tdk.com.tr/Yapay-Zeka_46602.html (Erişim tarihi: 08.11.2024)

(Hamet ve Tremblay, 2017). Yapay zekâ, uzun yıllardır bilgisayar bilimi alanının bir parçası olmasına rağmen, son zamanlarda sosyal bilimlerin farklı alanlarına uygulanmaktadır (Mete, 2023:101).

Folklor ürünleri insandan insana bir öğrenme süreci ile tamamlanır. Yapay zekâ öğrenmesi sonucu üretilen ürünlerin insanlar tarafından öğrenilmesi ve diğer insanlara aktarılması durumunda halk bilimi ürünü olup olmadığının ayırt edilmesi konusu ortaya çıkabilir. Bu durumda ürünün içeriği ve bağlamı da tartışma konusu olacaktır. Derinlik, deneyim, doku ve duygu aktarımı konusundaki kısıtlar yapay zekanın gelecekte ne ölçüde geliştirileceği ile ilgilidir. İnsanların yaratmasıyla uzun bir birikim sonucu oluşmuş, belli bir biçime sahip, yaratıldığı ortamın dil ve üslup özelliklerini taşıyan, tarihin, sosyal çevrenin, iklimin ve coğrafyanın izlerini taşıyan kültür ürünleri, çeşitli aktarım yollarıyla sonraki kuşaklara aktarılır. Yapay zekânın bir kültürel üründen yola çıkarak ürettiği sonuçlar, birebir kültürel ürün olarak değerlendirilemez ancak mevcut kültürel ürün özelliklerinin söz dizimine, yapısal özelliklerine ve içerik özelliklerine sahip olduğu için bu bağlamda atılmış bir adımdır. İnsanın doğal zekasına benzetilen yapay zekanın öğrenilmiş veri setinden ayıklanarak oluşturulan yapay ve taklitçi bir üründür. Yukarıda bahsedilen halk tarafından yaratılmış metinler taklit edilerek ve taklit ilkeleri değiştirilerek korunur. Halkın bilgi yaratımlarındaki dinamizm, yenilenme ve amaca yönelik sosyal çevre gereksinimleri, tarih ve yaşadıkları yerlerle yakından ilgilidir. Anlatının durağanlaştırılması ve var olan kısıtlara dayanarak yeniden üretilmeye çalışılmasındaki gelişmelerde yeterli değildir. Söz konusu teknolojinin insanların günlük yaşam gereksinimleri üzerindeki gelişimine göre yapay zekâ ve insan etkileşimi gelişmelere açık olacaktır. Üreten, aktaran ve toplum içinde varlığını sürdüren insan yaratımları da kendi içinde yapay zekâ teknolojisini etkileyecektir.

Yapay zekâ, toplum tarafından yaşanmış, oluşturulmuş ve aktarılmış folklor metnini öğrenme ve buna dayalı olarak benzerini veya yenisini sunma noktasındadır. Ancak bir metin dokusundan, iletişim ağından ve en önemlisi içinden çıktığı topluluktan koparıldığında yapısındaki en önemli noktalardan biri olan derinliğini kaybeder. Günümüz teknolojisinin bir türü olan yapay zekânın sunduğu yaratımların yukarıda belirtilen sözlü kültür metni olarak değerlendirilmesindeki açmazlar. Uzmanlar için özgün halk muhayyilesinde yaratılmış ve yaratılmaya devam eden taklit, yapay metinlerle karşılaşmaları durumunda önemli bir tartışma ortaya çıkacaktır. Gittikçe yeni tekniklerin söz konusu olduğu “zihin kontrolü” de bir anlamda yapay zekânın en olumsuz kullanım alanlarından olup insan, toplum, hukuk ve uluslararası ilişkiler bakımından yoğun bir şekilde tartışılması, bu alanda tedbirler alınması gereken bir konudur. Aynı zamanda düşünme, geliştirme, sorun çözme, geleceği tahmin etme ve gerekeni yapma yeteneklerini köreltmektedirler. Bunun yanında söz konusu ürünlerin olumsuz, yönlendirici, belirleyici etkilerine maruz kalan kitleler bir aşama sonra üretme, geliştirme ve sorgulama gücünü kaybetmekte, programlanmış bir oyunun figüranı haline gelmektedir. (Singer and Emerson, 2018).

Folklorun alt şubesi olan halk edebiyatı penceresinden yapay zekâ bakıldığında karşımıza yeni bir icracı çıkmaktadır. Bu minvalde bakıldığında insanın öğrenme süreciyle yapay zekânın öğrenme süreçleri birbirine çok benzemektedir. Yapay zekâ da insanoğlu da aşağı yukarı şu aşamalarla bilgi üretiyor: var olan bilgiyi tarıyor, taradığı bilgiyi konuya uygunluk bakımından düzenliyor, bu veriyi diğer verilerle karşılaştırarak doğruluğunu ölçüyor, ölçtüğü bu bilginin doğruluğundan emin olduktan sonra bilgiyi sunuyor. Burada yapay zekânın cazibesi, insanoğlunun bir bilgiyi üretmek için bazen yıllarını verirken yapay zekânın ise sadece birkaç dakika yâda birkaç saatte o bilgiyi üretmesinden gelir. Bu bakım bir âşik bir şiiri bazen birkaç yılda yazarken, yapay zekâyâ doğru komut verildiği takdirde birkaç dakikada üretebiliyor. Bunun dışında halk edebiyatı ürünlerinin incelenmesinde de yapay zekânın metin işleme yazıları, gösterimleri, çevirileri ve analiz alanları güçlü yetenekleri sayesinde daha ayrıntılı ve sistematik bir şekilde incelenebilmemize olanak sağlamaktadır. Halk edebiyatı ürünlerinin metin analizi ve sınıflandırmasında da yapay zekâ geliştiricileri, büyük halk edebiyatı metinlerini tarayarak tür, tema ve motif gibi unsurları sınıflandırabilir. Örneğin, masalların veya destanların türlerini, motiflerini veya

bölümlerinin özelliklerini analiz etmek için metin madenciliği yöntemleri kullanarak çok kısa zamanda veri oluşturabiliyor.

Yapay zekâ, halk edebiyatının sözlü kültür olayları ve aşık edebiyatı gibi saha çalışmalarının aralıklarında değişimlere yol açmaktadır. Bu alanlardaki yapay zekânın faydaları, özellikle veri toplama, analiz, dağılım ve yorumlamada kendini göstermektedir. Yapay zekâ çalışmaları, makinelerin insanlar gibi düşünüp düşünemeyeceği tartışmasından başlayarak makineleşme, robotlaşma, bilgisayarlaşma ve dijitalleşme gibi çeşitli aşamalardan geçerek farklı alanlarda ilerlemiştir. Bununla birlikte insanların kullandığı dil ile ilgili yapay zekâ çalışmaları ve bu çerçevede tanımlar da mevcuttur. Yapay zekâ, bilgisayar bilimlerinde insan zekâsı ile ilişkilendirilen “dili anlama, öğrenme, akıl yürütme, problem çözme vb. Özelliklerin akıllı bilgisayar sistemleri tarafından tasarlanması ile ilgili kısım” olarak tanımlanmaktadır (Barr ve Feigenbau, 1981:3). Yapay zekâ ile ilgili ilk çalışma Alan Turing'in 1950 yılında insan zekâsı ve bilgisayar zekâsı üzerine yazdığı, Turing testi olarak ifade edilen bir makinenin düşünebildiğini söylemenin mantıksal olarak mümkün olup olmadığını sorgulayan “Computing Machinery and Intelligence” adlı makalesidir (Turing 1950). Yapay zekâ kavramı ilk kez 1956 yılında Dartmouth Konferansı'nda resmi olarak tanımlanmış ve tartışılmıştır. (Rabunal, 2009:xxxi). Ancak Türkiye'de makinelerin düşünebilme yeteneği üzerine ilk akademik çalışma, Ordinaryüs Profesör Cahit Arf'ın, Erzurum Atatürk Üniversitesi Makine Düşünebilir mi ve Nasıl düşünebilir? (Can Machines Think and How Can They Think?) başlıklı makalesidir (Arf, 1959). Yapay zekâ için metinler bir veri kaynağı olarak düşünüldüğünde, ondan bir metin oluşturmasını istemek sistemden beklenen bir sonuçtur. Sistem derin öğrenme, makine öğrenmesi gibi farklı yöntemlerle kendini ne kadar geliştirebilirse, veri seti ile ne kadar beslenirse o kadar kapsamlı sonuçlar elde edilecektir. Durağan metinler -dinamik olmayan metin-, ses kayıtları, performanslar, fotoğraflar, resimler ve videolar gibi birçok sayısallaştırılmış ve dijital materyalin yapay zekâ yöntemleri ile analiz edilmesi ve sınıflandırılması ile üretilere dayalı yeniden yapılandırma yeteneği kazanılabilir. Ancak halk hikâyesi örneğinde olduğu gibi ortaya çıkan ürün insan müdahaleli bir metin örneğidir. Yapay zekâ, öğretilmediği ve öğrenilemediği ölçüde kaliteli bir ürün ortaya koyar. Bu ürünün daha önce halkbilimi niteliğinde olan bir üründen yola çıkılarak tasarlanmış olması onun halkbilimi ürünü olarak kabul edilmesini gerektirmez. Çünkü üretilen metnin halkın bilgi, deneyim, coğrafya, iklim ve izleyici kitlesi gibi kültürel çevre faktörlerinden yoksun olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu uygulama, yaşanmış deneyimlerden oluşturulan metinlerin yapay zekâ tarafından çözümlenerek ve tasarlanarak taklit edilmesi olarak değerlendirilebilir. Bu yeni dönüşüm süreci sözlü iletişim ortamının gerekliliklerini ve kabullerini içerdiği için oluşturduğu sınırın müdahaleci ve taklitçi bir metin özelliği olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Çünkü insanın yarattığı yaşanmış deneyimle somutlaşan metinler, yaşadıkları yerlere götürülmekte, değerlerini, geleneklerini ve duygusal geçişlerini anlatıcının muhatabına yani anlatıcının bakış açısına sunmaktadır. Yapay zekâ sistemi, öğretilen metinlerin dil özelliklerini -cümle yapıları, kelime tekrarları, benzetmeler vb.-, kurgusunu ve anlaşılmasını kavrayabilmektedir. Tasarlanan konseptte dayalı bir metin sunar. Oluşturulan metin kültürel bir bağlam dokusuna sahip olmadığından ve insanla ilgili bir iletişim odağına sahip olmadığından, sadece daha önce verilen metinlerin yeniden düzenlenmesi olduğu düşünülebilir. Yapay zekâ sistemi, yukarıda bahsedilen bilgileri derinlemesine öğreterek yeni bir bakış açısı ve yeni bir metin üretirken, içinde bulunulan zaman diliminde daha önce oluşturulmuş olanlardan yola çıkarak yeniden düzenleme ve yeniden üretme kısmını da içermektedir. Folklor metinlerinin türleri ve biçimleri, anlatıların temaları, iskelet çerçevesi, dil ve üslup özelliklerinin analizi ve sınıflandırılması yoluyla yapay zekâ tarafından taklit edilir. Üretilen metin, mevcut metinden yola çıkarak üretim aşamasından sonra aynı veri birikimini kullanarak yeni bir metin inşa eder. Burada biçim, içerik, dil ve üslubun, estetiğin birikime dayalı olarak uyarlanması bir değer olarak düşünülmelidir. Ancak topluluğun üretimi olan folklor metninin tarihsel ve kültürel katmanların duygularıyla yoğrulması ve sözlü iletişim yoluyla iletilmesi kısmında sınırlılıklar vardır. Yapay zekâ, durağan bir metni -dinamik olmayan metin- veya kendi öğrenme sistemi ile yeniden oluşturulmuş bir metni kelime dizinine ve ses dizinine dönüştürebilir. Folklor ürünlerini söyleyen kişi, söylendiği yer bağlamında bir icracı ve bir yaratımdır. Uzun süreçlerin birikiminin bir icracı eşliğinde

ve icra mekânında gerçekleştirilmesi folklor için önemlidir. Her performans yeni bir yaratımdır. İcra sırasında gerçekleşen her an, icrada aktarılan metni etkiler. Diğer ürünlerde olduğu gibi türkü ve baladların yaratımında da türün tarihsel bağlamına, kültürel bağlamına ve temasına işaret eden sembollerin özelliklerini ve dokusunu yapay zekâ tarafından üretilen metinde bulmak mümkün müdür? Bu sorunun cevabı iki şekilde değerlendirilebilir. Yapay zekâ, türlerin temasını, biçim özelliklerini, dil ve üslup özelliklerini öğretmesi sonucunda bir ürün ortaya çıkarır ya da daha önce oluşturulmuş metinlerin özelliklerine dikkat ederek farklı bir karışım oluşturur. Bu bakımdan metinlerin biçim özellikleri ve morfolojik özelliklerine ait veri setinin imkânları dâhilinde, öğrenme derinliği ile orantılı olarak bir metin ortaya çıkmaktadır. Ancak tarihsel bağlam, kültürel bağlam ve kültürel derinlik ve duyguların aktarımındaki kısıtlamalar, bu metinleri yaratımı besleyen bağlamdan kopuk ve eksik bırakmaktadır. Yapay zekanın sadece metinlerde öğrendiği durağan metinlerden -dinamik olmayan metin- üretim geliştirdiği düşünüldüğünde, sosyal çevre ve koşullar şu an için derinlemesine yer almamaktadır. Bu da ürünün derinliğini ve duygusal boyutunu anlamayı zorlaştırıyor. Yapay zekâ, öğrenme amaçlı kullanılan metinlerdeki duyguları aktarmak için kullanılan kelime ve ifadeleri algoritma⁷larında dikkate alsa bile mevcut teknolojik gelişmelerde dokuyu tıpkı bir insan gibi bir arada kullanmadığı söylenebilir. Yapay zekâ uygulamaları da ses kayıtlarından yararlanarak benzer sözlü icra metinlerini ve sözlü icralara dayalı mevcut metinleri yeniden üretmektedir. Bu üretimlerin temelini kolektif olarak oluşturulmuş folklor ürünleri oluşturmakla birlikte yeni ürünler de ortaya koyabilmektedir. Ancak burada ifade edilen yeniliğin içeriği tartışmaya açıktır. Gelenekteki performansa dayalı ürünlerin tek bağlayıcısı icracı değildir. İcranın bir disiplin olarak daha temelden incelenebilmesi için icracı, icra zamanı, icra yeri, dinleyici-izleyici ve icranın sosyo-kültürel boyutu açısından detaylara ihtiyaç vardır. Bu detaylar bilinmeden ürünün değerlendirilmesinde eksik yönler kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında yapay zekâ ile oluşturulan ürünlerde iletişimin olmaması, icra sırasında yapı üzerinde ekleme ve eksiltmelerin olmaması, duygu akışının sağlanamaması gibi durumlar söz konusu olduğu için geleneksel yaratımın taklit edilmesinde sınırlılıklar söz konusudur (Bilge Savcı, 2023:10-12).

4.1. Sözlü kültür çalışmalarında yapay zekâ

Sözlü kültür, halk edebiyatının belki de en temel bileşenlerinden oluşuyor. Masallar, halk hikâyeleri, ağıtlar ve aşıklık edebiyatının pek çok örneğini aşıklar, nesilden nesle sözlü olarak aktararak günümüze kadar getirmiştir. Ancak bu kişilerde hem dilin doğal değişimi hem de unutulmalar nedeniyle bazı kayıplar yaşanabilmektedir. Yapay zekâ, sözlü kültür varlığına katkı sağlar:

Ses Tanıma ve Sesli Metin Dönüştürme: Yapay zekâ destekli ses tanıma yazılımları, sözlü kültüre ilişkin ses kayıtlarını analiz ederek bunları metne dönüştürmektedir. Bu özellik, halk ozanları, masal anlatıcıları veya diğer sözlü anlatıcıların aktardığı hikayelerin hızlı bir şekilde yazıya aktarılmasını sağlar. Örneğin, anlatıcının konuşma ritmi, vurguları ve anlatım biçimi gibi unsurlar korunarak metin çözülebilir. Bu, değişim sırasında ortaya çıkabilecek anlam kayıplarını en aza indirmeye yardımcı olur.

İki Gezgin Ha(l)k Aşığı: Erzurumlu Emrah ve Ercişli Emrah Çalışması Ekseninde Yapay Zekânın Halk Edebiyatı Ürünlerinin İncelenmesinde Sağlayacağı Faydalar:

Yapay zekâ, Erzurumlu Emrah ve Ercişli Emrah gibi iki halk aşığı figürleri hakkında bilgi sunarken, bu ozanların halktaki yerini ve eserlerindeki edebi derinliklerini analiz ediyor. Her iki ozanın da Türk halk edebiyatında, özellikle halk şiirindeki türleri ve farklı bilgileriyle halk kültürünü temsil ettiği göz önünde

⁷ Algoritma (Logaritma), bir sorunu ya da bir problemi çözmek veya belirli bir amaca ulaşmak için gerekli mantıksal adımların tümüne denir. Belirtmek gerekir ki Yapay Zekâ yöntemlerinin başında yer alan algoritma, ismini, tarihi Özbek Hanlığının (günümüzde Türkmenistan'ın) Hive şehrinde doğmuş olan Ebu Abdullah Muhammed ibn-i Musa el-Harizmi'den (780-850) almaktadır. Harizmi kelimesinden Kharedmi-Elgaredme-Algoritma'ya geçiş sürecinde Türkçe, Arapça ve batı dillerindeki transliterasyon kuralları söz konusudur. Bkz; Keskenler, Mustafa Furkan, Eyüp Fahri Keskenler, "Geçmişten Günümüze Yapay Sinir Ağları ve Tarihiçesi", Takvim-i Vekayi, 5/2 (2017), 8-18.

bulundurarak, yapay zekâ onları birçok açıdan değerlendirebilir. Yapay zekâ çıktısı bazı genel bilgiler şöyledir:

Erzurumlu Emrah ve Edebi Üslubu: Erzurumlu Emrah (19. yüzyıl), Erzurum doğumlu bir halk aşığıdır ve Anadolu'da özellikle Divan edebiyatına yakın bir üslupla tanınır. Edebiyat ile hem halk hem de yüksek zümreye hitap edebilmiş ve klasik aşk temalarının yanı sıra toplumsal konulara da değinmiştir. Erzurumlu Emrah, klasik bir halk ozanı olmasına rağmen, Divan edebiyatından etkilendiği aruz veznini ve gazel biçimlerini sıklıkla kullanmıştır. Yapay zekâ, onun şiirlerini analiz ederek dil ve üslup açısından Erzurumlu Emrah'ın Arapça ve Farsça dilleri içeren zengin kelime dağarcığını, dizelerinde derin tasavvufi göndermeler ve halk arasında yaygın olan aşk gibi temaları inceleyebilir.

Yapay zekâ ile Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinden çıkarılabilecek kapsamlı özellikler: Tasavvuf Etkisi ve İlahiler: Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde, halk arasında derin bir sevgi uyandıran tasavvufi motifler, Allah aşkı ve ahiret gibi temalar dikkat çeker. Bu içerikler, insanların manevi değerleri güçlü bir şekilde yansıtılmıştır.

Dil ve Söz Dizisi: Aruz veznini kullanmış olsa da sade ve anlaşılır bir dili tercih etmiştir. Yapay zekâ, onun şiirlerinde halk dilini nasıl dönüştürdüğünü veya Farsça gibi dillerin nasıl yansıtıldığını analiz edebilir.

Ercişli Emrah ve Halk Dilinde Aşk Teması: Ercişli Emrah (17. yüzyıl) ise Van'ın Erciş ilçesinden çıkmış, Anadolu halk geçmişinde halk hikayeleri ile anılan bir aşıktır. Aşk, hasret ve ayrılık temalarıyla dolu halk hikayesi olan 'Emrah ile Selvihan' anlatımı, onunla özdeşleşmiştir. Ercişli Emrah, halk hikayelerinde geleneksel Anadolu aşk hikayelerini işlerken, basit ve sade bir halk dili kullanır. Yapay zekâ, Ercişli Emrah'ın şiirlerinde sade bir dil ve lirik bir üslup kullandığını, Anadolu insanının doğrudan yansıtıldığını vurgular. Yapay zekâ ile Ercişli Emrah'ın şiirlerinden çıkarılabilecek güçlü özellikleri:

Aşk ve Ayrılık Teması: Ercişli Emrah'ın halk hikayesinde Selvihan'a olan aşkını ve bu aşkın uğruna çektiği acılar, geride kalmasını sağlayan konulardır. Bu hikâyeyi yapay zekâ analiz edebilir ve anlatılarda insanların aşk ve görüş ayrılıklarına bakış açısını ortaya koyabilir.

Yapay zekânın görüldüğü kadarıyla edebiyat alanında basit bir algoritması var ve bu algoritma içinde kendilerinin özel durumları hakkında, sözlü kültür içinde görülme biçiminden söz edememektedir. Yapay zekâ aracılığıyla kültürel ürünlerin ulaşımı hızlanmış olabilir fakat karşılaştırmalı ve metinlerarası çalışmalarda henüz emekleme döneminde olduğunu belirtmek mümkündür.

Edebiyatın, müziğin ve sanatsal anlamda üretimi olmuş ürünlerin dönemine damgasını vurmuş sanatçılardan derleme çalışmalar üretmek etik ihlal sorunu yaratması da olumsuz yönlerindedir. Bir fikri, düşüncüyü geliştirmek uzun zaman alan bir iştir. Yapay zekâ bu süreyi kısaltarak bilginin ulaşımını kısaltmış, insanların özgün fikirleri üretme kapasitesini ortadan kaldırmıştır.

Yapay zekâ, halk edebiyatı süreçlerinde çok yönlü ve etkili bir araç haline geldi. Halkın zengin içerikleri, yapay zekanın metin işleme yazıları, gösterimleri, çevirileri ve analiz alanları güçlü yetenek sayesinde daha ayrıntılı ve sistematik bir şekilde incelenebilmektedir. İşte yapay zekânın halk edebiyatı çalışmalarında bazı katkıları:

1. Metin Analizi ve Sınıflandırma: Yapay zekâ geliştiricileri, büyük halk edebiyatı metinlerini tarayarak tür, tema ve motif gibi unsurları sınıflandırabilir. Örneğin, masalların veya destanların türlerini, motiflerini veya bölümlerinin özelliklerini analiz etmek için metin madenciliği yöntemleri kullanılmaktadır.

Yapay zekâ, halk edebiyatının sözlü kültür olayları ve aşık edebiyatı gibi saha çalışmalarının aralıklarında değişimlere yol açmaktadır. Bu alanlardaki yapay zekanın sonuçları, özellikle veri toplama, analiz, dağılım ve yorumlamada kendini göstermektedir.

Yapay zekâ ile oluşturulan metinlerin hikâyeye yaratma, anlatma, anlama ve hikâyelere etkili bir şekilde yanıt verme becerisi olarak “anlatı zekâsı” şeklinde değerlendirilebileceğini gösteren çalışmalar da mevcuttur (Bilge Savcı, 2023:6). Yapay zekânın folklor alanında yazılı metinlerin yanı sıra fotoğraf, resim ve video gibi görsel materyallerin yanı sıra farklı dijital kaynakların kullanımını analiz etme yeteneği ve türkü, şarkı ve diğer sözlü performansların uygun dijital betimlemesi derinlemesine analizlerin gelişmesini sağlayacaktır. Doğal Dil İşleme (NLP) olarak adlandırılan ve yapay zekânın bir alt bileşeni olan çalışma alanının gelişimindeki ana unsur, insan konuşma dilinin makineler tarafından değerlendirilebilmesini içermektedir. Bu nedenle insan dilinin bilgisayar tarafından değerlendirilebilir hale getirilmesi, kelimelerin, cümlelerin, dil yapılarının, deyimlerin özelliklerinin anlaşılması, çeviri imkânlarının sağlanması, özetleme yetenekleri, kümeleme ve sınıflandırma yapıları, duygu analizleri, diyalog analizleri gibi yapay zekâ öğrenmesinde bir unsur olarak değerlendirilmesi mümkün olabilmektedir (Adalı, 2012). Halkbilimi ile oluşturulan metinlerin derin kültürel birikimleri yansıtan metinler olduğu düşünüldüğünde; görsel, işitsel materyaller, bölgesel ve kültürel farklılıklar göz önünde bulundurulduğu takdirde faydalı bir analiz ve değerlendirme imkânı sağlayabileceği düşünülmektedir. İnsanoğlunun doğal zekâsından ve derin tecrübesinden elde edilen kalıntıların arşivlenmesi, yapısının çözümlenmeye çalışılması, depolanması gibi durumlarda teknolojiden yararlanılarak yeni bir alana yerleştirilebilmesi sağlanabilir. Sözlü, yazılı, yarı sözlü ve yarı yazılı metinlerin, ses kayıtlarının, sahadan çeşitli yöntemler kullanılarak derlenen malzemelerin arşivlenmesi ve bu arşivlerin dijital imkânlar kullanılarak tutulması ile literatürde bulunan malzemenin dijital sistem üzerinden depolanması ve analiz edilmesi mümkündür. Yapay zekânın öğrenme teknikleri ve kapasitesi çerçevesinde sözlü kültür ürünlerinin sözlü iletişim ortamından yazılı forma, sesli olanların ise sisteme yüklenmesi ile bu uzun süreçler sonrasında oluşan, biçimlenen ve şekillenen formlar anlaşılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla masal, halk hikâyesi gibi yayımlanmış metinlerin yapay zekâyâ yüklenmesi ile kurgusal özellikler, morfolojik özellikler, dil özellikleri gibi noktalardan hareketle sisteme yeni bir metin yazılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda Grimm Masalları külliyyatı yapay zekaya yüklenerek bir öğretim ağı oluşturulmuş ve kendisinden bir metin oluşturması istenmiştir. Bu sistem taklit/yapay metin üretmiştir. Bu durumda denilebilir ki, sözlü halk edebiyatı ürünlerinin icracıları ve dinleyicileri var oldukça yapay zekâ algoritması doğal üretimlerin yerini alamayacağı ve yeni varyantların hızına yetişemeyeceği görülmektedir. Bununla birlikte, teknolojinin yaratıcılık ve ifade üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Sözlü kültürde, halk aşıklarıyla ilgili yapılan çalışmaların sürdürülebilirliği yapay zekâ teknolojilerinin hızlı gelişimi sayesinde gerileyebilir, hatta aşıkların üretimini ve performansını sonlandırabilir. Yapay zekâ teknolojileri müzikal performanslara yaratıcılık katkısı sağlayabilir. Bu teknolojiler, müzisyenlere yeni fikirler sunabilir, müzikal yaratıcılığı artırabilir ve özgün müzik parçaları oluşturabilir. Ancak, yapay zekâ kullanımının bazı endişeleri de bulunmaktadır. Bu nedenle, yapay zekâ teknolojileri müzik endüstrisinde insan müzisyenlerin yerini almamalı, ancak müzisyenlerin yaratıcılık ve özgünlüklerini desteklemek için kullanılmalıdır. Tüm bunların ötesinde yapay zekâ teknolojilerinin müzik yaratımı sürecine katkısı konusunda hala birçok tartışma ve çalışma yapılması gerekmektedir. Bu tartışmaların odak noktası, yapay zekâ teknolojilerinin yaratıcılığı artırma potansiyeli ile birlikte, insan faktörünün rolü, etik ve fikri mülkiyet hakları gibi konular olmalıdır (Börekçi ve Sevlî, 2023:78-81).

Sonuç ve öneriler

Aşık ve aşıklık geleneği günümüzde azalmış olsa da hala devam etmektedir. Özellikle Erzurum ve Erciş aşıkları günümüz aşıklık geleneğini yaşatan önemli yörelerdendir. Aşıklık geleneğine dair geçmişte sözlü kültürden yazıya aktarılmış bilgilerin çok yönlü araştırılması gerekmektedir. Google arama

motorunda Erzurumlu Emrah⁸ ile Ercişli Emrah⁹ temsili resimleri ellerinde sazlarıyla belirlemiştir. Ayrıca Erzurumlu Emrah'ın bir dizesinde *“bir daha saz almam ele”* ifadesi yer almaktadır. Daha önce saz çaldığı rivayetlerini bu dize ile kanıtlamaktadır. Saz çalmanın aşıklığın önemli göstergelerinden olduğu görülmektedir. Halk şiirinin hak aşıkları (tasavvuf) araştırmacıları ise hak aşıklığı şiirlerinin meclislerde söylenme ve çalınmasının uygun olmadığını belirtmişlerdir. Sözlü kültür çalışmalarında dünyevi aşkın ilahi aşkla sonlanabileceğiyle ilgili çeşitli hikâye ve destanlar üretilmiştir. Dolayısıyla kaynaklarda birbirinden çok farklı gösterilmeye çalışılan iki aşığın hem hak hem de halk aşıklığı yönü olduğu ve Erzurumlu Emrah'ın, Ercişli Emrah'dan etkilenmiş olduğu şiirlerindeki benzer yönlerden anlaşılmaktadır.

Bu karşılaştırmalı durum araştırmasını içeren makalede, Erzurumlu ve Ercişli Emrah'ın hak ve halk aşıklığı yönlerinin, literatürde nasıl görüldüğünün irdelenmesi üzerine oluşturulmuştur. Bu doğrultuda araştırma problemi belirlenmiş ve alt problemlerde durum incelenerek literatür karşılaştırmalı özetlenmiştir. Sözlü kültür ortamından iki aşıkla da görüşme neticesinde iki aşığın benzer yönlerinin fazla olduğu görülmüştür. Erzurumlu Emrah'ın bir dörtlüğünde görüldüğü gibi Erzurumlu Emrah, Ercişli Emrah'dan haberdardır ve Ercişli Emrah'ı önemli bir âşık olarak görmektedir. Ercişli Emrah rivayetlerini derleyen Bali'ye göre de Ercişli Emrah'ın mutasavvıf yönü bulunmaktadır. Köprülü ilk zamanlarda Ercişli Emrah'ın varlığını kabul etmeyerek başka bir Emrah'ın var olabileceği arayışına girse de daha sonra edindiği bilgiler doğrultusunda bâdeli âşık olduğu kanaatine varmıştır. Aşıklığın gereği olan diyar diyar gezme unsuru iki aşık için de söylenebilmektedir. *Hak, halk aşıklığı* ise tartışmalı durmakla birlikte Ercişli Emrah'ın hikâyelerinden anlaşıldığı kadarıyla hak aşıklığı da rüyasında pir elinden bade içmesi, içilen zehrin pir elinde panzehir olması, ilahi bir kudret sayesinde ölümden kurtulmuş olması ve çeşitli mekânlarda dua edip namaz kılması epizotlarına bağlanabilir. Erzurumlu Emrah'la ilgili geniş bir araştırma yapılmasına rağmen Ercişli Emrah gerçeği yazılanların ötesine geçilememektedir. İki aşığın da benzer yönleri çok fazladır fakat Ercişli Emrah, tarih itibarıyla daha erken bir dönemde yaşamış olmasından kaynaklı Erzurumlu Emrah'ın Ercişli Emrah'dan etkilenmiş olma ihtimali yüksektir. İki aşığın da hak aşıklığı yönü irdelendiğinde rüya motifi görülmekle birlikte Erzurumlu Emrah aktarımlarında bu hususa yeterince değinilmemiştir. Yazılı kaynakların birbiriyle tutarlı bilgiler vermedikleri görülmektedir.

Sözlü kaynak kişilerden Erzurumlu Rahim Sağlam ve Ercişli Ahmet Poyrazoğlu hem dini hem de dindışı yönlerinin şiirlerine yansıdığını belirterek, hikâye ve anlatılardaki dini/dindışı motif ve unsurların dikkate alınarak aşıkların değerlendirilmesi gerektiğini belirterek, *iki aşığın da hem hak hem de halk şiiri yazma kabiliyeti vardır. İki aşıkta da zaman zaman hem halk hem de hak aşıklığına geçiş yaşanmıştır*, diye düşüncelerini aktarmışlardır.

Bu bilgilerin yapay zekâ tarafından taranarak bize sunulmasının imkânı olmadığı görülmüş, sözlü kültürün doğaçlama dinamik yapısına etki edemediği ve dönem ruhuna uygun veriler sunamadığı tespit edilmiştir.

Yapay zekâ ile edebiyat ve sanat çalışmaları kısıtlı bir bilgi aktarımının henüz ötesine geçememiştir. İki ha(1)k aşığı konusunda gerçekleştirdiğimiz literatür ve saha çalışmasında karşılaştırmalı şiir ve söylem analizi konusunda bilgilerin spesifik olması dolayısıyla anlamlı sonuçlara ulaşılamadığı görülmektedir. Yapay zekâ destekli Erzurumlu Emrah ve Ercişli Emrah'ın TRT arşivine kazandırılmış olan eserlerinin bir analizi yapılabilir. Bu analiz, ozanların eserlerinin içeriksel, üslupsal ve dilsel özelliklerini ortaya koymak, halk edebiyatındaki yerlerini detaylıca incelemek ve TRT arşivindeki kayıtlı yayınların halkla katkılarını görmek açısından oldukça değerlidir. Yapay zekâ, metin madenciliği ve doğal dil işleme (NLP) gibi tekniklerle şiirlerin detaylı incelenmesini sağlar. İşte bu süreçte sürdürülebilir bazı analizler:

⁸ Erzurumlu Emrah temsili resim için bkz; https://uidder.org/erzurumlu_emrahin_hikayesi_bizim_hikayemiz.htm (Erişim Tarihi: 17.10.2024).

⁹ Ercişli Emrah temsili resim için bkz; <https://www.turkudostlari.net/kimdir.asp?kim=78> (Erişim tarihi: 17.10.2024)

1. Dil ve Üslup Analizi Yapay zekâ, metinlerde kullanılan kullanımlı, deyimleri ve üslubu analiz ederek ozanların dil ortaya çıkması ortaya çıkabilir. Erzurumlu Emrah'ın aruz vezni ile yazdığı şiirlerin kelime seçimleri, kullanılan Arapça ve Farsça harfleri, Divan edebiyatı etkisi ve tasavvufi temalar belirgin bir şekilde incelenebilir. Buna karşılık, Ercişli Emrah'ın sade, halk diliyle ve hece vezni ile yazdığı aşk şiirlerinde hangi halk dili unsurlarının öne çıktığı analiz edilebilir. Bu analizler, TRT arşivindeki kayıtlı eserlerde Erzurumlu Emrah ve Ercişli Emrah'ın üslup farklılıklarındaki ve benzerliklerini ortaya koyacaktır. Yapay zekâ, bu tür analizlerde şu aşamaları takip edebilir:

Söz Dizimi ve Kelime Seçimi Analizi: Ozanların kelime seçimleri, şiirlerin ifade gücü ve halkla olan ilişkisini gösterir. Erzurumlu Emrah'da tasavvuf etkilerinin ve Divan edebiyatı kalıplarının; Ercişli Emrah'ta ise halkın gündelik hayatından seçilmiş, daha basit kelimelerin ön planda olup olmadığı analiz edilebilmektedir.

Araştırmacılara yönelik öneriler

Aşık şiirlerinden yola çıkarak bireysel ve kültürel bilgiler elde edilebilmektedir. Bunun dışında dinamik sözlü kültürden yazılı kaynaklardaki bilgiler karşılaştırılarak halkın geçmişteki kişiyi ve anlatısını nasıl değerlendirdiği öğrenilebilir ve çoğalan varyantların tarihsel kronolojisi yapay zekâ aracılığıyla kısa zamanda oluşabilir.

İki aşığın bestelenen çok fazla şiiri TRT repertuarına kazandırılmıştır. İki aşığın bestelenen eserlerinden yola çıkarak şiirlerinin müzikal yönü incelenebilir ve bu müzikal yönlerin dini-dindışı yönleri, bestekarların onları nasıl duyumsadığı müzikal eser analizi yoluyla tespit edilebilir. Bu alandaki detaylı çalışmalara vesile olan *Ercişli Emrah ile Selvi Han* hikâyesi tarihi-dinî vakıaların geniş yer tuttuğu, dönemin sosyo-politik durumunu aydınlatan ilk araştırmalardan biri olması sebebiyle araştırma alanının farklı disiplinlerden incelenmesi gereğini doğurmaktadır. Tüm bu bilgilerin anlamlı olması bir yana halk hikâyeciliğinin bu çalışmayla başladığı unutulmamalıdır. Özellikle teolojik açıdan bir incelemenin yapılması ve tarih kitaplarındaki menkıbelerin incelenmesiyle Ercişli Emrah hakkında farklı gerçekler gün yüzüne çıkabilir. Dijital kültürün avantajlarından faydalanarak, yapay zekâ algoritması yardımıyla bu işlemler detaylı ve kısa zamanda incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Adalı, E. (2012). Doğal dil işleme. Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi, 5 (2).
- Akdemir, İ. (2011). Erzurumlu Emrah'ın Hayatı ve Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Alptekin, A. Berat (2004), Palandöken'in Zirvesindeki Âşık; Erzurumlu Emrah, Ankara: Akçağ yayınları.
- Arf, C. (1959). Makine düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir?. Atatürk Üniversitesi - Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi No: 1, Erzurum, 91-103.
- Artun, E. (1996), Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymani, Hakan Ofset, Adana.
- Artun, E. (2015). Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Adana: Karahan Kitabevi.
- Bali, M. (1973). Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi, Ankara: Baylan Matbaası.
- Barr, A. and Feigenbaum E. A. (ed.) (1981). The hand book of artificial intelligence. v. I, USA: William Kaufman, Inc. California.
- Bilge, Savcı, E. (2023). Evaluation Of Texts Produced By Artificial Intelligence In Terms Of Folklore, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 41, 1-14.
- Boratav, P. N. (1982). Folklor ve Edebiyat, İstanbul: Adam Yayınları.

- Börekçi, A, Sevli, O. (2023). Müzik Performansında Yaratıcılık: Yapay Zekâ Bunun Neresinde?, *Güzel Sanatlar Üzerine Güncel Konular ve Araştırmalar* (Editör: Merve Kaplan), Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Çakmak, S. (2017). Ercişli Emrah Şiirlerinin Müzikal Yapı Özellikleri ve Bölge Kültürüne Tesiri, *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, İnönü University Journal of Culture and Art Cilt/Vol. 3 Sayı/No. 2*, 14-30
- Çobanoğlu, Ö. (1999), *Osmanlı Devleti'nde Türk Halk Kültürünün Değişim ve Dönüşüm Dinamikleri*, Osmanlı, Kültür ve Sanat C.9 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Aşık Tarzı Kültür geleneği ve Destan Türü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Feyzioğlu, N. (2006). Erzurumlu Emrah'ın Derlenmiş ve Bestelenmiş Eserleri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 257-265.
- Günay, U. (2008). *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Güzel, A. (2012). *Dini-Tasavvufi El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. Fuad (2004). *Saz Şairleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mete, M. H. (2023). Sosyal Bilimlerde Büyük Veri Analitiği, Yapay Zekâ ve Makine Öğreniminin Kullanımı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı:1.
- Özarlan, M. (2001). *Erzurum Aşıklık Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parker, I. (2002). Discourse analysis. P. Banister., E. Burman., I. Parker., M. Taylor., C. Tindal. In. *Qualitative Methods in Psychology: A Research Guide*. (pp.92-108). Buckingham: Open University Press
- Rabunal, J. R., at al. (2009). *Encyclopedia of artificial intelligence*. USA: IGI Global.
- Sakaoğlu, Saim (1986). "Emrah'ın Hayatı ve Hakkında Yapılan Yayınlar", *Erciyes*, sa.101.
- Sezen, L. (1997), *Erzurumlu Emrah'ın Şiirlerinde Aşk ve Gurbet (Teorik Bir Yaklaşım)*, Erzurum'da düzenlenen "Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu Emrah" Adlı Sempozyumda yapılan konuşmanın metni, aktaran; Akdemir (2011).
- Singer, P. W. and Brooking, E. T. (2018). *LikeWar: The Weaponization of Social Media*, Boston, New York: Eamon Dolan Books.
- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*, 49, 433-460.

Teşekkür

Çalışmada, iki aşıkla ilgili bilgilerini ve gelenekteki sözlü aktarımları bizden esirgemeyen Erzurumlu Rahim Sağlam ve Van/Ercişli Ahmet Poyrazoğlu'na çok teşekkür ediyorum.

Yazarların Katkıları: Bu makalenin yazımında tek yazar sorumludur.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Telif Beyanı: Yazar, çalışmalarının telif hakkını Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisine devretmektedir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır. Saha çalışması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik kurulundan karar: 24.06. 2024, tarihinde 2024/12 kararla izin alınmıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH

THE IMPACT OF MODERN TECHNOLOGIES ON EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN ECONOMIC THEORY AND ECONOMIC PRACTICE¹

EKONOMİ TEORİSİNDE VE EKONOMİ PRATIĞİNDE MODERN TEKNOLOJİLERİN İSTİHDAM VE İŞSİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Prof. Dr. Eugeniusz KWIATKOWSKI²
Assoc. Prof. Dr. Mehmet BÖLÜKBAŞ³

ABSTRACT

The aim of the paper is to identify changes in the labour markets resulting from the use of new technologies. The basis for the analysis are theoretical and empirical findings in economic theory and data about the development of new technologies and their employment effects. The article shows how the views of economic theory on the impact of new technologies on the labor market have developed, starting from classical economics until recent times. In particular, views were highlighted that saw the effect of displacing the labor force and the effect of creating new jobs. The analysis indicates that application of the task-based approach to study labour demand enables better identification of transition channels of modern technology on the size and structure of labour demand. In the empirical analysis of the paper, panel causality test was conducted with data for the period 2000-2023 for 11 Central and Eastern European (CEE) countries. The empirical research did not confirm the alarmist predictions about the possibility of high technological unemployment as a result of technical progress. However, changes in the structure of labour demand are evident. According to the causality test results, technological development appears to be particularly associated with total employment, youth employment and youth unemployment.

Keywords: Modern technologies, Employment, Unemployment, Labor Market.

JEL Codes: O33, E24, B23

ÖZET

Bu çalışmanın amacı modern teknolojik gelişmeler ile birlikte işgücü piyasasında oluşan değişiklikleri incelemektir. Bu kapsamda literatürde yer alan teorik ve ampirik bulgulara dayanılarak modern teknolojilerdeki gelişmelere ve bunların işgücü piyasasına etkilerine yer verilmiştir. Yeni teknolojilerin işgücü piyasası üzerindeki etkilerine yönelik görüşler klasik iktisadi düşünceden günümüze kadar farklılaşmakta ve işgücü yapısındaki değişiklikler ile yeni işler yaratılmasının etkilerini savunan görüşlerin literatürde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan literatürde konuya yönelik yapılan analiz bulguları modern teknolojiye gelişmelerin işgücü talebinin büyüklüğünü ve yapısını etkilediğini de göstermektedir. Bu çalışmada ampirik bir analize de yer verilerek 11 Orta ve Doğru Avrupa ülkesi için 2000-2023 dönemine ait veriler ile panel nedensellik testi gerçekleştirilmiş ve teknolojik gelişmelerin istihdam ve işsizlik ile nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgular teknik bir ilerlemenin sonucu olarak yüksek teknolojik işsizlik olasılığı hakkındaki öngörülerini doğrulamakla birlikte işgücü talebinin yapısındaki değişikliklere açık olduğunu göstermektedir. Çalışmanın nedensellik testi bulguları ele alınan pek çok ülkede teknolojik gelişmelerin toplam istihdam, genç istihdam ve genç işsizliği ile nedensellik ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern teknolojiler, İstihdam, İşsizlik, İşgücü Piyasası.

JEL Kodları: O33, E24, B23

¹ This study is an expanded version of the study titled "The Impact of Modern Technologies on Employment and Unemployment in Economic Theory And Economic Practice " which was presented as an abstract at the 1st International WriteTec Congress on Social and Health Sciences in the Age of Artificial Intelligence.

² Warsaw University of Technology, Colleague of Economics and Social Sciencies, Poland, eugeniusz.kwiatkowski@pw.edu.pl ORCID: 0000-0001-9030-1664

³ Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Political Science, Department of Economics, Türkiye, mbolukbas@adu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9770-069X

INTRODUCTION

In the first decades of the 21st century, labor markets face a number of challenges. These challenges include, first of all, modern technologies that increasingly impact economies and labor markets. The current technological revolution is characterized by an increasing degree of automation and, more recently, the use of Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning. It is also reflected in the increasing number of industrial robots used in the economy.

The basic aim of this study is to present changes in employment and unemployment caused by the use of modern technologies, which have been proposed in economic theories and which can be observed in economic practice. The basis of the analyses carried out are primarily theoretical findings and results of empirical research in economic literature and trends occurring in reality in the field of modern technologies and contemporary labor markets.

The order of considerations in the article is as follows. Part 1 is focused on the impact of modern technologies on the level of employment and unemployment in economic theory, while part 2 presents new technologies and changes in employment structure on changes in the employment structure, part 3 contains trends in the development of modern technologies and some of their consequences on contemporary labor markets. Lastly, part 4 includes panel data analysis and findings, part 5 draws conclusions from the analyses performed.

1. MODERN TECHNOLOGIES AND THE LEVELS OF EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT

In the analyses of the impact of technological changes (technical progress) on employment and unemployment undertaken in economic theory, two main directions can be distinguished: the impact on the size of employment and unemployment and the impact on the structures of these categories. Both directions of analysis have already a history in economics, and especially the first direction of research was and still is accompanied by strong controversies.

1.1. Theoretical hypotheses

Already in the times of classical economics, there were different views on the effects of the use of machines on the situation on the labor market. Adam Smith emphasized the beneficial consequences of the use of machines (Smith, 1954, pp. 101-104 and 435), while David Ricardo put forward the view that the use of machines tends to reduce the demand for workers and create an "excess population" (Ricardo, 1957, p. 454). Using modern terminology, it can be said that Ricardo saw the effect of displacing labor as a result of the use of machines (Ricardo, 1957, p. 457). It can be assumed that Ricardo accepted the view that technological unemployment arises as a result of technical progress.

The dispute over the effects of technological progress on employment and unemployment was also present in later economic investigations. In R. Solow's neoclassical model of economic growth, technical progress was treated as an important factor in production growth (Tokarski, 2005, pp. 20-27), while J. Schumpeter (1934) drew attention to product and process innovations that had an impact on employment and unemployment. He saw product innovations as a source of job creation as a result of technical progress, and process innovations as a "creative destruction" of jobs. Although representatives of neoclassical economics noticed the displacement of labor from the production process by technical progress, they strongly emphasized mechanisms compensating for the decline in employment in a free market economy (Vivarelli, 2007) and believed in the beneficial properties of technical progress, also on the labor market.

This faith began to be increasingly questioned by the experience of labor markets, as well as the development of Keynesianism, which was critical of the achievements of neoclassical economics. John Maynard Keynes (Keynes, 1931) predicted that although new technologies would ensure a constant

increase in per capita income in the 20th century, they would also result in technological unemployment resulting from the replacement of people by machines. The vision of the "end of work" presented by J. Rifkin (2001) has gained great popularity. This work opened the field to a broader theoretical debate on the impact of modern technologies on the labor market, which developed at the beginning of the present century. David H. Autor, Daron Acemoglu and Pascual Restrepo play important roles in this debate.

The concept of the task approach in the analysis of employers' decisions regarding the demand for labor was important for the development of this debate (Autor, Levy & Murnane, 2003; Acemoglu & Restrepo, 2018). The essence of this concept is the statement that manufactured products are the result of a combination of specific tasks performed by factors of production, in particular by labor and capital. Some tasks performed by the labor force can be automated through the use of modern technology, while others cannot. Therefore, when modern technologies are implemented, some tasks previously performed by the labor force begin to be performed by capital, the so-called displacement effect, which results in the replacement of labor by machines and a reduction in demand for labor and employment (Acemoglu & Restrepo, 2018; Acemoglu & Restrepo, 2019). In addition to the displacement effect, the authors of the analysed concept note a number of mechanisms compensating for the decline employment. This is primarily about the effects of productivity and labor reabsorption (in the original - reinstatement) (Acemoglu & Restrepo, 2019), which increase the demand for labor.

Thus, some effects, especially the displacement effect, work towards reducing the demand for labor, while others, especially the effects of productivity and the creation of new tasks (reinstatement effect), increase the demand for labor. The authors of the discussed concept do not clearly predict the direction of changes in the demand for labor under the influence of new technologies, but they tend to believe that in the future the effects of displacement may dominate the compensatory effects, as a result of which technological unemployment may arise, while the demand for labor and the level of employment may decline. (Acemoglu & Restrepo, 2019).

1.2. Empirical findings

The problem of the impact of modern technologies on the development of employment and unemployment has been repeatedly addressed in empirical research. In their widely cited work, Frey and Osborne (2017) attempted to estimate the vulnerability of employment to computerization in the United States economy. As a result, they found that 47% of all workers in the US economy work in jobs where humans could be replaced by computers within the next 10-20 years. From this they concluded that there is a real possibility of technological unemployment in the American economy in the near future.

Frey and Osborne's estimates were heavily criticized. Arntz, Gregory, and Zierahn (2016) conducted their own assessments of the risk of workplace automation in 21 OECD countries. These estimates show that the risk of automation is significantly lower, as it amounts to, among others: 6% of jobs in Korea, 7% in Poland, 9% in the USA and 12% in Austria (Arntz, Gregory & Zierahn, 2016). On this basis, they concluded that the use of new technologies does not pose a risk of technological unemployment, but the risk of automation is relatively high when performing manual activities.

A number of empirical studies were also conducted by D. Acemoglu and P. Restrepo. analysing the evolution of labor demand in the USA after World War II, they observed a slowdown in the growth of labor demand after 1990, and even stagnation after 2000. They stated that further automation will rather reduce the role of labor in production processes (Acemoglu & Restrepo, 2019).

The presented short review of empirical research shows that previous alarmist predictions about the possibility of high technological unemployment as a result of the use of modern technologies have not been confirmed in most studies. Most studies, however, noted a slowdown in growth and even stagnation of labor demand under the influence of new technologies, which suggests the possibility of negative trends in employment changes in the future.

2. NEW TECHNOLOGIES AND CHANGES IN EMPLOYMENT STRUCTURE

2.1. Theoretical hypotheses

Research on the impact of modern technologies on changes in employment structures also has a history in economics. Initially, they focused on changes in employment structures by sectors and industries, then by qualifications and occupations, and recently by tasks.

The first interesting comments on changes in the employment structure across sectors can be found in Adam Smith, who saw the need to move the labor force from agriculture to industry and then to trade in the process of increasing the country's wealth, which implied changes in the employment structure according to economic sectors. He treated these changes as the result of the "natural course of things", related to changes in the structure of consumption (Smith, 1954, vol. I, pp. 215-230 and 456-487).

Similar regularities related to the movement of labor in economic development from agriculture to industry and then to trade were noticed by F. List, who distinguished development stages based on the degree of development of individual fields of activity, including: agricultural stage, agro-industrial stage and agro-industrial-commercial stage. In F. List, the idea appears that the movement of labor from agriculture to industry and then to trade is the result of technical progress displacing labor from agriculture (List, 1922, pp. 63, 215 and 246).

The fundamental role of technical progress in shaping changes in the three-sectoral employment structure was emphasized by Jean Fourastie. While examining the process of economic evolution of societies, he drew attention to the tendencies of a decline in the share of agricultural employment, an increase and then decline in the share of industrial employment, and a continuous increase in the share of service employment along with economic development. Fourastie saw the reasons for these transformations in the impact of technical progress, which displaces labor from individual sectors with unequal force, because the dynamics of technical progress and the increase in labor productivity in the agricultural sector are moderate, in the industrial sector they are strong, and in the service sector they are weak or non-existent (Fourastie, 1954, pp. 126-137; Fourastie, 1972, p. 185).

At the end of the 20th century, research on changes in employee qualification structures became an important direction in the analysis of changes in employment structures under the influence of modern technologies. A number of arguments were highlighted in favour of increasing the share of highly qualified employees in this situation, primarily that highly skilled employees are the creators of these technologies and, moreover, they are necessary to operate the implemented technologies (Cahuc and Zylberberg, 2004, pp. 588-590; Bosworth, Dawkins and Stromback, 1996, pp. 143-146). The dominant theoretical concept that explained changes in the skill structure of employment was the theory of technical change favouring high skills (SBTC - Skill-Biased Technical Change), which assumed a shift in labor demand towards positions requiring relatively high skills.

At the beginning of the 21st century, the concept of Routinization-Biased Technical Change (RBTC) became more popular in economic literature, and was developed on the basis of a task-based approach to labor demand (Autor, Levy & Murnane, 2003). In this concept, the structure of employees is analysed not through the prism of professions, but through the tasks performed. These tasks are classified into non-routine groups (analytical, personal and manual) and routine groups (cognitive and manual). According to this concept, automation should replace routine tasks (both manual and cognitive), but should be complementary in the case of analytical and personal non-routine tasks.

2.2. Empirical findings

Empirical analyses for highly developed countries indicate that changes in the structure of labor demand are consistent with the RBTC hypothesis, i.e. the implementation of computers and robots reduces the demand for employees performing routine tasks (Acemoglu & Autor, 2011; Goos & Manning, 2007).

Slightly different results were obtained when examining a similar problem in the transformation countries of Central and Eastern Europe. It turned out that in these countries, automation does not lead to a decrease in demand for employees performing routine cognitive tasks, but on the contrary - it leads to an increase in demand (Gajdos, Arendt, Balcerzak & Pietrzak, 2020; Hardy, Keister & Lewandowski, 2018). This was explained by the relatively low degree of automation, the increase in the level of schooling in society (Arendt & Grabowski, 2019), as well by the low level of wages and labor costs in these countries.

3. TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MODERN TECHNOLOGIES AND LABOR MARKETS

The place of modern technologies in human life is becoming more and more evident every passing day. Modern technological developments in many areas from agriculture to industry, from education to health, from labor markets to energy markets make life easier and improve the lives of societies. New technologies that show their effects in many areas of the economy can also shape the labor market, and in this context, total employment and total unemployment, as well as youth employment and youth unemployment, can be affected by technological developments.

In this part of the study, current developments in modern technology and employment and unemployment, which are important elements of the labor market, are included. A recent report prepared by the World Economic Forum (2024) included the Top 10 Technologies of 2024 and developments in industries providing funding in technological areas. In line with this report, some industries and the amount of funding provided are listed in the table 1 below.

Table 1: Leading-edge industries

Leading-edge industries				
Industries with the most funding in integrated sensing and communication from 2021-2023				
Internet (\$3.9 billion)	Electronics (\$2.4 billion)	Mobile and telecommunications (\$1.2 billion)	Computer hardware (\$412 million)	Software (\$250 million)
Industries with the most funding in AI for scientific discovery from 2021-2023				
Internet (\$66.5 billion)	Software (\$24.1 billion)	Healthcare (\$10.3 billion)	Computer hardware (\$4.3 billion)	Industrials (\$4.2 billion)
Industries with the most funding in privacy-enhancing technologies from 2021-2023				
Internet (\$5.1 billion)	Software (\$1.7 billion)	Electronics (\$1.5 billion)	Healthcare (\$429 million)	Industrials (\$189 million)

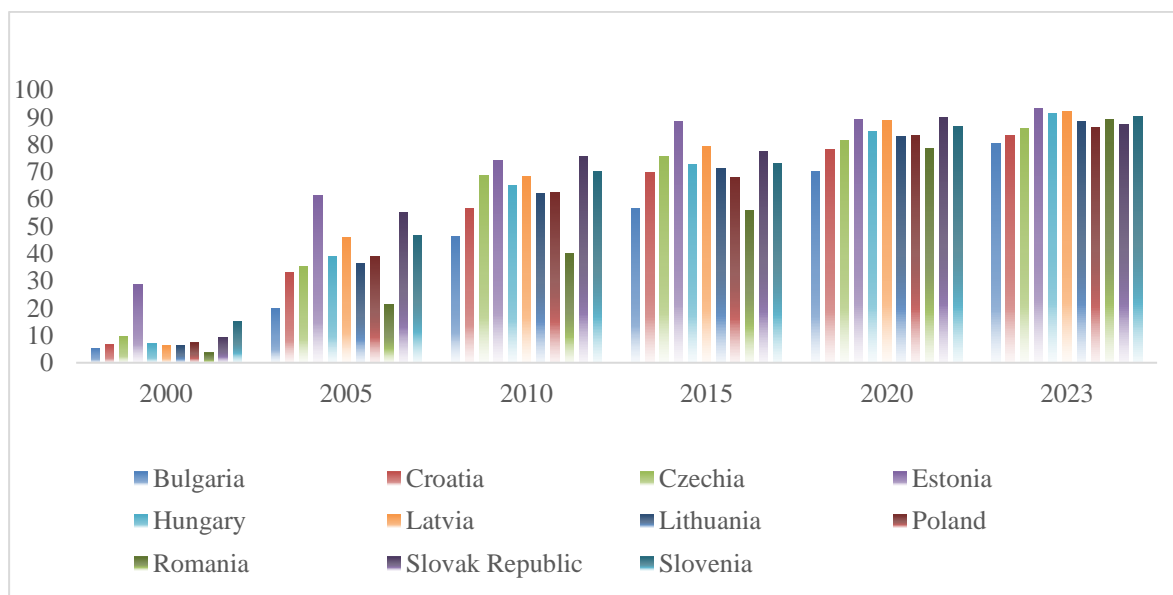
Source: World Economic Forum (2024).

There is a rapid improvement in technological developments prepared to improve the current situation of the world. As can be seen from table 1, funds related to the internet in the leading-edge industries,

are quite high. In the 2021-2023 period, the areas with the highest funds after the internet were observed as software, electronics, healthcare, mobile and telecommunications, computer hardware and industrials.

As United Nations (2024) said, modern technological developments, especially seen in the last twenty years, bring new transformations in societies. With these new transformations, for example, artificial intelligence-supported technologies in the health sector easily detect various diseases and help save lives. Virtual learning environments are being successfully created in the field of education and distance learning methods are developing every day. On the other hand, access to public services is becoming easier and bureaucratic procedures can be reduced through blockchain-supported systems. However, it is still not possible to say that everyone benefits equally from these developments in modern technologies. Especially women, the elderly, disabled people and those who are in minority groups, the poor and those living in remote areas can fall behind in modern technological developments. Globally, the proportion of women using the Internet lags behind that of men (12% lower). This gap is narrowing in many regions between 2013 and 2017 period, and widened from 30% to 33% in the least developed countries.

The rates of individuals using the internet are used in many studies as an important variable for understanding modern technological developments and the situation of countries is monitored with this data expressing information communication technologies. This study also focuses on the rates of individuals using the internet in CEE countries and attempts to explain the situation of countries in information communication technologies with this rate. For this reason, here are individuals using the internet rates of CEE Countries by year. This indicator is presented in the figure 1 below.

Figure 1: Individuals Using the Internet Rates of CEE Countries, 2000-2023 (% of population)

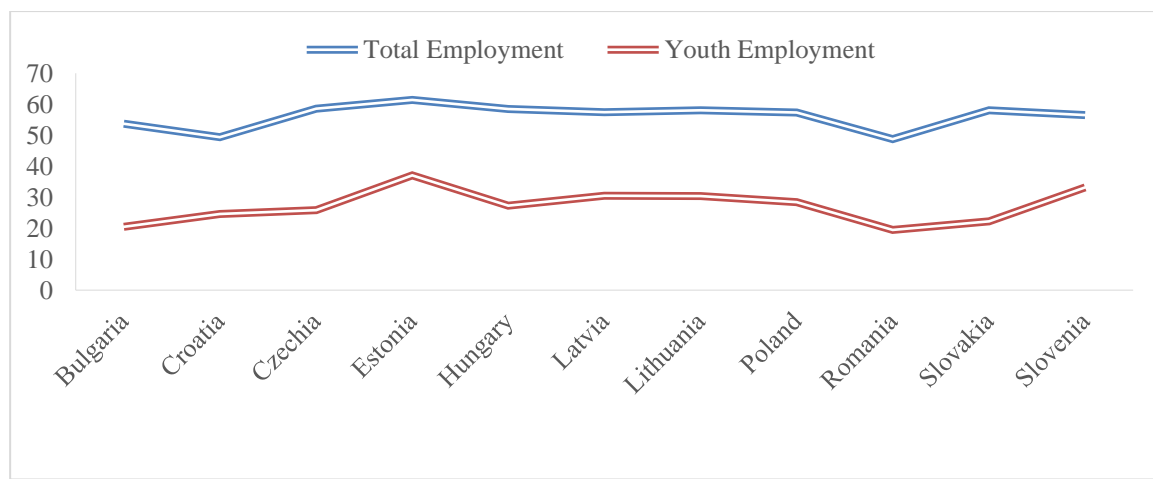
Source: World Bank (2024).

As can be seen in Figure 1, there is a significant development in the number of individuals who use the internet in 2020 and 2023 compared to 2020. When this graph, which shows individuals using the internet rates of CEE Countries (% of population), is examined in detail, it is understood that Estonia, Latvia and Hungary have the highest rates, respectively, while Bulgaria, Croatia and Czechia have the lowest rates. Considering that the internet use variable is an important measure of information and communication technologies, it can be considered that it shows the developments of the countries in this

area. However, of course, internet use is not the only variable representing information and communication technologies, and it may also be useful to examine other technological developments, research in R&D and patents applications in countries.

Considering that technological developments in countries deeply affect the structure, economic and social dynamics of the labor market, it can be stated that changes in employment type and occupational preferences, skill areas, productivity and income structure are inevitable. In this regard, Graetz, Restrepo, and Skans (2022) said that technological developments actually bring different types of skills to the labor market. These authors state that this situation has also occurred quite rapidly with modern technologies such as machine learning and robotics in recent years. Indeed, in the last 40 years, technological developments have brought significant changes to the wage and occupational structures of the economy, systematic changes have occurred in the types of skills demanded by companies, and decreases have occurred in the share of income falling to the labor force. On the other hand, the labor market has a dynamic structure and if the technological developments are not adapted, the unemployment rate increases especially among the youth in the labor market and insufficient employment may occur. As Atalay et al (2018) emphasize, the use of information and communication technologies is becoming more important. Especially with the recent developments in the field of software, the rate of time spent by employees using information and communication technologies has increased significantly in the last half century and this shows the importance of modern technologies in the labor market.

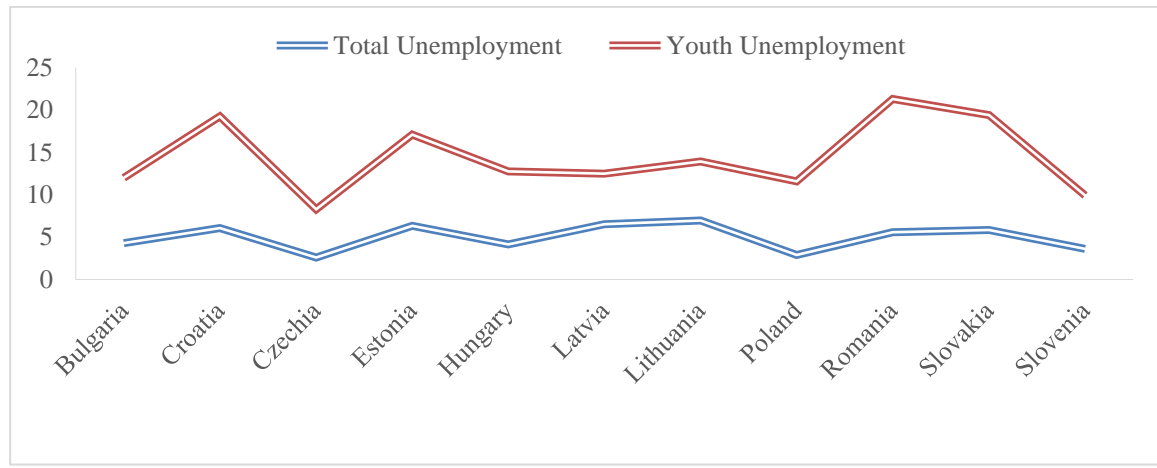
Since this study examines the impact of modern technological developments on employment and unemployment and CEE countries are selected as a sample, employment and unemployment developments in these countries are also included. The figures below present total and youth employment data and total and youth unemployment data for 2023.

Figure 2: Total Employment Rates and Youth Employment Rates of CEE Countries, 2023 (%)

Source: World Bank (2024).

According to data from the World Bank (2024), the highest total employment to population ratio (15+) (modelled ILO estimate) in 2023 appears to be in Estonia (61.3 %). In terms of total employment, Estonia is followed by the Czech Republic (58.5 %), Hungary (58.4 %), and Lithuania (58.1 %). The ranking changes slightly in youth employment. When looking at employment to population ratio, (ages 15-24) (modelled ILO estimate), Estonia is again the first country, followed by Slovenia, Latvia and Lithuania, respectively.

Figure 3: Total Unemployment Rates and Youth Unemployment Rates of CEE Countries, 2023 (%)

Source: World Bank (2024).

In this study, the World Bank's unemployment, total (% of total labor force) (modelled ILO estimate) data were used to examine the developments in total unemployment and youth unemployment in the countries considered. When the countries are evaluated in terms of total unemployment, while Lithuania (6.9 %) and Latvia (6.5 %) have the highest total unemployment rates in 2023, Czechia (2.5 %) and Poland (2.9 %) have the lowest total unemployment rates. On the other hand, the data show that the highest youth unemployment rates in 2023 are in Romania (21.3 %), Slovakia (19.4 %), Croatia (19.2 %) and Estonia (17 %), while the lowest youth unemployment rates are in Czechia (8.2 %) and Slovenia (9.9 %).

4. PANEL DATA ANALYSIS AND FINDINGS

In this part of the study, the causality relationship between employment-unemployment and technological development was analysed for 11 Central and Eastern European (CEE) Countries (Bulgaria, Croatia, Czechia, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia, and Slovenia) using data from 2000 to 2023. The time period was determined according to the availability of data. The study focused on the relationships between total employment-total unemployment, as well as youth employment-youth unemployment, and technological development. The data set used in the econometric analysis for the period 2000-2023 for 11 CEE countries is presented in the table 2 below.

Table 2: Full Description of Variables

Variables	Code of Variables	Description of Data
Total Employment	TEM	Employment to population ratio, 15+, total (%) (modeled ILO estimate)
Total Unemployment	TUN	Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)
Youth employment	YEM	Employment to population ratio, ages 15-24, total (%) (modeled ILO estimate)
Youth unemployment	YUN	Unemployment, youth total (% of total labor force ages 15-24) (modeled ILO estimate)
Technology	TEC	Individuals using the Internet (% of population)

Source: World Bank (2024).

Within the study, the total employment rate is defined as EM and means employment to population ratio, 15+, total (%) (modelled ILO estimate), the total unemployment rate (UN) is defined as unemployment, total (% of total labor force) (modelled ILO estimate), youth employment rate (YEM) shows employment to population ratio, ages 15-24, total (%) (modelled ILO estimate), the youth unemployment rate (YUN) is the number of the total youth unemployment (% of total labour force ages 15-24) (modelled ILO estimate) and technological development is defined as TEC and means individuals using the internet (% of population)¹. All data have been extracted from World Bank's (2024) Data Bank and the following 4 models were created with these data.

Models

$$\text{Model 1: } TEM_{it} = \delta_{1i} + \delta_{2i}TEC + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } TUN_{it} = \alpha_{1i} + \alpha_{2i}TEC + u_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } YEM_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}TEC + v_{it} \quad (3)$$

$$\text{Model 4: } YUN_{it} = \theta_{1i} + \theta_{2i}TEC + \mu_{it} \quad (4)$$

In equations (1), (2), (3) and (4), i stands for the countries ($i=1, 2, \dots, 11$), t denotes time period ($t=2000, 2001, 2002, \dots, 2023$), $\delta_{1i}, \alpha_{1i}, \beta_{1i}$ and θ_{1i} are constant terms, $\delta_{2i}, \alpha_{2i}, \beta_{2i}$ and θ_{2i} are, respectively, the parameters of technological developments that express the effect to total employment, total unemployment, youth employment, and youth unemployment.

¹ In many studies in the literature, this variable has been used as an index of modern technology or technological development. Therefore, it was preferred in this study.

As can be understood from the models presented above, the first panel data model focuses on the causality relationship between total employment and technological development, the second panel data model is created to determine the causality relationship between total unemployment and technological development, the third panel data model is created to determine the causality relationship between youth employment and technological development, and the fourth panel data model is created to determine the causality relationship between youth unemployment and technological development.

These four models which used in this study, are based on the bootstrap panel Granger causality test by Konya. This bootstrap panel Granger causality test has some advantages when we compare it with the other panel causality tests: These advantages can be listed as follows;

- With this method, there is no need to test the stationarity of the variables or the cointegration relationship between the variables before starting the causality test.
- This test allows for cross-sectional dependence, so it is considered to be more realistic.
- In this test, panel heterogeneity is taken into consideration. In other words, results for each country are obtained and thus, it allows countries to be compared.

This test was preferred in this study due to these advantages. The test is carried out in two stages: in the first stage, cross-sectional dependence and panel heterogeneity (homogeneity) are investigated. In the second stage, the panel Granger causality estimate for each country is performed using the seemingly unrelated regression (SUR) method.

In today's world, the dependency between countries is quite high and an economic change (development or stagnation) occurring in one country can affect other countries. Therefore, taking into account the cross-sectional dependency is quite important and necessary for panel econometric analyses. When this situation is taken into account, the consistency level of the estimates made will be high (Pesaran, 2004). One of the test statistics to be used when testing cross-sectional dependency is the CD_{LM1} test proposed by Breusch & Pagan (1980) and this test is expressed as follows:

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (5)$$

In this CD_{LM1} test, the null hypothesis (H_0) states that there is no cross-sectional dependence. The alternative hypothesis (H_1) emphasizes that there is cross-sectional dependence for at least one pair. The hypotheses of this test are expressed as follows:

$$H_0 = cov(u_{it}, u_{kt}) = 0 \text{ for all } t \text{ and } i \neq t$$

$$H_1 = cov(u_{it}, u_{kt}) \neq 0 \text{ for at least one pair of } i \neq t.$$

In the equation (5), $\hat{\rho}_{ij}$ means the pair-wise correlation coefficient of the residuals of ordinary least square forecasts for each i . The CD_{LM1} statistic is generally used to test cross-sectional dependence when $T \rightarrow \infty$ and N is constant, (i.e. $T > N$).

But if N is high in a model, it means that the power of the LM statistic decreases and, in this case, the CD_{LM2} and CD tests suggested by Pesaran (2004) is always used. Statistics of these tests are stated as indicated in the equations (6) and (7);

$$CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \tag{6}$$

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \tag{7}$$

However, sometimes these tests may also fail to reject the H_0 hypothesis and therefore the CD_{LMadj} test suggested by Pesaran, Ullah, and Yamagata (2008) can be used. The equation (8) for the bias-adjusted LM statistic is expressed as follows;

$$CD_{LMadj} = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \tag{8}$$

In this equation (8), μ_{Tij} and v_{Tij}^2 are, respectively, the mean and the variance of $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ as suggested by Pesaran, Ullah, and Yamagata (2008). Based on all this information, cross-sectional dependence was tested for each test statistic and the results obtained are presented in the table 3 and table 4 below.

Table 3: Cross-sectional Dependence Test Results (Based on variables)

	EM		UN		YEM		YUN		TEC	
	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.
CD_{LM1}	83.07*	0.00	78.91**	0.01	46.42	0.78	136.78*	0.00	89,58*	0.00
CD_{LM2}	2.67*	0.00	2.28**	0.01	-0.81	0.20	7.79*	0.00	3.29*	0.00
CD	0.53	0.29	-3.06*	0.00	-2.83*	0.00	-1.12	0.13	-2.59*	0.00
CD_{LMadj}	25.52*	0.00	15.32*	0.00	13.97*	0.00	40.16*	0.00	9.79*	0.00

Notes: * and ** denote the significance for at 0.01 and 0.05 levels, respectively

Table 4: Cross-sectional Dependence Test Results (Based on model)

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.
CD_{LM1}	121.25*	0.00	63.33	0.20	98.43*	0.00	83.43*	0.00
CD_{LM2}	6.31*	0.00	0.79	0.21	4.14*	0.00	2.70*	0.00
CD	0.05	0.47	0.65	0.25	-1.03	0.15	1.83**	0.03
CD_{LMadj}	6.78*	0.00	5.58*	0.00	4.42*	0.00	3.38*	0.00
Notes: * and ** denote the significance for at 0.01 and 0.05 levels, respectively								

In our study, $T (=24) > N (=11)$, and that means we need to focus on other tests except CD test because CD test is more efficient when $N > T$. When we check the table 2 and table 3, we can say that the null hypothesis of no cross-sectional dependence for total employment (TEM), total unemployment (TUN), youth employment (YEM), youth unemployment (YUN), and technological development (TEC), are rejected based on CD_{LM1} , CD_{LM2} and CD_{LMadj} test statistics. These findings show that a shock to these variables in CEE countries may also affect other countries.

After these cross-sectional dependence test results, we also need to do the slope heterogeneity (homogeneity) test before starting Konya bootstrap panel Granger causality test. As we stated previously, the slope coefficients must be heterogeneous and therefore it must be tested whether they are heterogeneous or not.

If $T > N$ in a study, the slope homogeneity statistic proposed by Swamy (1970) is often used to fulfil this requirement. Pesaran and Yamagata (2008) also presented a different standard version of the Swamy test that facilitates its applicability to larger panels. Denoted as $\tilde{\Delta}$, the first stage is to calculate the modified Swamy ($\tilde{S}$) statistic as illustrated in the equation (9) (Pesaran and Yamagata, 2008):

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE})' \frac{x_i' M_{\tau} x_i}{\hat{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}) \quad (9)$$

In this equation (9), $\hat{\beta}_i$ means that the pooled ordinary least squares estimator; $\hat{\beta}_{WFE}$, is weighted and fixed effect pooled estimator; M_{τ} , means that identity matrix; and lastly $\hat{\sigma}_i^2$ shows the estimator of σ_i^2 . In the next step, the standardized version of Swamy statistic with asymptotic normal distribution always generated as in the following equation (10) below (Pesaran and Yamagata, 2008):

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (10)$$

On the condition of $\sqrt{N}/T \rightarrow \infty$, we may say that the null hypothesis shows that slope coefficients are homogeneous when $(N, T) \rightarrow \infty$ is tested against the alternative hypothesis shows that slope coefficients are heterogeneous. And in this case, it is possible to write these hypotheses as in the following equation (11):

$$\begin{aligned}
 H_0: \beta_i &= \beta; \text{ for all } i, \\
 H_1: \beta_i &= \beta_j; \text{ for } i \neq j
 \end{aligned}
 \tag{11}$$

Besides all this, we can also give information about another test proposed by Pesaran and Yamagata (2008). This bias adjusted $\tilde{\Delta}_{adj}$ test which is applicable for smaller samples and whose error terms are distributed normally. It is as shown in the equation (12) below:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{var(\tilde{z}_{it})}} \right)
 \tag{12}$$

After these explanations about test statistics, we can see the slope heterogeneity test results. In line with this theoretical information given, slope heterogeneity was tested and the results are as in the table 5.

Table 5: Slope Heterogeneity Test Results

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.	Stats.	Prob.
$\tilde{\Delta}$	3.46*	0.00	-0.59	0.72	2.26**	0.02	1.93**	0.02
$\tilde{\Delta}_{adj}$	3.69*	0.00	-0.63	0.73	2.41*	0.00	2.06**	0.01
*, ** and *** denote the significance for at 0.01, 0.05, 0.10 levels, respectively.								

The slope heterogeneity test results show us that the null hypothesis that assumes the homogeneity of slope coefficients is rejected at 1% significance level for the Model 1, Model 3, and Model 4. But the homogeneity of slope coefficients is not rejected at 1% significance level for the Model 2. According to these results, we may say that the causality between technological development and total employment, youth employment, youth unemployment may differ as of CEE countries. However, the same cannot be said for the causality relationship between technological development and total unemployment. Because the slope heterogeneity test result of Model 2, which focuses on the relationship between technological development and total unemployment, was not found to be heterogeneous. Therefore, after this stage, causality testing was performed only for Model 1 (EM-TEC), Model 3 (YEM-TEC), and Model 4 (YUN-TEC).

Kar, Nazlıoğlu and Ağır (2011) stated that with the completion of these cross-section dependence and slope heterogeneity tests, it can be said that the first stage of Konya bootstrap panel Granger causality test is completed and the panel Granger causality relationship between the variables should be tested. At this point it is necessary to remember that Wald test statistics and bootstrap critical values will be calculated by means of SUR system estimation which is created by Zellner (1962). According to Kar,

Nazlıoğlu and Ağır (2011) quoted from Konya (2006), The Konya bootstrap panel Granger causality method requires defining a system containing two sets of equations, and this system can be expressed as shown in the equation (13) and equation (14) based on SUR method below:

$$\begin{aligned}
 Y_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,1,i} X_{k,1,t-i} + \varepsilon_{1,1,t} \\
 Y_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,2,i} X_{k,2,t-i} + \varepsilon_{1,2,t} \\
 &\dots \\
 Y_{N,t} &= \alpha_{1,N} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,N,i} X_{k,N,t-i} + \varepsilon_{1,N,t}
 \end{aligned} \tag{13}$$

And also,

$$\begin{aligned}
 X_{k,1,t} &= \alpha_{2,1} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{2,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,1,i} X_{k,1,t-i} + \varepsilon_{2,1,t} \\
 X_{k,2,t} &= \alpha_{2,2} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{2,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,2,i} X_{k,2,t-i} + \varepsilon_{2,2,t} \\
 &\dots \\
 X_{k,N,t} &= \alpha_{2,N} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{2,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,N,i} X_{k,N,t-i} + \varepsilon_{2,N,t}
 \end{aligned} \tag{14}$$

In these equations, Y is total employment (TEM), also youth employment (YEM), youth unemployment (YUN) and X is technological development (TEC), t refers time period (2000, 2001, 2002, ..., 2023) and N shows the number of CEE countries (11), l is the lag length, and ε signs the disturbance. As a result of this test, four possible causal relationships will be obtained (Kar, Nazlıoğlu and Ağır, 2011:689 quoted from Konya 2006:979);

- There is one-way Granger causality relationship from X (TEC) to Y (EM, YEM, YUN) if not all $\delta_{1,j,i}$ s are zero, but all $\beta_{2,j,i}$ s are zero.
- There is one-way Granger causality relationship from Y (EM, YEM, YUN) to X (TEC) if all $\delta_{1,j,i}$ s are zero, but not all $\beta_{2,j,i}$ s are zero

- There is two-way Granger causality relationship between X (TEC) and Y (EM, YEM, YUN) if neither $\delta_{1,j,i}S$ nor $\beta_{2,j,i}S$ are zero.
- There is no Granger causality relationship between X (TEC) and Y (EM, YEM, YUN) if all $\delta_{1,j,i}S$ and $\beta_{2,j,i}S$ are zero.

According to Konya (2006), “there is no simple rule to decide on the maximum lag, though there are formal model specification criteria to rely on. Ideally, the lag structure is allowed to vary across countries, variables and equation systems”. In our causality analysis, the maximum lag length is as 2 set as and the appropriate lag lengths for the systems have been determined according to Akaike (AIC) and Schwarz (SIC) information criterion. After all these information, we analysed the causality relationship between the variables for the CEE countries and the Konya bootstrap panel Granger causality test results are reported on the table 6, table 7, and table 8 below.

Table 6: The Bootstrap Panel Granger Causality Test Results (Model 1)

Country	TEC $\rightarrow$ TEM				TEM $\rightarrow$ TEC			
	Wald Statistics [EC]	Bootstrap Critical Values			Wald Statistics [EC]	Bootstrap Critical Values		
		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Bulgaria	2.99	30.82	14.60	9.54	50.81* [0.00]	41.70	26.74	21.00
Croatia	2.18	68.41	37.06	25.70	14.92** [0.01]	18.42	10.53	7.69
Czechia	2.42	46.97	25.52	17.68	9.02	26.61	14.22	9.86
Estonia	4.29	66.52	37.63	26.87	24.92** [0.02]	32.10	18.76	13.75
Hungary	4.12	23.65	12.46	8.57	4.27	76.94	48.46	38.09
Latvia	0.42	29.31	14.66	9.62	47.59* [0.00]	35.18	21.32	16.28
Lithuania	2.57	36.46	18.46	11.97	13.55*** [0.08]	26.70	16.59	12.73
Poland	3.06	15.94	8.36	5.46	248.52* [0.00]	169.87	103.43	87.00
Romania	1.38	48.74	23.35	15.14	17.22	49.89	33.46	27.48
Slovakia	0.08	41.13	21.36	15.23	65.86* [0.00]	44.30	26.91	20.61
Slovenia	3.52	51.79	27.43	19.18	28.26** [0.02]	37.02	23.18	17.66

Notes: *, ** and *** denote the significance for at 0.01, 0.05, 0.10 levels, respectively [...] = EC: Estimated coefficients. Critical values obtained from 10.000 replications.

Model 1 in table 5, as previously stated, expresses the panel Granger causality relationship between total employment and technological development. According to this causality test results for 11 CEE countries, a one-way causality relationship from total employment to technological development was obtained in Bulgaria, Croatia, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Slovakia and Slovenia. This finding provides a clue about the role of total employment in modern technological developments in these countries. No causality relationship was observed between total employment and technological development in Czechia, Hungary and Romania.

Table 7: The Bootstrap Panel Granger Causality Test Results (Model 3)

Country	TEC → YEM				YEM → TEC			
	Wald Statistics [EC]	Bootstrap Critical Values			Wald Statistics [EC]	Bootstrap Critical Values		
		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Bulgaria	4.00	65.97	43.52	34.18	23.57	54.38	31.64	24.70
Croatia	29.74* [0.00]	26.61	16.44	12.27	27.82* [0.00]	22.05	11.90	8.21
Czechia	17.65** [0.02]	23.25	13.00	9.53	19.02** [0.03]	30.44	17.03	12.90
Estonia	7.67*** [0.09]	19.50	10.59	7.40	13.28** [0.04]	23.83	11.99	8.53
Hungary	5.62	55.56	34.47	26.45	8.03	100.89	61.67	48.18
Latvia	0.58	36.71	22.37	17.35	13.36*** [0.08]	31.09	17.44	12.07
Lithuania	1.72	53.97	32.56	24.42	8.10	32.12	19.37	13.43
Poland	25.89	53.82	36.20	28.87	4.08	114.65	76.09	62.92
Romania	8.84	74.25	42.87	32.56	16.30	69.34	47.12	37.68
Slovakia	13.34** [0.02]	16.37	8.98	6.36	14.87** [0.04]	25.60	14.61	10.40
Slovenia	6.53	51.90	33.58	26.65	11.61	55.88	35.61	27.51

Notes: *, ** and *** denote the significance for at 0.01, 0.05, 0.10 levels, respectively [...] = EC: Estimated coefficients. Critical values obtained from 10.000 replications.

The findings of the panel Granger causality test between youth employment and technological development are presented in the table 7 above. According to these findings, there is a mutual (bidirectional) causality relationship between youth employment and technological development in Croatia, Czechia, Estonia and Slovakia. It is understood that the use of modern technology is an important factor for youth employment in these countries. However, while there is a one-way causality relationship from youth employment to technological development in Latvia, it is also understood that there is no causality relationship between youth employment and technological development in Bulgaria, Hungary, Lithuania, Poland, Romania and Slovenia.

Table 8: The Bootstrap Panel Granger Causality Test Results (Model 4)

Country	TEC → YUN				YUN → TEC			
	Wald Statistics [EC]	Bootstrap Critical Values			Wald Statistics [EC]	Bootstrap Critical Values		
		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Bulgaria	13.74** [0.06]	26.85	15.28	10.95	13.77** [0.03]	23.76	12.03	8.21
Croatia	1.49	124.17	80.27	64.05	5.46789	40.84	23.38	16.74
Czechia	6.01	27.30	15.18	10.59	11.45*** [0.07]	30.67	14.71	9.66
Estonia	5.84	20.58	10.07	6.68	6.78	20.84	10.92	7.23
Hungary	5.41	31.12	20.18	15.30	20.22*** [0.08]	38.41	24.45	18.98
Latvia	7.81	23.80	12.58	8.77	0.03	53.64	29.04	19.88
Lithuania	13.05** [0.01]	15.71	7.68	4.99	8.46	24.32	14.27	10.39
Poland	22.04** [0.02]	29.72	18.14	13.61	34.43* [0.00]	29.86	18.22	13.59
Romania	3.94	52.30	32.14	25.06	7.88	31.77	21.32	17.38

Slovakia	2.85	74.57	49.94	39.39	1.42	110.30	71.05	55.43
Slovenia	8.25** [0.04]	15.49	8.12	5.39	8.49*** [0.05]	18.28	9.02	6.16
Notes: ***, **, and * denote the significance for at 0.10, 0.05 and 0.01 levels, respectively. [...] = EC: Estimated coefficients. Critical values obtained from 10.000 replications.								

As mentioned before, since the expected results were not obtained in the preliminary tests required for Model 2, which focuses on the relationship between total unemployment and technological development, the causality relationship between total unemployment and technological development could not be tested. However, the causality relationship between youth unemployment and technological development was examined with the help of the established Model 4 and the results are presented in the table 8. According to the results in the table 8, there is a bidirectional causality relationship between youth unemployment and technological development in Bulgaria, Poland and Slovenia. This finding should be considered important in terms of presenting that the role of technological developments in youth unemployment developments in these countries is evident. On the other hand, a one-way causality relationship from youth unemployment to technological development was obtained in Czechia and Hungary, and a one-way causality relationship from technological development to youth unemployment was obtained in Lithuania.

CONCLUSION

Previous research shows that the hypothesis about the threat of high technological unemployment as a result of the use of modern technologies has not been confirmed. It is true that the processes of displacement of labor and its replacement by technology are noticed, but at the same time mechanisms compensating for employment losses are emphasized. It is worth emphasizing, however, that the economic literature draws attention to the high probability of accelerating the rate of diffusion of new technologies in the future and the possibility of intensifying the processes of displacement of labor from production processes, which may result in increasing difficulties in managing the labor force, especially in countries not affected by negative demographic trends.

Quite clear consequences can be seen in connection with the impact of modern technologies on changes in the structure of labor demand. It has been confirmed in empirical research that modern technologies cause a shift in the demand for labour towards jobs requiring high skills, that they cause a decline in the relative demand for labour in the field of routine tasks, and that the role of jobs in which non-routine tasks are performed, especially of an analytical nature, is increasing. The findings of the empirical analysis conducted within the scope of this study are presented below.

Figure 4: The Results of Causality Tests

TEM → TEC	YEM → TEC	YEM ↔ TEC	YUN ↔ TEC	YUN → TEC	TEC → YUN
<ul style="list-style-type: none"> •Bulgaria •Croatia •Estonia •Latvia •Lithuania •Poland •Slovakia •Slovenia 	<ul style="list-style-type: none"> •Latvia 	<ul style="list-style-type: none"> •Croatia •Czechia •Estonia •Slovakia 	<ul style="list-style-type: none"> •Bulgaria •Poland •Slovenia 	<ul style="list-style-type: none"> •Czechia •Hungary 	<ul style="list-style-type: none"> •Lithuania

- As can be observed from the information in the figure 4, technological developments have a causal relationship with total employment, youth employment and youth unemployment in many CEE countries. If we examine the findings in a little more detail, a one-way causal relationship was obtained from total employment to technological developments in Bulgaria, Croatia, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Slovakia, Slovenia, and from youth employment to technological developments in Latvia and also from youth unemployment to technological developments in the Czechia and Hungary. These findings are important in terms of indicating that the changes in employment and unemployment developments in the countries in question are related to modern technology. On the other hand, youth employment and technological developments in Croatia, Czechia, Estonia, Slovakia, and youth unemployment and technological developments in Bulgaria are in a bidirectional causal relationship with each other, and these findings show that modern technologies are an important factor especially for the labor markets where young people are present in these countries. In contrast to all these, the finding that technological developments are the cause of youth unemployment in Lithuania seems quite remarkable. Based on these findings, it was evaluated that it would be useful and necessary to take into account the effects of developments in modern technologies on both employment and unemployment in CEE countries and to determine employment policies within this framework.

The findings of the study obtained are similar to the findings of some previous studies in the literature. For example, studies conducted by Abbasabadi & Soleimani (2021), Han (2021), Saka (2021) Naz & Altay (2023) generally address the relationship between technological development and unemployment-employment, and it has been proven that these variables are related to each other. In this respect, it can be stated that the findings of our study provide a new contribution to the literature. On the other hand, it can be said that studies on artificial intelligence, which is a new dimension of technological development, also have an impact on the labor market. As stated in Gulyev's (2023) study, the increase in artificial intelligence technologies is an important factor in reducing unemployment. Based on this, especially in CEE countries, which have a variable structure of unemployment developments, improving technological advancements—particularly increasing studies in the field of artificial intelligence—can be considered a necessary policy to reduce unemployment. At the same time, active employment policies to be implemented in these countries should aim to minimize the negative effects of technology on the workforce.

REFERENCES

- Abbasabadi, H. M. & Soleimani, M. (2021). Examining the effects of digital technology expansion on Unemployment: A cross-sectional investigation, *Technology in Society*, 64, 101495, <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101495>

- Acemoglu, D., & Autor, D. (2011). Skills, tasks and technologies: Implications for employment and earnings. [w:] D. Card i O. Ashenfelter (red.), *Handbook of labor economics* (1043–1171), t. 4B. Amsterdam: Elsevier.
- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2018). *Modelling Automation*. NBER Working Paper, 24321.
- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3-30.
- Arendt, Ł., & Grabowski, W. (2019). Technical change and wage premium shifts among task-content groups in Poland. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32(1), 3392–3410.
- Arntz, M., Gregory, T., & Zierahn, U. (2016). The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 189.
- Atalay, E., Phongthientham, P., Sotelo, S. & Tannenbaum, D. (2018) New technologies and the labor market, *Journal of Monetary Economics*, 97, 48-67.
- Autor, D.H., Levy, F., & Murnane, R.J. (2003). The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1279-1333.
- Bosworth D., Dawkins P. & Stromback T. (1996), *The Economics of the Labour Market*, Addison Wesley Longman Ltd.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). “The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics”, *The Review of Economic Studies*, 47(1): 239-253.
- Cahuc P. and Zylberberg A. (2004), *Labor Economics*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts, London.
- Fourastie J. (1954), *Die grosse Hoffnung des zwanzigsten Jahrhunderts*, Bund-Verlag, Koeln-Deutz.
- Fourastie J. (1972), *Myśli przewodnie*, PIW, Warszawa.
- Frey, C.B., & Osborne, M.A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114(C), 254–280.
- Gajdos, A., Arendt, Ł., Balcerzak, A. P., & Pietrzak, M. B. (2020). Future trends of labour market polarisation in Poland. The perspective of 2025. *Transformations in Business & Economics*, 19(3), 114–135.
- Goos, M., & Manning, A. (2007). Lousy and lovely jobs: The rising polarization of work in Britain. *Review of Economics and Statistics*, 89(1), 118–133.
- Graetz, G., Restrepo, P. & Skans, O. N. (2022). Technology and the labor market, *Labour Economics*, 76, 102177.
- Guliyev, H. (2023). Artificial intelligence and unemployment in high-tech developed countries: New insights from dynamic panel data model, *Research in Globalization*, 7, 100140, <https://doi.org/10.1016/j.resglo.2023.100140>
- Han, V. (2021). The impact of technological growth and education spending on unemployment: Evidence from a panel ARDL-PMG approach, *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 10(2), 1-22.
- Hardy, W., Keister, R., & Lewandowski, P. (2018). Educational upgrading, structural change and the task composition of jobs in Europe. *Economics of Transition*, 26(2), 201–231.

- Kar, M. & Nazlıoğlu, Ş, & Ağır, H. (2011). Financial Development and Economic Growth Nexus in the MENA Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis, *Economic Modelling*, Elsevier, 28(1-2): 685-693.
- Keynes, J. M. (1931). *Economic Possibilities for Our Grandchildren [w:] Essays in Persuasion*, (358-374), London: Macmillan.
- Kónya, L. (2006). “Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach”, *Economic Modelling*, 23(6): 978-992.
- List F. (1922), *Das nationale System der politischen Oekonomie*, Jena.
- Naz, G. & Altay, B. (2023). Türkiye’de teknolojik ilerlemenin işsizliğe etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11, 93-106. doi: 10.58627/dpuiibf.1306673
- Pesaran, M. H. & Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). “A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence”, *The Econometrics Journal*, 11(1): 105-127.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). “Testing Slope Homogeneity in Large Panels”, *Journal of Econometrics*, 142(1): 50-93.
- Pesaran, M. H. (2004). “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, *University of Cambridge Working Papers in Economics No. 0435*.
- Ricardo, D. (1957). *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*. Warszawa: PWN.
- Rifkin, J. (2001). *Koniec pracy*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Saka, H. (2021). *The impact of technology on unemployment*, Republic of Turkey Istanbul University Institute of Social Sciences Department of Economics, <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/ET003121.pdf>
- Schumpeter J. (1934), *The Theory of Economic Development*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Smith, A. (1954). *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów. t. I*, Warszawa: PWN.
- Swamy, P. A. (1970). “Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model”, *Econometrica*, 38(2): 311-323.
- Tokarski T. (2005), *Wybrane modele podaźowych czynników wzrostu gospodarczego*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- United Nations (2024), *The Impact of Digital Technologies* https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2019/10/un75_new_technologies.pdf
- Vivarelli, M. (2007). *Innovation and Employment: A Survey*. IZA Discussion Paper, No. 262
- World Bank (2024). “World Bank Open Data”, <https://data.worldbank.org/>
- World Economic Forum (2024) *Top 10 Emerging Technologies of 2024 Flagship Report*, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Top_10_Emerging_Technologies_of_2024.pdf
- Zellner, A. (1962). “An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias”, *Journal of The American Statistical Association*, 57(298): 348-368.